

UNIVERZITET U NOVOM SADU
POLJOPRIVREDNI FAKULTET

MOGUĆI EFEKTI INTEGRACIJE U EU NA POLJOPRIVREDU SRBIJE

- doktorska disertacija -

Mentor: Prof. dr Radovan Pejanović

Kandidat: Mr Miloš Milovanović

Novi Sad, 2016. godine

Ključna dokumentacijska informacija

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Mr Miloš Milovanović
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Radovan Pejanović, redovni profesor
Naslov rada: NR	Mogući efekti integracije u EU na poljoprivredu Srbije
Jezik publikacije: JP	Srpski/latinica
Jezik izvoda: JI	Srpski/Engleski
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	AP Vojvodina
Godina: GO	2016.
Izdavač: IZ	Autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za agroekonomiju, Trg Dositeja Obradovića 8, 21 000 Novi Sad
Fizički opis rada: FO	8 poglavlja / 207 strana teksta / 29 tabela / 73 grafikona / 3 slike / 161 bibliografska jedinica
Naučna oblast: NO	Ekonomija
Naučna disciplina: ND	Agroekonomija
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Poljoprivreda, međunarodne integracije, efekti, Evropska Unija, Srbija
Čuva se: ČU	Biblioteka Poljoprivrednog fakulteta, Departman za agroekonomiju, Trg Dositeja Obradovića 8, 21 000 Novi Sad
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	

Osnovni cilj ove disertacije je prikazati efekte integracionih procesa na poljoprivredu Srbije. Poljoprivreda Srbije je sektor privrede koji sa sobom nosi velike potencijale zasnovane na resursima, tradiciji u bavljenju ovom granom privrede, povoljnoj klimi i odličnoj geostrateškoj poziciji zemlje, te su sve projekcije daljih razvojnih potencijala od izuzetnog značaja za proširivanje fonda naučnog i stručnog znanja. Međunarodni integracioni procesi u koje je naša zemlja uključena, ali i oni kojih je Republika Srbija već postala član, u velikoj meri oblikuju poljoprivredno-prehrambeni kompleks zemlje. Takođe, neki od njih (a pre svega integracija u Evropsku uniju) posebnu pažnju posvećuju pitanjima ruralnog razvoja. Tokom procesa pristupa, kao i samim kasnijim članstvom, zemlja dobija (ili gubi) mogućnosti primene određenih mera politike u svrhu podsticanja razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja. Na taj način počinje oblikovanje ovog sektora privrede putem instrumenata koji su zajednički za sve članove multilateralnih sistema kojih zemlja postaje član.

U ovoj disertaciji su korišćena dva metoda za predviđanje razvoja poljoprivrednog razvoja Srbije. Prvi pristup je zasnovan na PEATSIM modelu. PEATSIM (Partial Equilibrium Agricultural Trading Simulation Model) predstavlja Model parcijalne uravnotežene poljoprivredne trgovinske simulacije koji, na osnovu zadatih makroekonomskih podataka iz prethodnog desetogodišnjeg perioda i uz pretpostavku konstantne poljoprivredne i ekonomske politike pruža simulaciju budućih trgovinskih kretanja za odabrane poljoprivredne proizvode i regione porekla ovih proizvoda. Pored PEATSIM modela, primenjen je i tzv. ARIMA model (Autoregressive Integrated Moving Average). U analizi vremenskih serija od naročitog je interesovanja, sa aspekta ovog rada, posebna klasa stohastičkih procesa. Do nje se dolazi nametanjem izvesnih ograničenja na proces. Tako se definišu stacionarne stohastičke procese na osnovu kojih se razvija klasa parametarskih stacionarnih modela vremenskih serija. Kao takav, ARIMA model je široko primenjivan za predviđanje budućih tokova poljoprivredne trgovine, kako na agregatnom nivou, tako i na nivou pojedinačnih proizvoda. Drugi pristup je zasnovan na komparativnoj analizi iskustava zemalja u okruženju (Poljska, Mađarska, Slovenija, Bugarska i Rumunija) koja su prošla slične integracione procese koji predstoje Srbiji. Ova iskustva i efekti integracija na poljoprivredu su korišćena za dragoceni materijal za donošenje zaključka i mera za redefinisavanje agrarne politike Srbije. Posebno su značajni pregledi ograničenja domaće agrarne politike, osnovni pravci delovanja, neophodne institucionalne promene i očekivani efekti punog integrisanja Srbije u međunarodne institucije i organizacije.

Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	23.10.2010.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: KO	<p>Predsednik: Prof. dr Zoran Njegovan, Redovni profesor, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad</p> <p>Član (mentor): Prof. dr Radovan Pejanović, Redovni profesor, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad</p> <p>Član: Prof. dr Gojko Rikalović, Redovni profesor, Ekonomski fakultet, Beograd</p>

Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Ph.D. thesis
Author: AU	Miloš Milovanović
Mentor: MN	Radovan Pejanović, PhD, full professor
Title: TI	Possible effects of integration into European Union on Serbian agriculture
Language of text: LT	Serbian/Latin
Language of abstract: LA	Serbian/English
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Province of Vojvodina
Publication year: PY	2016.
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Trg Dositeja Obradovica 8.
Physical description: PD	number of chapters 8 / pages 207 / tables 29 / charts 73 / picture 3 / references 161
Scientific field SF	Economics
Scientific discipline SD	Agricultural Economics
Subject, Key words SKW	Agriculture, international integrations, effects, European Union, Serbia
HD Note:	
Holding data: SD	Library of the Faculty of Agriculture, University of Novi Sad, Trg Dositeja Obradovica 8.
Abstract: AB	

Main goal of this dissertation is to present integration processes effects on agriculture of Serbia. Serbian agriculture is sector of economy with great potential built on resources, tradition in this sector, favourable climate and excellent geostrategic position of the country so every projection of further development of potentials is of vital importance for expanding scientific and experts knowledge in the area. International integration processes in which our country participates, together with organizations that Serbia is already member of, shape agri food complex of the country to a large extent. Also, some of these processes (in first place integration in European Union) are devoting special attention on issues related to rural development. During accession process and later membership, country gets (or looses) possibilities of implementation certain policy measures for supporting agriculture and rural development. By this starts shaping of this sector of economy using common instruments for all members of multilateral systems country is becoming a member.

Two methods for forecasting agricultural development of Serbia are used in this dissertation. First one is based on PEATSIM model. PEATSIM (Partial Equilibrium Agricultural Trading Simulation Model) presents model of partial balanced agricultural trade simulation which, based on set macroeconomic data from past ten years period and under assumption of constant future agricultural and economic policy, provides simulation of future trade flows for selected agricultural products and originating regions. Apart from PETSIM model it is also applied so called ARIMA model (Autoregressive Integrated Moving Average). In time series analyses it is of paramount importance, from this dissertation aspect, special class of stochastic processes which is reached by imputing certain limitations to the process. This way, stationary stochastic processes are defined which serve as a basis for development of classes of parameter stationary time series models. As such, ARIMA model has been widely used for forecasting future agricultural trade flows, on aggregate and individual products level. Second approach is based on comparative analyses of neighbouring countries experiences (Poland, Hungary, Slovenia, Bulgaria and Romania) which went through similar integrations processes which are ahead of Serbia. These experiences and agricultural integration effects are used as valuable material for defining conclusions and measures for redefinition of Serbian agricultural policy. Particularly important are limitations of domestic agrarian policy, basic directions of interventions, necessary institutional changes and expected effects of complete Serbian integration in international institutions and organizations.

Accepted on Scientific Board on: ASB	23.10.2010.
Defended on: DE	
Thesis Defend Board: DB	President: Zoran Njegovan, PhD , full professor at the Faculty of Agriculture in Novi Sad
	Member (Mentor): Radovan Pejanović, PhD , full professor at the Faculty of Agriculture in Novi Sad
	Member: Gojko Rikalović, PhD , full professor at the Faculty of Economics in Belgrade

Zahvalnost

Ovim putem posebnu zahvalnost upućujem svom mentoru, prof. dr Radovanu Pejanoviću, kao i članovima komisije prof. dr Gojku Rikaloviću i prof. dr Zoranu Njegovanu, na ukazanom poverenju, razumevanju, savetima, usmeravanjima i podršci u procesu istraživanja.

Sadržaj

Ključna dokumentacijska informacija

Key word documentation

Zahvalnost

1. UVOD	1
1.1. Uvodna razmatranja	1
1.2. Predmet i cilj istraživanja	8
1.3. Radne hipoteze	11
1.4. Metod rada	12
2. MEĐUNARODNI INTEGRACIONI PROCESI ZEMLJE	17
2.1. Evropske integracije	18
2.2. Pristup Svetskoj trgovinskoj organizaciji	22
2.3. CEFTA članstvo	26
2.4. Bilateralni sporazumi o slobodnoj trgovini	30
2.4.1. Sporazum o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i Republike Turske	30
2.4.2. Sporazum o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i Ruske Federacije, Belorusije i Kazahstana	31
2.4.3. Generalni sistem preferencijala za tržište Sjedinjenih Američkih Država	34
2.5. EFTA članstvo	34
3. EVROPSKA UNIJA I ZAJEDNIČKA AGRARNA POLITIKA	36
3.1. Nastanak Zajedničke agrarne politike, istorijski osvrt i glavne reforme	37
3.2. Funkcionisanje i izvori finansiranja ZPP	40
3.3. Kandidati i potencijalni kandidati	48
3.4. ZAP u budućnosti – novi finansijski okvir 2014-2020. godina	56
4. AGRARNA POLITIKA I POLJOPRIVREDA SRBIJE: STANJE, PROBLEMI I PERSPEKTIVE	65
4.1. Poljoprivredno-prehrambeni kompleks naše zemlje	66
4.2. Analiza agrarnog budžeta	69
4.2.1. Analiza agrarnog budžeta u 2014. godini	71
4.2.2. Raspodela planiranih sredstava agrarnog budžeta po merama agrarne politike u 2014. godini	73

4.2.3. <i>Realizovana podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2014. godini</i>	74
4.3. Karakteristike dosadašnje agrarne politike	80
4.4. Konceptija i obeležja politike u narednom periodu	82
4.5. Uloga države u razvoju poljoprivrede i ruralne ekonomije – zablude, očekivanja i realnost	85
5. ANALIZA SPOLJNE TRGOVINE	
POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBENIM PROIZVODIMA	90
5.1. Obim spoljnotrgovinske razmene	91
5.2. Glavne destinacije razmene i uočene promene.....	94
5.3. Najbitniji izvozni i uvozni proizvodi.....	102
5.4. Očekivane promene u spoljnoj trgovini u budućem desetogodišnjem periodu - rezultati primene PEATSIM modela.....	115
5.4.1. <i>Prikaz PEATSIM modela</i>	115
5.4.2. <i>Rezultati primene PEATSIM modela</i>	117
5.5. Očekivane promene u spoljnoj trgovini u budućem periodu – rezultati primene ARIMA modela	122
5.5.1. <i>Prikaz ARIMA modela</i>	123
5.5.2. <i>Rezultati primene ARIMA modela</i>	125
6. AGRARNA ISKUSTVA ZEMALJA CIE NAKON PRIKLJUČENJA EU – PRIMERI ODABRANIH ČLANICA	140
6.1. Poljoprivreda Poljske nakon priključenja EU	141
6.2. Poljoprivreda Mađarske nakon priključenja EU	145
6.3. Poljoprivreda Slovenije.....	149
6.4. Poljoprivreda Bugarske nakon priključenja EU.....	154
6.5. Poljoprivreda Rumunije nakon priključenja EU.....	158
7. REDEFINISANJE AGRARNE POLITIKE SRBIJE U FUNKCIJI EVROPSKIH INTEGRACIJA I MOGUĆE KORISTI ZA AGRAR	164
7.1. Ograničenja domaće agrarne politike u toku priključivanja EU	165
7.2. Osnovni pravci delovanja	169
7.3. Neophodne institucionalne promene	173
7.4. Očekivani efekti punog integrisanja poljoprivrede Republike Srbije.....	178
8. ZAKLJUČANA RAZMATRANJA	185
9. LITERATURA I DRUGA KORIŠĆENA GRAĐA	196

Lista tabela

Tabela 1 Trgovina poljoprivrede Srbije sa Turskom, u 2014. godini.....	31
Tabela 2 Trgovina poljoprivrede Srbije sa Ruskom Federacijom, u 2014. godini.....	32
Tabela 3 Trgovina poljoprivrede Srbije sa Belorusijom, u 2014. godini	33
Tabela 4 Trgovina poljoprivrede Srbije sa Kazahstanom, u 2014. godini.....	33
Tabela 5 Razmena Srbije sa članicama EFTA u 2014. godini	35
Tabela 6 Distribucija direktnih plaćanja iz EU i nacionalnih budžeta novih članica EU (u %)	47
Tabela 7 Višegodišnji finansijski okvir ZAP 2014-2020 (u milijardama evra).....	58
Tabela 8 Budžet Ministarstva poljoprivrede, u periodu od 2001. do 2014. godine	69
Tabela 9 Obim sredstva za podsticaje u poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2014. godini.....	72
Tabela 10 Raspodela sredstava agrarnog budžeta po merama agrarne politike u 2014. godini	73
Tabela 11 Obim podsticaja podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2013 i 2014. godini (RSD)	75
Tabela 12 Spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije u periodu 2005-2014 (000 EUR)	91
Tabela 13 Struktura razmene Republike Srbije po regionima u period 2005-2014 (000 EUR).....	95
Tabela 14 Razmena Srbije sa članicama CEFTA u 2014. godini.....	97
Tabela 15 Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po glavnim odredištima u 2014. godini (top 10).....	98
Tabela 16 Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po glavnim odredištima u 2014. godini (top 10)	99
Tabela 17 Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po glavnim odredištima u 2014. godini (top 20)	100
Tabela 18 Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po glavnim odredištima u 2014. godini (top 20)	101
Tabela 19 Proizvodi sa najvećom vrednošću izvoza, tarifne stavke na dve cifre (top 6), 2012-2014. godine	102
Tabela 20 Proizvodi sa najvećom vrednošću uvoza, tarifne stavke na dve cifre (top 6), 2012-2014. godine.....	103
Tabela 21 Top 10 proizvoda sa najvećom vrednošću izvoza (tarifne stavke na osam cifara), 2013 – 2014. godine.....	104
Tabela 22 Top 10 proizvoda sa najvećom vrednošću uvoza (tarifne stavke na osam cifara), 2013 – 2014. godine.....	105
Tabela 23 Učešće odabranih proizvoda u ukupnom poljoprivrednom izvozu Srbije u periodu 2001-2015. godina.....	126
Tabela 24 Indikatori poljoprivrede Poljske.....	142
Tabela 25 Indikatori poljoprivrede Mađarske.....	146

Tabela 26 Indikatori poljoprivrede Slovenije.....	150
Tabela 27 Indikatori poljoprivrede Bugarske	154
Tabela 28 Indikatori poljoprivrede Rumunije	159
Tabela 29 Distribucija farmi i subvencija.....	162

Lista grafikona

Grafikon 1 ZAP promene i rashodi mera podrške u periodu od 1990-2020. godine (u milijardama evra – tekuće cene).....	59
Grafikon 2 Zaposlenost u poljoprivredi (% od ukupne zaposlenosti) od 2005-2014. godine	67
Grafikon 3 Učešće BDV poljoprivrede u BDP (%), 2010-2014. godine.....	68
Grafikon 4 Ukupan budžet Republike Srbije i budžet ministarstva poljoprivrede (sredstva iz budžeta), u mld RSD.....	70
Grafikon 5 Učešće agrarnog u nacionalnom budžetu (sredstva iz budžeta i ukupna sredstva)	71
Grafikon 6 Agrarni budžet (sredstva iz budžeta i ukupna sredstva), u mld RSD.....	71
Grafikon 7 Struktura podsticaja podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2013. i 2014. godini	76
Grafikon 8 Struktura direktnih plaćanja prema vrsti u 2014. godini	77
Grafikon 9 Struktura podsticaja ruralnom razvoju prema vrsti u 2014. godini.....	78
Grafikon 10 Struktura posebnih podsticaja prema vrsti u 2014. godini.....	79
Grafikon 11 Ruralno stanovništvo u periodu od 2005. do 2014. godine.....	81
Grafikon 12 Ruralno i urbano stanovništvo u periodu od 1992. do 2010. godine	81
Grafikon 13 Spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije u periodu od 2005-2014. (000 EUR)	92
Grafikon 14 Pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiji u periodu od 2005-2014.godina	93
Grafikon 15 Učešće pojedinih grupa proizvoda u razmeni, prosek 2010–2014. godine.....	94
Grafikon 16 Izvoz po regionima (%)	96
Grafikon 17 Uvoz po regionima (%).....	96
Grafikon 18 Struktura top 6 proizvoda sa najvećom vrednošću izvoza.....	102
Grafikon 19 Struktura top 6 proizvoda sa najvećom vrednošću uvoza	103
Grafikon 20 Struktura top 10 proizvoda sa najvećom vrednošću uvoza	106
Grafikon 21 Struktura trgovine žitaricama	107
Grafikon 22 Struktura trgovine voćem	107
Grafikon 23 Struktura trgovine povrćem	108

Grafikon 24	Struktura trgovine mlekom i mesom	108
Grafikon 25	Struktura trgovine industrijskim biljem	109
Grafikon 26	Zemlje izvoznice živih životinja i proizvoda životinjskog porekla, 2013. godine	110
Grafikon 27	Zemlje izvoznice biljnih proizvoda; masnoće i ulja životinjskog ili biljnog porekla i proizvoda njihovog razlaganja; prerađene jestive masnoće; voškova životinjskog ili biljnog porekla, 2013. godine	111
Grafikon 28	Zemlje izvoznice proizvoda prehrambene industrije; pića, alkohola i sirćeta; duvana i proizvoda zamene duvana	112
Grafikon 29	Zemlje uvoznice živih životinja i proizvoda životinjskog porekla, 2013. godine	113
Grafikon 30	Zemlje uvoznice biljnih proizvoda; masnoće i ulja životinjskog ili biljnog porekla i proizvoda njihovog razlaganja; prerađene jestive masnoće; voškova životinjskog ili biljnog porekla, 2013. godine	114
Grafikon 31	Zemlje izvoznice proizvoda prehrambene industrije; pića, alkohola i sirćeta; duvana i proizvoda zamene duvana	115
Grafikon 32	Ukupna proizvodnja poljoprivrednih proizvoda država članica ASEAN grupe, u milionima USD	120
Grafikon 33	Izvoz poljoprivrednih proizvoda država članica ASEAN grupe, u milionima USD	121
Grafikon 34	Uvoz poljoprivrednih proizvoda država članica ASEAN grupe, u milionima USD	121
Grafikon 35	Razvoj bilateralnih trgovinskih bilansa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda ASEAN-EU pod različitim scenarijima, u milionima evra	122
Grafikon 36	Dosadašnji i budući ukupan izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije.....	127
Grafikon 37	Dosadašnji i budući izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije u EU	127
Grafikon 38	Dosadašnji i budući izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije u CEFTA	128
Grafikon 39	Dosadašnji i budući izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije na Ostala tržišta.....	129
Grafikon 40	Dosadašnji i budući ukupan uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju	130
Grafikon 41	Dosadašnji i budući uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbije iz EU	130
Grafikon 42	Dosadašnji i budući uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju iz CEFTA.....	131
Grafikon 43	Dosadašnji i budući izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije na Ostala tržišta.....	131
Grafikon 44	Jabuke	132
Grafikon 45	Biskviti	133

Grafikon 46 Kakao i proizvodi od čokolade	133
Grafikon 47 Kukuruz	134
Grafikon 48 Maline	134
Grafikon 49 Šećer	135
Grafikon 50 Suncokret i suncokretovo ulje	135
Grafikon 51 Pšenica	136
Grafikon 52 Banane	137
Grafikon 53 Cigarete	137
Grafikon 54 Citrusi	138
Grafikon 55 Kakao	138
Grafikon 56 Kafa	139
Grafikon 57 Žvakaće gume	139
Grafikon 58 Učešće poljoprivrede Poljske u ukupnom BDP, 2000-13. godine (%)	142
Grafikon 59 Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Poljska, 2000-10. godine (u mil. EUR)	143
Grafikon 60 Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Poljska, 2000-10. godine (u mil. EUR)	143
Grafikon 61 Učešće poljoprivrede Mađarske u ukupnom BDP, 2000-13. godine (%)	146
Grafikon 62 Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Mađarska, 2000-10. godine (u mil. EUR)	147
Grafikon 63 Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Mađarska, 2000-10. godine (u mil. EUR)	147
Grafikon 64 Učešće poljoprivrede Slovenije u ukupnom BDP, 2000-14. godine (u %)	150
Grafikon 65 Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Slovenija, 2000-10. godine (u mil. EUR)	151
Grafikon 66 Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Slovenija, 2000-10. godine (u mil. EUR)	151
Grafikon 67 Učešće poljoprivrede Bugarske u ukupnom BDP, 2000-14. godine (%)	155
Grafikon 68 Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Bugarska, 2000-10. godine (u mil. EUR)	157
Grafikon 69 Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Bugarska, 2000-10. godine (u mil. EUR)	157
Grafikon 70 Obradivo zemljište na 1000 stanovnika	159
Grafikon 71 Učešće poljoprivrede Rumunije u ukupnom BDP, 2000-14. godine (%)	160

Grafikon 72	Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Rumunija, 2000-10. godine (u mil. EUR).....	161
Grafikon 73	Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Rumunija, 2000-10. godine (u mil. EUR)	161

Lista slika

Slika 1	STO članice i zemlje u procesu pregovora o pristupanju, 2015. godina	23
Slika 2	Zemlje korisnice IPA I (kandidati i potencijalni kandidati)	54
Slika 3	Zemlje korisnice IPA II (kandidati i potencijalni kandidati).....	54

1. UVOD

1.1. Uvodna razmatranja

Poljoprivreda Republike Srbije predstavlja sektor privrede koji sa sobom nosi velike potencijale zasnovane na resursima, tradiciji u bavljenju ovom granom privrede, povoljnoj klimi i odličnoj geostrateškoj poziciji zemlje ali, takođe, sa sobom nosi i još veća očekivanja javnosti. Očekivanja javnosti svoje uporište nalaze u visokom učešću poljoprivrede u bruto domaćem proizvodu, ukupnom izvozu zemlje, angažovanoj radnoj snazi i prirodnim, prerađivačkim i ljudskim potencijalima koji su nesumnjivi ali i uvreženom stanovištu da ovaj sektor predstavlja logičan izbor za privredu kao što je naša.

Poljoprivreda je delatnost koja doprinosi bruto društvenom proizvodu Srbije sa preko 10% i stvara sirovinu za prerađivačku industriju, koje zajedno stvaraju preko 25% ukupnog dohotka. Učešće izvoza poljoprivrednih proizvoda u ukupnom izvozu zemlje je oko 24% dok je sa druge strane učešće u uvozu oko 12%.

Dodatno, dešavanja na svetskom tržištu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima poslednjih godina i svetska ekonomska kriza praćena tzv. krizom hrane daju dodatna uveravanja pristalicama ovog stanovišta. Cene hrane beleže konstantan rast i svetska ekonomska i politička javnost sve više i više pažnje poklanja poljoprivredi i načinima kako prevazići ovu situaciju. Ovakva situacija, naravno, pogoduje poljoprivredno-izvozno orijentisanim zemljama i naša zemlja se mora naći u ovoj grupi na višem mestu nego što je to sada slučaj. Jedini način za ostvarenje tog cilja i iskorišćenje globalnih mogućnosti koje su na ovaj način stvorene je povećanje izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Tezi da poljoprivreda treba da zauzme još značajnije mesto u ukupnoj privredi zemlje doprinosi i jedan od osnovnih spoljnopolitičkih prioriteta zemlje a to je integracija Republike

Srbije u Evropsku uniju. Već godinama, u različitim političkim prilikama, uspešna integracija zemlje u EU se postavlja kao vrhunski prioritet i očigledno je da će i godine pred nama biti obojene evropskim bojama. Poljoprivreda igra veoma važnu ulogu unutar EU, kako budžetski – u smislu izdvajanja za podsticanje razvoja ovog sektora tako i socijalno-politički – u smislu pažnje koja je posvećena poljoprivredi i povezanim pitanjima (bezbednost hrane, zaštita životne sredine, prava potrošača...) pa je očigledno da će integracija Republike Srbije u velikoj meri pogodovati baš poljoprivrednom sektoru.

Nema mesta sumnji u pretpostavku da sektor poljoprivredne proizvodnje, sa privrednim aktivnostima zavisnim od njega, predstavlja izrazito značajan deo ukupne privrede zemlje. Takođe, nema mesta sumnji u pretpostavku da će ovaj sektor privrede u budućnosti nastaviti da značajno doprinosi ukupnoj vrednosti stvorenoj u našem društvu kao i u ukupnom izvozu. Ovaj rad detaljno analizira performanse poljoprivredno-prehrambenog sektora zemlje sa jasnim ukazivanjem na njegove osnovne karakteristike.

Ipak, spoljnopolitički prioriteti zemlje oličeni u integracijskim procesima u koje je Srbija uključena, pored svojih brojnih prednosti o kojima će u radu biti reči nose sa sobom i ne manje brojne izazove. Integracija u Evropsku uniju, shvaćena u smislu reformi koje zemlja mora da izvrši u cilju uspešnog integrisanja u ovaj kompleksan sistem predstavljaće veliki izazov za sve uključene u proces proizvodnje, prerade i plasmana hrane ali, u širem smislu, za sve koji imaju direktne i indirektno veze sa ovim sektorom. Uređenje sistemskih pitanja u poljoprivredi na način koji je prilagođen Srbiji a koji jeste u skladu sa evropskim zakonodavstvom u ovoj oblasti će u velikoj meri uticati na brzinu i kvalitet priključenja EU.

Pored integracije u Evropsku uniju kao prioritetom naše zemlje, u radu analiziramo i tekuću integraciju zemlje u različite multilateralne trgovinske sisteme (STO, CEFTA, EFTA) ali i bilateralne trgovinske ugovore (Ruska federacija, Turska). Ova mreža multilateralnih i bilateralnih trgovinskih sporazuma stvara izuzetno povoljnu osnovu za razvoj međunarodne trgovine i povećanje plasmana naših roba na stranim tržištima a pogotovo poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Disertacija pruža koncizan pregled trenutnog statusa naše zemlje u procesu pristupa različitim organizacijama bez prejudiciranja datuma konačnog pristupa ali sa jasnim

naznakama o sasvim pouzdanim promenama koje predstoje našem poljoprivrednom sektoru a prouzrokovane su ovim procesima. Na ovaj način, po prvi put u našoj javnosti analitički sagledava integracijske procese zemlje, dajući jasnu sliku o njihovom značaju, karakteristikama i najbitnije, implikacijama uključenosti zemlje u ove procese na domaći poljoprivredno-prehrambeni kompleks i sve njegove učesnike.

Najsloženiji predstavlja proces pristupa Evropskoj uniji usled obima i broja oblasti pregovora ali i usled očekivanog obima zakonodavnih i institucionalnih izmena postojećeg sistema u zemlji. Iako je već niz godina u procesu pristupa, Srbiji krupne promene tek predstoje. Ovo pogotovo važi za poljoprivredu koja je jedna od najstrožije uređenih oblasti unutar EU, sa skoro ukupno polovinom akata na snazi unutar Zajednice koji se odnose na poljoprivredu u širem smislu. Poljoprivreda naše zemlje kao i gazdinstva prolaze kroz niz promena u procesu približavanja i ulaska u EU (**Jelić S., Jovanović T., 2010, str. 595**).

Ipak, za uspešnu integraciju domaćeg poljoprivredno-prehrambenog kompleksa u evropski, suštinski je neophodno poznavanje procesa pristupa i razumevanje EU sistema u oblasti poljoprivrede. Jedino je na taj način, uz uvažavanje svih specifičnosti domaće poljoprivrede, moguće ovaj proces uspešno voditi i okončati efikasnom integracijom u sistem na snazi unutar EU.

Takođe, veoma bitan proces punog uključenja zemlje u svetsko tržište i globalnu ekonomiju predstavlja pristupanje Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Ovaj multilateralni trgovinski sistem, svojim pravilima i principima će doprineti rastu trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima zemlje ali će i pružiti adekvatnu zastupljenost interesa zemlje u centru odlučivanja o pravcu, načinima i normama međunarodne trgovine. Takođe, pristupanje STO nosi našoj zemlji i određena ograničenja po pitanju mera ekonomske politike koje može primeniti radi podsticanja domaće poljoprivrede i o tome će detaljno biti reči u ovom radu. Detaljno će biti prikazane oblasti pregovora o članstvu, trenutni status procesa pristupa, sa apostrofiranjem nastupajućih promena u domaćem zakonodavnom i sistemu podsticanja poljoprivrede.

U radu je detaljno analiziran regionalni multilateralni trgovinski sporazum (CEFTA) sa isticanjem mesta koje Srbija u njemu zauzima. Koristi od Sporazuma CEFTA su višestruke

i znatno prevazilaze okvir regiona kojem ove zemlje pripadaju. On se može analizirati sa ekonomskog stanovišta, ali od ne manjeg značaja su i politički, ekološki, tehničko – tehnološki i drugi aspekti Sporazuma. Značaj ovog sporazuma za našu zemlju je ogroman i o tome govori činjenica da zemlje potpisnice predstavljaju drugo po veličini tržište za naše poljoprivredno-prehrambene proizvode. Detaljno su analizirani nastanak, razvoj i značaj ovog sistema za poljoprivrede celog regiona sa posebnim osvrtom na Republiku Srbiju.

Posebna pažnja u radu posvećena je setu multilateralnih i bilateralnih trgovinskih sporazuma čiji je naša zemlja potpisnik. Tako je posebna pažnja posvećena Sporazumu o slobodnoj trgovini sa Ruskom federacijom, njegove specifičnosti i značaj. Razlog više je i činjenica da je Republika Srbija jedini potpisnik ovakvog sporazuma od svih zemalja u ovom delu sveta. Takođe, analizirani su trgovinski sporazumi koje su zaključeni sa EFTA članicama ali i Sjedinjenim Američkim Državama, Republikom Turskom i Belorusijom. Uslovi za trgovinu poljoprivrednim proizvodima su posebno pažljivo analizirani i u tom smislu ovaj rad nudi jedinstven celovit pregled poljoprivrednih trgovinskih koncesija koje naša zemlja uživa na stranim tržištima.

Posebno mesto u radu zauzima analiza Zajedničke agrarne politike (ZAP) Evropske unije kao jedinstvene politike na teritoriji EU, obavezujuće za sve članice i, pogotovo, kao finalnog odredišta domaće poljoprivrede. Prikazani su istorijat, razlozi nastanka i glavne konture reformi koje je ZAP preživela kao i razlozi za reforme. Detaljno je prikazana kompleksnost ove politike kao i obim finansijskih sredstava potrebnih za njenu implementaciju.

Razlog ovako detaljnog analiziranja ove skupe agrarne politike koja i dalje čini više od trećine ukupnih izdataka centralnog budžeta EU leži u činjenici da će naša zemlja biti u obavezi da je primeni nakon pristupa. Ali, još bitnije, Srbija će morati u godinama pred nama da vrši postepeno prilagođavanje domaće politike onoj na snazi u EU, imajući pri tome u vidu činjenicu da se i ZAP postepeno menja. Iz ovog razloga je posebno obrađen EU budžetski period od 2014. do 2020. godine sa pregledom mera koje će poljoprivrednicima i svim učesnicima agrobiznis kompleksa EU biti na raspolaganju u periodu pred nama. Takođe, ovaj period predstavlja i svojevrsni putokaz za našu zemlju iz koga je moguće izvući pouke u kom

pravcu se kreće EU politika u ovoj oblasti i, u skladu sa tim, postepeno i blagovremeno prilagođavati nacionalnu poljoprivrednu politiku.

Imajući u vidu značaj budžetskih sredstava za podsticanje razvoja poljoprivrede i aktuelnost te teme u našoj zemlji, posebno je analiziran finansijski okvir EU opredeljen za ovu namenu, izvori finansiranja kao i način funkcionisanja ove politike. Ovo je od posebnog značaja za našu zemlju i aktuelan trenutak evrointegracija. Takođe, rad analizira sredstva i instrumente na raspolaganju zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU sa pregledom mera i namena u periodu do pristupa naše zemlje Evropskoj uniji. Analizirani su instrumenti i mere koje Srbija i naši proizvođači mogu koristiti u godinama koje su pred nama radi ukazivanja na mogućnosti koje nam stoje na raspolaganju. Upravo je nerazumevanje ali i nedovoljna i nepravovremena informisanost u značajnoj meri doprinela neadekvatnom iskorišćenju predpristupnih fondova namenjenih poljoprivredi u zemljama koje su ih koristile u skorije vreme. Obrađujući na ovaj način najstariju i najskuplju zajedničku politiku na snazi u EU, ovaj rad pruža jedinstven uvid u ovaj segment funkcionisanja EU ali i procesa pristupa naše zemlje.

Imajući u vidu njen značaj za razvoj poljoprivredne proizvodnje, posebno poglavlje rada posvećeno je nacionalnoj agrarnoj politici i izazovima pred njom. Mere agrarne i ruralne politike u primeni u Srbiji predstavljaju odgovor različitih državnih organa, a pre svega resornog Ministarstva, na uočene potrebe u domaćem poljoprivredno-prehrambenom kompleksu. U periodu od poslednjih desetak godina primenjeni su različiti koncepti podsticanja razvoja poljoprivrede sa ograničenim dometom. Takođe, ispoljena ograničenja ne omogućavaju kreiranje i implementaciju mera koje će biti dostupne svim korisnicima u obimu koji predstavlja adekvatan stimulans za bavljenje poljoprivredom.

Najočiglednije ograničenje predstavlja nedostatak budžetskih sredstava za podsticanje poljoprivredno-prehrambene proizvodnje ali i primena mera koje ne odgovaraju potrebama zemlje. Iz ovog razloga je posebno analiziran agrarni budžet u prvoj deceniji ovog veka sa aspekta njegove apsolutne i relativne veličine ali i njegove strukture prema nameni. Takođe, analizirani su osnovni pravci i karakteristike politike u oblasti poljoprivrede u proteklom periodu sa osvrtom na promenljivost ispoljenih politika u relativno kratkom vremenskom periodu. Takođe, rad ukazuje na buduće pravce koje državna politika u oblasti poljoprivrede i

ruralnog razvoja treba da zauzme kao i na neophodnost suštinskih izmena postojeće politike. Istovremeno, naglašava se potreba za predvidivošću, stabilnošću i kontinuitetom u politici radi stvaranja stabilnog i transparentnog ambijenta za poslovanje u poljoprivredi.

Disertacija posvećuje posebnu pažnju ulozi države u razvoju poljoprivrede, ukazujući na osnovne potrebne pravce delovanja države radi ispunjenja ovog cilja. Takođe, ukazuje na uvrežena mišljenja u javnosti koja nemaju stručno uporište a državnu intervenciju promovišu kao neophodnu a ne retko samu državu stavljaju u centralni plan kao ključnog aktera uređenja tržišnih odnosa u poljoprivredi.

Jedan od pokazatelja značaja poljoprivrede za ukupnu privredu zemlje je i spoljnotrgovinski saldo u ovom delu ukupne razmene zemlje, što potvrđuju brojne studije o multifunkcionalnosti poljoprivrede (**Moon Wanki, 2015**). U radu se detaljno analizira srpska spoljnotrgovinska razmena poljoprivredno prehrambenih proizvoda u protekloj deceniji. Ovaj segment spoljne trgovine zemlje predstavlja jedinu svetlu tačku spoljnotrgovinske razmene i u kontinuitetu beleži rast. Zahvaljujući dinamičnijim stopama rasta izvoza u odnosu na rast uvoza, negativni saldo razmene se smanjivao da bi 2005. godine po prvi put bio ostvaren suficit (**Bogdanov Natalija, 2007a, str. 7**). Sada već duži niz godina poljoprivredna razmena čini jednu četvrtinu ukupne razmene zemlje sa konstantnim suficitom u razmeni. Rastuće cene hrane na svetskom tržištu idu u prilog ovom trendu ali i veoma povoljni multilateralni i bilateralni trgovinski ambijent.

Detaljno je prikazan obim razmene, kao i najbitniji uvozni i izvozni proizvodi naše zemlje. Takođe, analizirani su pravci razmene kao i ispoljeni trendovi. Rad, takođe, ukazuje na najbitnija uvozna i izvozna tržišta za domaće poljoprivredne proizvode. Detaljnim analiziranjem ovog segmenta ukupne trgovine zemlje se pruža jasna slika značaja koji poljoprivreda ima ali i ukazuje na očekivane promene u bliskoj budućnosti.

Integracijski procesi u koje je zemlja uključena, pored onih u kojima je već član, praćeni cenovnim kretanjima na svetskom tržištu će u velikoj meri izmeniti uslove za poslovanje u oblasti poljoprivrede u našoj zemlji. Spoljna trgovina u oblasti poljoprivrede će nastaviti da raste ali će i izloženost konkurenciji iz inostranstva biti značajno veća u nastupajućem periodu. Pouke izvučene iz iskustava zemalja skorijih članica Evropske unije,

koje su već prošle putem kojim naša zemlja ide, biće od neprocenjivog značaja za sve koji se bave poljoprivredom a pogotovo kreatore politike u oblasti poljoprivrede.

Proces proširenja Evropske unije traje, praktično, od njenog osnivanja. Pored starijih članica, u protekloj deceniji ovaj klub zemalja uvećan je zemljama sa ranijim društveno-ekonomskim uređenjem veoma sličnim našem. Upravo će iskustva ovih zemalja biti od velikog značaja za uspešnu integraciju Srbije u EU. Među ovim zemljama po značaju za nas prednjače zemlje sa značajnom poljoprivrednom proizvodnjom kako bi se adekvatno upoređivanje moglo izvršiti. Poljska i Mađarska kao zemlje zavidne poljoprivredne proizvodnje ali i tradicije u ovoj oblasti kao i angažovanih resursa predstavljaju dobar pokazatelj efekata priključenja ali i neophodnih strukturalnih reformi na tom putu. Takođe, najnovije članice EU, naši susedi Bugarska i Rumunija, nose sa sobom posebna iskustva priključenja i pouke za Srbiju.

Imajući ovo u vidu, rad analizira iskustva odabranih novijih članica EU (iz proširenja 2004. i 2007. godine) i stavlja ih u kontekst agrarnih prilika u našoj zemlji. Posmatrajući obim reformi ali i konsekvence po poljoprivredno-prehrambene komplekse odabranih zemalja, rad pruža jasan uvid u neke od neminovnosti koje će zadesiti poljoprivredu naše zemlje i sve koji se njom bave. Na taj način, sublimiraju se iskustva priključenja EU (ali i ostalih globalnih integracijskih tokova koji su zajednički za našu i posmatrane zemlje) i ukazuje se na neophodne institucionalne promene koje je potrebno izvršiti u zemlji u periodu pred nama.

Ne retko u javnosti se mogu uočiti tvrdnje evropskih zvaničnika ali i poljoprivrednih proizvođača iz raznih zemalja EU da su upravo poljoprivreda i njeni učesnici najveći dobitnik procesa proširenja EU i priključivanja pojedinih zemalja. Tvrdnja se potkrepljuje različitim činjenicama, od visine dostupnih budžetskih sredstava opredeljenih za nove članice do efekata po cenu poljoprivrednih proizvoda, radne snage, tržišta zemljišta ... Radi sagledavanja očekivanih promena i adekvatne pripreme svih učesnika domaćeg poljoprivredno-prehrambenog kompleksa, posebno poglavlje rada je posvećeno upravo ovoj temi.

Konačno, rad pruža jasnu sliku o neminovnosti promene aktuelne nacionalne agrarne i ruralne politike kao i poželjne pravce promene. Naglašava potrebu redefinisivanja načina i obima podrške poljoprivrednoj proizvodnji kako bi se nastupajući period adekvatno iskoristio

za pripremu naših agrarnih subjekata za potpuno otvorenu tržišnu utakmicu koja ne nastaje samo globalno, već stupa i na scenu Republike Srbije. Naročito je istaknut značaj jačanja institucija koje su nadležne za formulisanje, praćenje i sprovođenje adekvatne nacionalne agrarne politike kao i institucije koje mogu podržati razvoj poljoprivredno-prehrambenog sistema zemlje.

Efekti integracije Republike Srbije u Evropsku uniju mereni su očekivanim promenama u ceni poljoprivrednog zemljišta, dostupnosti sredstvima iz budžeta Zajedničke agrarne politike EU za domaće poljoprivredne proizvođače, jačanje tržišta i povećanje cene radne snage u zemlji. Na ovaj način, pruža se celovita slika obima nastupajućih reformi ali i efekata koje će punopravno članstvo u EU imati na poljoprivredu naše zemlje.

Na ovaj način, rad svim zainteresovanim za poljoprivredu nudi jasnu sliku o perspektivama ovog sektora domaće privrede u godinama pred nama. To mogu biti proizvođači, prerađivači i prometnici poljoprivrednih proizvoda ali i svi ostali koji se bave ekonomskim aktivnostima koje gravitiraju oko poljoprivrede. Konačno, to mogu biti i potrošači kao i stanovnici ruralnih oblasti koji nisu nužno poljoprivrednici.

1.2. Predmet i cilj istraživanja

Predmet ove disertacije je predviđanje budućeg razvoja poljoprivrede u svetlu integracionih procesa i kreiranje preporuka za poljoprivrednu politiku Srbije. Shodno tome, predmet disertacije prati dosadašnje tokove naučno-stručnih stremljenja da se odredi pozicija i predvide tokovi razvoja poljoprivrede.

Dosadašnja istraživanja se sa aspekta geografskog fokusa mogu podeliti u dve kategorije, odnosno dva istraživačka toka. Prvi tok se odnosi na projekcije najverovatnijih tokova globalnog razvoja agrarnog sektora i to kako na makro tako i na regionalnim nivoima (**Paloma, Ciaian, Cristoiu, & Sammeth, 2013, str. 103**). Takve studije uglavnom sprovode međunarodne organizacije, institucije i agencije specijalizovane za sektor poljoprivrede, kao što su studija **OECD-FAO (2011)** ili **USDA (2009)**. Cilj ovih studija je da se predvide kretanja makro-agrarnih pokazatelja, pokretača poljoprivredne proizvodnje i tržišta poljoprivrednih proizvoda. Drugi tok istraživačkih napora se odnosi na evropske zemlje, a one

su posebno aktuelizovane nakon kreiranja Zajedničke agrarne politike (ZAP) koja ima snažan uticaj na poljoprivredu navedenih tržišta i proteže se od autputa i tržišta faktora do prihoda i zaštite životne sredine. Posebno bitne posledice ZAP su liberalizacija poljoprivrede, jačanje tržišnih mehanizama i smanjenje protekcija (**Giannakis & Bruggeman, 2015, str. 26**). Promena fokusa ZAP prouzrokovala je različite pritiske na privredu ruralnih područja. U ranim fazama razvoja ZAP pažnja je bila usmerena na povećanje produktivnosti poljoprivrede, stabilno snabdevanje hranom po pristupačnim cenama i održivost poljoprivrednog sektora (**Paloma, Ciaian, Cristoiu, & Sammeth, 2013, str. 102**). Različiti autori se bave kako pozitivnim efektima ZAP, tako i mogućim nedostacima evropskih politika (**Swinnen i koautori, 2011**). Studije na evropskom nivou su različite, pa se razlikuju i mogući scenariji razvoja poljoprivrede. Interesantni primeri ovih studija su SCENAR2020, EURURALIS, SENSOR i MEASCOPE. Uprkos tome što će u disertaciji biti korišćeni i neki uopšteni zaključci o dinamici razvoja poljoprivrede, opšti pravci nikada ne smeju biti prihvaćeni jednoznačno i nekritički. Brojni autori naglašavaju da regionalna konvergencija pod dejstvom integracionih procesa nikada nema potpuni efekat i da će uvek postojati određene razlike u stopama rasta različitih regiona u okviru Evropske unije.

Ova disertacija je fokusiranija od globalnih i panevropskih studija i odnosi se samo na projekcije razvoja srpske poljoprivrede. S tim u vezi, treba istaći da na srpsku poljoprivredu deluju i faktori koji oblikuju svetsku i evropsku poljoprivrednu proizvodnju. Međutim, postoje i brojni endogeni faktori, karakteristični samo za Srbiju, a koji se moraju uzeti u obzir pri kreiranju projekcija i scenarija razvoja domaće poljoprivrede.

Osim po geografskom, dosadašnje studije se razlikuju i po metodološkom pristupu koje koriste za predviđanje razvoja poljoprivrede. Određene studije se zasnivaju na praćenju reakcija poljoprivrednika na promene agrarnih politika. Na primer, u studiji obavljenoj u Engleskoj, Francuskoj, Švedskoj, Litvaniji i Slovačkoj, istraživane su moguće reakcije farmera na promene u Zajedničkoj agrarnoj politici (**Douarin i koautori, 2007**). Slično tome, ali sa specifičnijim ciljem istraživanja reakcija poljoprivrednika u smislu strategija izlaza i realokacije zemljišta, obavljena je i studija u okviru CAP-IRE projekta (**Raggi, Sardonini i Viaggi, 2013, str. 114**). Sa druge strane, izvesne studije koriste podatke iz sekundarnih izvora, prvenstveno iz popisa stanovništva da bi utvrdili efekte promena poljoprivrednih politika na performanse poljoprivredne proizvodnje. Najčešće se u ovim studijama koriste

analize vremenskih serija i regresioni modeli (**Lobley and Butlery, 2010**). Neke studije su zaokupljene matematičkim modelima za predviđanje dinamike i stanja poljoprivrede u budućnosti, koristeći, na primer, Markovljeve modele lanaca snabdevanja u poljoprivrednim (**Stokstad, 2010**). Ipak, malo je studija koje predviđaju kretanja u poljoprivredi na način na koji je to urađeno u ovoj disertaciji. Naime, ovde su kombinovani matematičko modelovanje zasnovano na ARIMA metodologiji i komparativna analiza makro-poljoprivrednih performansi sa zemljama sa sličnom strukturom i dinamikom razvoja poljoprivrede kakav postoji u Srbiji.

Osim što je predmet studije specifičan u geografskom i metodološkom smislu, on se razlikuje u odnosu na ostale studije u sadržinskom smislu. Naime, predmet istraživanja doktorske disertacije su poljoprivredna dobra i usluge i one se, kao takve, razlikuju po mnogo čemu od ostalih proizvoda i usluga. U ekonomskom smislu, poljoprivreda proizvodi i tržišna i javna dobra, što prepoznaju brojne dosadašnje naučne studije bilo kroz njihovu multifunkcionalnost (**Abler, 2004**) bilo kroz specifičnost politika koje se bave poljoprivrednim dobrima (**Westhoek, Overmars and van Zeijts, 2013**). Javna dobra koja nastaju poljoprivrednom proizvodnjom su izmene u poljoprivrednom pejzažu, biodiverzitet, bezbednost hrane, ekološki uticaj na tlo i vodu i slično. Zbog ove, ali i drugih bitnih karakteristika, EU duže od pola veka kreira posebnu politiku kojom reguliše odnose u sektoru poljoprivredno-prehrambene proizvodnje i subvencionise poljoprivredu značajnim budžetskim sredstvima. Imajući u vidu značaj koji ovaj sektor ima za Srbiju, očigledno je da će proces evrointegracija doneti velike promene poljoprivredi Srbije. Samim tim, predmet ove disertacije je vezan za evrointegracije Srbije, sa jedne strane, i za efekte ove integracije na poljoprivredu Srbije, sa druge strane.

Na osnovama definisanog predmeta istraživanja mogu se odrediti i ključni ciljevi doktorske disertacije. **Cilj disertacije je da detaljnije pojasni, sistematizuje i produbi dosadašnji fond znanja o uticaju integracija Srbije u međunarodne institucije i organizacije na njenu poljoprivredu.** Osim konceptualnih okvira, cilj disertacije je da na osnovu matematičkih modela i komparativne analize kreira preporuke i smernice donosiocima odluka u poljoprivredi za dalje tokove razvoja i unapređenja poljoprivredne proizvodnje kao nezaobilazne karike razvoja ekonomskom sistema Srbije.

1.3. Radne hipoteze

Na osnovu prethodno predstavljenih uvodnih razmatranja, predmeta i cilja istraživanja definisana je sledeća opšta (nulta) hipoteza: „Moguće je predvideti i definisati efekte uticaja integracionih procesa na razvoj poljoprivrede Srbije.“

Polazeći od opšte hipoteze, definisane su dve posebne i na osnovu njih pojedinačne hipoteze:

H1: Moguće je predvideti i definisati efekte uticaja integracionih procesa na spoljnu trgovinu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije primenom matematičkih metoda i modela.

H1a: Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti ukupnog izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije.

H1b: Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije u EU.

H1c: Integracija Srbije u EU dovešće do smanjenja vrednosti izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije na CEFTA tržište.

H1d: Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti ukupnog uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju.

H1e: Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz EU u Srbiju.

H1f: Integracija Srbije u EU dovešće do smanjenja vrednosti uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju sa CEFTA tržišta.

H1g: Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti izvoza najbitnijih izvoznih proizvoda Srbije u ovoj oblasti.

H1h: Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti uvoza najbitnijih uvoznih proizvoda Srbije u ovoj oblasti.

H2: Moguće je predvideti i definisati efekte uticaja integracionih procesa na razvoj poljoprivrede Srbije na osnovu komparativne analize Srbije i zemalja koje su prošle integracione procese. Na osnovu ove hipoteze, formirane su sledeće podhipoteze:

H2a: Integracija Srbije u EU dovešće do nastavka pada učešća poljoprivrede u bruto domaćem proizvodu.

H2b: Integracija Srbije u EU doprineće povećanju produktivnosti poljoprivredne proizvodnje.

H2c: Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti biljne proizvodnje u stalnim cenama.

H2d: Integracija Srbije u EU dovešće do pada vrednosti stočarske proizvodnje u stalnim cenama.

H2e: Integracija Srbije u EU doprineće stvaranju suficita u spoljno-trgovinskoj razmeni poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

H2f: Integracija Srbije u EU uticaće na nepovoljnost strukture izvoza.

H2g: Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja obima spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenim proizvodima.

H2h: Integracija Srbije u EU doprineće padu broja zaposlenih u poljoprivredi.

H2i: Integracija Srbije u EU doprineće izraženom dualizmu među poljoprivrednim farmama.

H2j: Integracija Srbije u EU doprineće povećanju visine prihoda zaposlenih u poljoprivredi.

1.4. Metod rada

Osnovna istraživačka metoda koja će u disertaciji biti korišćena se zasniva na prikupljanju, obradi i sređivanju sekundarnih podataka dobijenih iz referentnih izvora. U delu disertacije koji se odnosi na pregled literature, odnosno poglavlje 2 (Međunarodni integracioni procesi zemlje), poglavlje 3 (Evropska Unija i Zajednička agrarna politika) i poglavlje 4 (Agrarna politika i poljoprivredu Srbije: stanje problemi i perspektive) biće korišćene sledeće metode:

- Metoda analize – kojom će misaono i praktično predmet istraživanja biti razložen na sastavne činioce. Ovim se istraživana celina rastavlja na delove, čime se stvara

osnova za utvrđivanje bitnih zakonitosti u agrarnoj politici (**Stojadinović, 2003; str. 163**). Konkretnije, biće korišćen pristup generičke i kvalitativne ekonomske analize da bi se jasno utvrdili pravci razvoja agrarne politike Srbije u odnosu na njene integracione procese.

- Metoda sinteze – kojom će se na sistematičan način činioци dobijeni analizom spajati u jedinstvenu celinu i definisati okviri razvoja agrarne politike Srbije u odnosu na međunarodne i evropske integracije.
- Metode apstrakcije i konkretizacije – koje će biti korišćene da bi se nedvosmisleno definisalo šta su u integracionim procesima opšti pravci kretanja srpske agrarne politike i kako oni utiču na domaću poljoprivredu.

U delu disertacije kojom su pokriveni analiza spoljne trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima (poglavljje 5) i agrarna iskustva zemalja CIE nakon priključenja Evropskoj Uniji (poglavljje 6) biće dodatno korišćene sledeće naučne metode:

- Metoda analitičke indukcije – koja je oblik mišljenja i logičkog zaključivanja o opštem, na osnovu pojedinačnih i posebnih slučajeva. Na osnovu saznanja određenog broja pojedinačnih slučajeva, a putem uopštavanja, može se doći do zaključaka o opštem. Suprotno tome, dedukcija je misaoni put zaključivanja o pojedinačnom i posebnom na osnovu opšteg.
- Metodom komparacije biće utvrđene sličnosti i razlike pojava, da bi se ocenilo nešto što je nepoznato, na osnovu nečega što je već poznato. Prethodno je potrebno proniknuti u strukturu i funkcionisanje poznatih pojava. Usled značajnosti zaključaka dobijenih metodom komparacije, ona će biti detaljnije objašnjena u nastavku.

Komparativna analiza koja će biti sprovedena u ovoj disertaciji se zasniva na kriterijumima izvrsnosti zasnovanih na šestostepenoj matrici koju su detaljno elaborirali **Cacace, Ettelt, Mayse i Nolte (2013)**.

U literaturi iz oblasti poljoprivrede moguće je pronaći svojevrzne studije koje koriste metodu komparativne analize (**Restuccia, Yang and Zhu, 2008; Weisz et al, 2006; Davis et al, 2010; Lagakos and Waugh, 2011**), ali se fokus ovih studija razlikuje od fokusa ove doktorske disertacije.

Metoda komparacije koja je korišćena u ovoj disertaciji utemeljena je na šest generičkih kvalitativnih kriterijuma. Prvo, neophodno je razviti set varijabli na osnovu kojih će se vršiti upoređivanje, a koji se zasniva na odabiru onih promenljivih koje najbolje i najdetaljnije analiziraju poljoprivredne performanse komparatora i nude najveći informacioni potencijal za upoređivanje sa srpskim agrobiznisom. Drugo, pristupa se pažljivom odabiru zemalja koje će biti obuhvaćene istraživanjem. Zemlje koje su analizirane u disertaciji odabrane su na osnovu značajnosti mesta koje poljoprivreda zauzima u njihovoj ukupnoj privredi (Poljska), izražene makroekonomske i poljoprivredno-resursne sličnosti (Mađarska) i sličnosti društveno-političkog nasleđa i uređenja sa Srbijom (Slovenija). Zbog vremenskog trenutka priključenja Evropskoj uniji, specifičnosti ovog procesa i potencijalnim reperkusijama na priključenje Srbije, u analizu su uključene i Bugarska i Rumunija. Treće, koristi se kombinovani pristup komparaciji koji integriše poređenje i kvalitativnih i kvantitativnih podataka o poljoprivredi manjeg broja analiziranih zemalja. Za komparaciju dve zemlje, referentna literatura sugeriše korišćenje metoda studije slučaja, dok je kvantitativna analiza preporučena metoda za komparaciju velikog broja zemalja. Primenom kombinovanog metoda za potrebe ovog istraživanja ostvarene su prednosti kvantitativne i kvalitativne analize i njihova sinergija (**Lor, 2012**). Četvrto, studija je dizajnirana tako da uvaži kompleksnost poljoprivrednih sistema analiziranih zemalja i ograničenja koja sa sobom nosi poređenje podataka prikupljenih u različitim nacionalnim, društvenim i kulturološkim okruženjima.

Peto, za potrebe istraživanja korišćeni su sekundarni podaci dobijeni iz relevantnih i pouzdanih izvora, poput naučnih i stručnih članaka u časopisima i baza podataka Svetske banke, Eurostat-a i Evropske komisije. Neophodno je skrenuti pažnju i na potencijalne metodološke nedostatke usled oslanjanja istraživanja isključivo na sekundarne i visoko agregirane podatke (**Atkinson, 2001**). Tako se u savremenoj literaturi mogu pronaći kritike indikatora Svetske banke u domenu njihove korisnosti (**Langbein & Knack, 2010**) i validnosti (**Thomas, 2010**). Na kraju, treba istaći da je komparativna analiza odabranih zemalja obezbedila implikacije i preporuke za donosiocce agrarnih politika i druge istraživače u oblasti efekata evropskih integracija na poljoprivredu Srbije.

Ključne varijable na osnovu kojih je urađena komparacija, indikatori, njihove definicije i izvori podataka prikazani su u tabeli ispod.

Faktor	Indikator	Definicija	Izvor
Populacija	Ukupan broj stanovnika	Svi stanovnici zemlje bez obzira na državljanstvo, bez izbeglica koje nemaju dozvolu za trajni boravak u zemlji azila.	Indikatori Svetske banke (World Bank indicators)
Ruralno stanovništvo	Ukupan broj stanovnika ruralnih područja	Razlika između ukupnog broja stanovnika i broja stanovnika u urbanim područjima, prema kategorizaciji nacionalnih zavoda za statistiku.	Indikatori Svetske banke (World Bank indicators)
Veličina zemlje	Ukupna površina (km ²)	-	European Commission – Member States Factsheets
Poljoprivredno zemljište	% od ukupne površine	Obradivo zemljište, usevi i pašnjaci (prema definiciji Organizacije za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija – FAO)	Indikatori Svetske banke (World Bank indicators)
Obradivo zemljište	% od ukupne površine	Obradivo zemljište prema definiciji Organizacije za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija – FAO	Indikatori Svetske banke (World Bank indicators)
Poljoprivredna gazdinstva	Ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava	Ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava, dostupna detaljna struktura prema površini obradivog zemljišta, vrednosti, stočnom fondu i starosti vlasnika.	European Commission – Member States Factsheets
Zaposlenost u sektoru poljoprivrede	% od ukupne zaposlenosti	Udeo zaposlenosti u sektoru poljoprivrede (poljoprivreda, šumarstvo, lov i ribolov, u skladu sa	Indikatori Svetske banke (World Bank indicators)

		Međunarodnom standardnom klasifikacijom delatnosti Ujedinjenih nacija).	
Dodata vrednost poljoprivrede	Učešće poljoprivrede u bruto domaćem proizvodu	Neto autput sektora poljoprivrede nakon dodavanja svih autputa i oduzimanja međufazne potrošnje. Definicije dodate vrednosti i sektora poljoprivrede su date u skladu sa Međunarodnom standardnom klasifikacijom delatnosti Ujedinjenih nacija.	Indikatori Svetske banke (World Bank indicators)
Biljna proizvodnja	Ukupna vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama (EUR), % od ukupne poljoprivredne proizvodnje	Biljna proizvodnja uključuje proizvodnju žitarica, industrijskih biljaka, stočne hrane, povrća, voća, krompira, vina, maslinovog ulja i drugih proizvoda biljnog porekla	-European Commission – Member States Factsheets -Kiss J., Some impacts of the EU accession on the new Member States, str. 53 -proračun autora
Stočarska proizvodnja	Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama (EUR), % od ukupne poljoprivredne proizvodnje	Stočarska proizvodnja odnosi se na uzgoj stoke i proizvodnju proizvoda životinjskog porekla.	-European Commission – Member States Factsheets -Kiss J., Some impacts of the EU accession on the new Member States, str. 53 -proračun autora
Spoljnotrgovinska razmena	Spoljnotrgovinski suficit/deficit	Razlika između vrednosti izvoza i uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda	European Commission – Member States Factsheets

2. MEĐUNARODNI INTEGRACIONI PROCESI ZEMLJE

Međunarodni integracioni procesi u koje je naša zemlja uključena, ali i oni kojih je Republika Srbija već postala član, u velikoj meri oblikuju poljoprivredno-prehrambeni kompleks zemlje. Takođe, neki od njih (a pre svega integracija u Evropsku uniju) posebnu pažnju posvećuju pitanjima ruralnog razvoja. Tokom procesa pristupa, kao i samim kasnijim članstvom, zemlja dobija (ili gubi) mogućnosti primene određenih mera politike u svrhu podsticanja razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja. Na taj način počinje oblikovanje ovog sektora privrede putem instrumenata koji su zajednički za sve članove multilateralnih sistema kojih zemlja postaje član.

Integrisanje u Evropsku uniju se u ovim procesima izdvaja imajući u vidu dubinu i obim promena koji donosi u poljoprivredno-prehrambeni kompleks zemlje koja pretenduje da postane punopravni član EU. Posebnu pažnju u ovom procesu zahtevaju pitanja institucionalnog uređenja poljoprivrede, od institucija podrške sektoru do institucija kontrole (a pogotovo u oblasti bezbednosti hrane).

Svetska trgovinska organizacija kao multilateralni trgovinski sistem pre svega za fokus uticaja na budućeg člana ima pitanja slobodne trgovine kao i primenjenih mera države u cilju podsticanja razvoja poljoprivrede ali i oblika i visine carinske zaštite u oblasti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (oko 2500 tarifnih brojeva ili četvrtina ukupnog broja proizvoda sadržanih u Carinskoj tarifi). Na taj način jedan od direktnih efekata ulaska Srbije u Svetsku trgovinsku organizaciju postaje promena nivoa carinske zaštite za poljoprivredno-prehrambene proizvode koji će biti u primeni nakon formalnog pristupa, ali i sama struktura carinske zaštite (primenjeni instrumenti carinske zaštite).

Članstvo u CEFTA ostvareno 2006. godine donelo je Srbiji povećanje obima trgovine u oblasti poljoprivrede ali i obavezu uzdržavanja od primene mera koje remete međunarodnu trgovinu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. Ipak, ovaj sporazum je omogućio utvrđivanje leaderske pozicije Srbije u poljoprivrednom izvozu na prostoru Zapadnog Balkana.

Bilateralni sporazumi o slobodnoj trgovini kojih je Srbije od nedavno potpisnik, kao i članstvo u multilateralnom EFTA trgovinskom sistemu pružaju velike mogućnosti poljoprivredno-prehrambenom kompleksu naše zemlje. Slobodan i bezcarinski pristup ovim tržištima (među kojima se ističe tržište Ruske federacije) predstavljaju podstrek razvoju izvozno orijentisane poljoprivredne proizvodnje koja opet ima pozitivan uticaj na celokupnu privredu i ruralni razvoj zemlje.

2.1. Evropske integracije

Integrisanje zemlje u Evropsku uniju predstavlja unutrašnji i spoljnopolitički prioritet prvog reda već celu deceniju. Imajući u vidu kompleksnost pitanja poljoprivrede u Evropskoj uniji, značaj koji ona ima u ekonomskom, socijalnom i političkom smislu ali i iskustvo u pristupanju skorijih članica, jasno je da sektor poljoprivrede predstavlja jednu od najtežih oblasti u pristupu jedne zemlje EU. Ovo pogotovo važi za Srbiju znajući ogroman značaj koji poljoprivredni sektor ima za nacionalnu privredu, broj ljudi koji su u njemu angažovani kao i mesto koje poljoprivredna razmena ima u ukupnoj spoljnotrgovinskoj razmeni zemlje. Ipak, značaj poljoprivrednog sektora za ukupnu privredu naše zemlje naglašavaju slabe performanse ostalih sektora privrede (pogotovo industrijska proizvodnja) što dodatno čini ovu oblast osetljivim pitanjem u procesu integracije u EU. Odavde proizilazi ogromna odgovornost za različite državne organe koji su angažovani u procesu integrisanja u smislu donošenja odluka, ali i svih učesnika poljoprivredno-prehrambenoh sektora imajući u vidu da se ove odluke direktno odražavaju na njihov rad, ali i život.

Republika Srbija se u međunarodnim integracionim procesima nalazi nezavisno od Crne Gore od 2004. godine. Ovaj princip odvojenog pregovaranja dve republike o pristupu istim međunarodnim organizacijama (Evropska unija, CEFTA i Svetska trgovinska organizacija) je poznat kao «Dvostruki kolosek» (ili, Twin track approach). Ovakav pristup je

odobren Republici Srbiji u oktobru 2004. godine i na taj način potpunu nadležnost pregovora sa nivoa Državne zajednice Srbija i Crna Gora prebacio na organe državne uprave Republike Srbije. Na taj način je referendum iz maja 2006. godine koji je rezultirao osamostaljenjem Crne Gore bio praktično bez uticaja na međunarodne integracijske procese Republike Srbije.

Nema sumnji da je najbitniji spoljnopolitički trenutak naše zemlje, a od direktnog značaja za poljoprivredu poslednjih godina, primena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom (SSP ili Stabilization and Association Agreement - SAA).

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju predstavlja osnovni instrument procesa stabilizacije i pridruživanja na Zapadnom Balkanu. Sporazum ima višestruke, u prvom redu ekonomske implikacije, ali njegov politički značaj nije moguće zanemariti. Njime se uspostavlja odnos pridruživanja – „najpovlašćeniji odnos koji prema EU može imati država koja nije njena članica“ (**Rapaić S., Dabić D., 2013, str. 346, citirano prema Mišćević Tanja, 2009, str. 147**).

Pravni osnov za zaključivanje ovakog sporazuma nalazi se u Lisabonskom ugovoru (Ugovor o funkcionisanju EU, član 217), koji omogućava Uniji da zaključuje sporazume koji ustanovljavaju pridruživanje koje uključuje međusobna prava i obaveze sa trećim državama ili međunarodnim organizacijama. U vreme kada je Srbija zaključila SSP, na snazi je bio Ugovor o osnivanju Evropske zajednice (član 310).

Aprila (29.) 2008. potpisan je SSP i prateći Prelazni sporazum o trgovini i trgovinskim pitanjima (PTS). Primena Privremenog sporazuma o trgovini i trgovinskim pitanjima, zaključenog između Republike Srbije i Evropske unije, otpočela je jednostrano sa srpske strane 29. januara 2009. godine. Time je otpočela i liberalizacija carina na uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, ribe i proizvoda od ribe, kao i korišćenje preferencijalnih kvota koje je Evropska unija odobrila Republici Srbiji putem ovog Sporazuma.

Od početka 2010. godine ovaj Sporazum primenjuje se i od strane Evropske unije, ali je zajednički utvrđeno da se 2009. godina smatra početkom primene Sporazuma s obe strane, budući da je Evropska unija carine na uvoz iz Republike Srbije ukinula još 2000. godine.

U toku šestogodišnjeg prelaznog perioda, trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima sa Evropskom unijom je liberalizovana u veoma visokom procentu. Za primarne poljoprivredne proizvode (AGRI) poslednja godine tranzicionog perioda je 2014. godina, a za prerađene poljoprivredne proizvode (PAPs) i koncesije za proizvode ribarstva – 2013. godina. Prosečna uvozna zaštita poljoprivrede za uvoz iz Evropske unije za poljoprivredu u celini, sa početnih 23,2% na kraju prelaznog perioda iznosi svega 3% (orijentaciono). Mereno prema prosečnom obimu uvoza, 75% trgovine je potpuno liberalizovano. Za oko 15% trgovine carine su svedene na 10% do 20% od važeće MFN carine, a za 12% trgovine su zadržane MFN carine i nakon isteka prelaznog perioda (suncokretovo rafinisano ulje, šećer, duvan i cigarete). S obzirom da je 2013. godine Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju ratifikovan od strane svih 27 zemalja članica Evropske unije, on je stupio na snagu od 1. septembra. Bez obzira na to što je jula 2013. godine Hrvatska postala članica EU ova zemlja neće ratifikovati SSP sa Srbijom, već samo „Protokol o prilagođavanju Prelaznog trgovinskog sporazuma i SSP ulasku Hrvatske u EU“, koji se trenutno pregovara (**Kancelarija za Evropske integracije**, <http://www.seio.gov.rs/info-servis/pres-materijal/pitanja-i-odgovori/ssp.171.html>, **pristupljeno 07. oktobra 2015. godine**). Njegovo sprovođenje je jedno od merila za praćenje napretka u pregovorima o članstvu u EU. Srbija je stupanjem na snagu SSP dobila status države pridružene Evropskoj uniji, što je status najbliže veze koji jedna zemlja, koja nije članica, može da ima.

Može se konstatovati da je prvi direktan efekat integracije Srbije u Evropsku uniju (gde se termin „približavanje“ može shvatiti kao sastavni deo šireg procesa „integracije“) promena spoljnotrgovinskog režima na relaciji Srbija-EU. Naime, primenom SSP i prethodnom liberalizacijom tržišta EU za poljoprivredno-prehrambene proizvode iz Srbije, stvorena je zona međusobno skoro potpuno slobodne trgovine. Naravno, ova slobodna trgovina predstavlja prednost za izvoznike iz Srbije ali i opasnost za domaću poljoprivredno-prehrambenu proizvodnju o čemu će kasnije u radu biti više reči.

Sledeći bitan faktor na evropskom putu naše poljoprivrede je sticanje statusa kandidata za članstvo u EU što je Srbiji omogućeno u martu 2012. godine. Prelazak iz grupe „potencijalnih kandidata“ u kojoj se Srbija do tada nalazila, u grupu „kandidata za članstvo“ ispunio je formalne pretpostavke za početak procesa tzv. nacionalne akreditacije za korišćenje

EU predpristupnih fondova namenjenih poljoprivredi i ruralnom razvoju (poznatiji kao IPARD – Instrument for Pre-Accession for Rural Development). Ova suma sredstava namenjena poljoprivredi i ruralnom razvoju naše zemlje biće distribuirana od strane Ministarstva poljoprivrede Republike Srbije kroz različite programe podrške od kojih se očekuje da dominantno učešće imaju mere tzv. investicione podrške poljoprivredi.

Još dva koraka predstoje na putu ka članstvu koja su od suštinskog značaja za poljoprivredu naše zemlje. Prvi korak predstavlja početak pregovora o članstvu tokom kojih će biti razmatrani tehnički (ali i politički) aspekti budućeg učestvovanja Srbije u sistemu EU kao što su visina i obuhvat subvencija namenjenih poljoprivredi i ruralnom razvoju, zakonodavni okvir (i eventualna izuzeća od njega za pojedine osetljive oblasti) koji će biti obavezan za poljoprivredno-prehrambeni kompleks Srbije, pristup EU tržištu za do sada proizvode neliberalizovane od strane EU (sveže i rashlađeno svinjsko meso)... Poslednji formalni korak na ovom putu je samo članstvo u EU, odnosno, sposobnost administracije da prihvati i implementira složen sistem kakav je EU regulativa u oblasti poljoprivrede, od finansiranja pa do aspekta zdravstvene bezbednosti. Istovremeno sa administracijom, na testu se nalaze svi ostali učesnici u oblasti proizvodnje, prerade i plasmana hrane susrećući se sa punom konkurencijom iz svih članica EU.

Zašto Srbija treba da postane član Evropske unije?

Upravo je proces priključenja naše zemlje Evropskoj uniji od najvećeg značaja od svih integracijskih procesa u koji smo uključeni za domaći poljoprivredno-prehrambeni kompleks ali i za ruralnu ekonomiju u celini. Ipak ovaj proces sa sobom nosi veliki broj aspekata od direktnog i indirektnog značaja za poljoprivredu Srbije. Neograničan pristup tržištu od pola milijarde potrošača, dovešće do povećanja izvoza domaće robe, boljeg korišćenja resursa zemlje a time i ekonomskog napretka uopšte. Nakon integracije Srbije u EU, poljoprivrednici i ostali subjekti agrobiznisa zemlje moći će da koriste budžet ZAP koji samo u periodu 2014-2020. godina iznosi preko 60 milijardi evra godišnje na nivou EU. Koristeći kanale distribucije privrednih subjekata sa teritorije EU (drugi izvoznik hrane u svetu), srpski poljoprivredni proizvodi biće u boljoj poziciji u cilju plasmana na sva svetska tržišta. Približavanje EU će Srbiji omogućiti da koristi predpristupne fondove među kojima su oni

namenjeni poljoprivredi veoma izdašni. EU predstavlja relativno visoko zaštićeno tržište u oblasti poljoprivrede (prosečna carina 31%) koju će Srbija koristiti za svoje poljoprivredne proizvode nakon integracije. Evropska unija predstavlja jedinstveni subjekt sa stanovišta multilateralne organizacije što znači da zastupa interese svih svojih članica jedinstvenim stavom. Na taj način će i interesi naše zemlje biti bolje reprezentovani nego što je to trenutno slučaj. Rastući značaj pitanja zaštite životne sredine ali i ruralnog razvoja unutar EU omogućiće Srbiji da ovu oblast značajno unapredi u odnosu na postojeće stanje nakon što postane zemlja članica. Upravljanje poljoprivredno-prehrambenim kompleksom zemlje biće značajno unapređeno jačanjem ljudskih kapaciteta nadležnih državnih organa u ovoj oblasti.

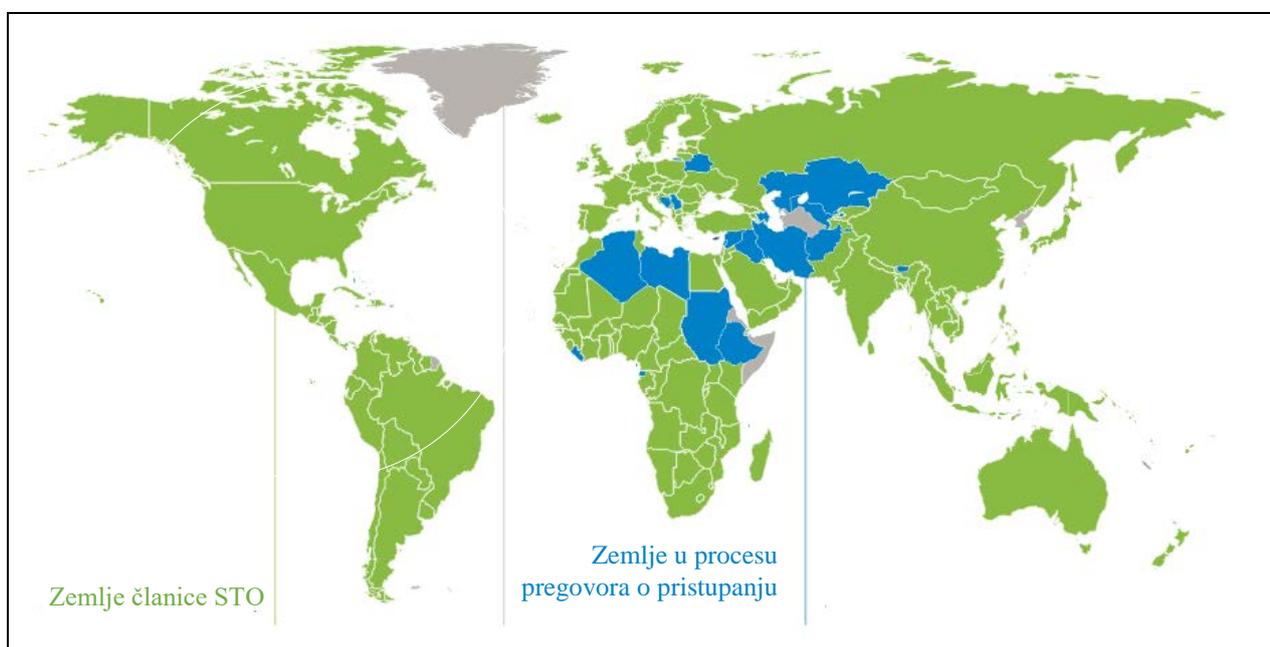
2.2. Pristup Svetskoj trgovinskoj organizaciji

Svetska trgovinska organizacija (World Trade Organization ili WTO, STO) jeste multilateralni trgovinski sistem osnovan 01. januara 1995. godine. Jedna je od od tri najbitnije svetske ekonomske institucije od velikog značaja za globalnu ekonomiju i međunarodnu trgovinu uz Svetsku banku i Međunarodni monetarni fond. Proistekla je iz GATT ili General Agreements on Tariffs and Trade (Opšti sporazum o carinama i trgovini) koji je stupio na snagu 01. januara 1947. godine. GATT je međudržavni ugovor koji reguliše oblast međudržavne trgovinske saradnje. Ovaj sporazum je u godinama posle Drugog svetskog rata predstavljao pokušaj liberalizacije međunarodne trgovine robom i uslugama između, izvorno, 23 zemlje članice. «Mir i prosperitet kroz trgovinu je bio osnovni cilj prilikom osnivanja Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT) pre više od pedeset godina, i ostaje fundamentalna svrha STO danas» (Steger D, 2004, str. 15).

Takođe, drastičan porast zemalja članica od osnivanja do danas, govori i o očiglednom prepoznavanju uticaja koji ovakav sistem uređenja odnosa u oblasti međunarodne trgovine robom i uslugama ima na privredu zemalja članica STO. Brojne su prednosti članstva neke zemlje u STO koje se mogu grupisati u tri grupe: ekonomske, socijalne i političke. Sve prednosti su međusobno čvrsto uslovljene i po mnogo čemu zavise jedne od drugih.

Od 30. aprila 2015. godine, pristupom Republike Sejšeli, STO broji 161 člana, dok se dvadeset tri zemlje sveta, (World Trade Organisation, https://www.wto.org/english/thewto_e

[/whatis_e/tif_e/org6_e.htm](#), pristupljeno 01. oktobra 2015) nalaze u procesu pregovora o pristupu ovom globalnom trgovinskom sistemu (Slika 1:1). Jedna od ovih zemalja je i Republika Srbija. Dužina procesa pristupanja zemalja Svetskoj trgovinskoj organizaciji, vrlo često, drastično varira između pojedinih zemalja. Najkraći rok u kome je neka zemlja završila proces pregovora i postala član je slučaj Kirgizistana kome je za to bilo potrebno 2 godine i 10 meseci. Najduži proces pregovora do sada je zabeležen u slučaju pristupa NR Kine u STO kada je ceo proces pristupanja trajao ukupno 14,5 godina. Ipak, rekorder po dužini pregovora je Rusija koja je pregovarala oko 15 godina.

Slika 1 STO članice i zemlje u procesu pregovora o pristupanju, 2015. godina

Izvor: *World Tariff Profiles 2015*, str. 3

U samom procesu pristupanja STO poljoprivreda često igra veoma bitnu ulogu. Naravno, značaj poljoprivrede u procesu pregovora neke zemlje zavisi i od uloge poljoprivrede u ukupnoj ekonomiji te zemlje. Ipak, po pravilu, pregovori u oblasti poljoprivrede su najobimniji i najteži a veoma često mogu predstavljati finalnu prepreku za članstvo (nedavni slučaj Rusije u kome je upravo poljoprivreda predstavljala kamen spoticanja).

Imajući u vidu značaj koji poljoprivreda ima za ukupnu privredu naše zemlje, kao i njen socijalni i politički karakter, ne čudi činjenica da upravo ovaj sektor predstavlja izuzetno važnu oblast u procesu pristupa Republike Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji.

Rešavanje sistemskih pitanja u oblasti poljoprivrede (pre svega, zakonodavni okvir) će i usloviti članstvo cele zemlje.

Polja pregovora u oblasti poljoprivrede su sledeća:

- 1) Visina i oblici carinske zaštite
- 2) Visina i oblici budžetske podrške poljoprivredi
- 3) Zakonodavni okvir

1) Visina i oblici carinske zaštite

U procesu pristupanja se pregovara sa svim zainteresovanim članicama STO o maksimalnoj visini i oblicima carinske zaštite koje će Srbija primenjivati nakon priključenja ovoj organizaciji. Po pravilu, ovo je vrlo osetljivo pitanje jer preterana liberalizacija pojedinih oblasti poljoprivredno-prehrambenog sektora može ozbiljno ugroziti domaću poljoprivredu (privredu). Jednom dogovorena i kasnije potvrđena u Parlamentu zemlje pristupnice carinska zaštita predstavljaće maksimalni nivo zaštite domaćeg tržišta nakon pristupa STO. Imajući u vidu da je carinska zaštita jedan od osnovnih elemenata agrarne politike naše zemlje, nema sumnji da je ovo polje od prvorazrednog značaja za budućnost naše poljoprivrede.

2) Visina i oblici budžetske podrške poljoprivredi

Posebno polje pregovora jesu i visina budžetske podrške poljoprivredi kao i oblik mera poljoprivredne politike koje zemlja koristi da podstakne sopstvenu poljoprivredu. Nedozevoljene mere sa aspekta STO predstavljaju mere koje remete međunarodne trgovinske odnose i stavljaju u povlašćen položaj poljoprivredne proizvode jedne zemlje u odnosu na druge (npr. izvozne subvencije). Takođe, maksimalni iznos budžetskih sredstava koja se mogu nacionalnim budžetom opredeliti za podršku poljoprivrednoj proizvodnji putem određenih mera je predmet ograničenja tzv. de minimis pravilom (za razvijene zemlje on iznosi 5% vrednosti proizvodnje).

3) Zakonodavni okvir

Zakonodavni okvir unutar poljoprivredno-prehrambene proizvodnje određen je sledećim sporazumima: Sporazum o poljoprivredi (Agreement on Agriculture), Sporazum o tehničkim preprekama trgovini (Technical Barriers to Trade) i Sporazumom o sanitarnim i

fitosanitarnim pitanjima (Sanitary and Phytosanitary Agreement). Naša zemlja je u najvećoj meri završila proces usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa pravilima STO i može se konstatovati da se ovaj deo pregovora nalazi blizu samog kraja. Smisao usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa onim predviđenim u STO je postizanje kompatibilnosti zakonodavnog okvira svih zemalja članica STO i na taj način identičnih uslova poslovanja.

U oblasti pregovora o visini carinske zaštite pregovarano je sa Norveškom, Švajcarskom, Kanadom, Ekvadorom, Južnom Korejom, SAD, Brazilom, Ukrajinom, Hondurasom, El Salvadorom, Panamom, Meksikom. Pregovori u ovoj oblasti započeti su decembra 2006. godine i intenzivno vođeni do 2010. godine. Budžetska podrška poljoprivredi bila je predmet pregovora od 2006. do 2010. godine i okončana je obavezivanjem naše zemlje na ukidanje izvoznih subvencija od dana pristupa STO. Zakonodavni okvir je u kontinuitetu bio predmet pažnje zainteresovanih zemalja članica STO ali je o njemu razgovarano samo u multilateralnom forumu (unutar radnih grupa).

Ako pretpostavimo da zakonodavni sistem neke zemlje nije kompatibilan sa sistemom definisanim STO pravilima, nije realno očekivati iste uslove poslovanja kao u ostalim članicama STO. To nije moguće čak ni ako je cena radne snage i ostalih inputa za proizvodnju daleko ispod cene u ostalim zemljama jer nedostatak pravne regulative čini proces proizvodnje (ili prerade, distribucije ili sl.) daleko težim i nepredvidivijim nego što je predviđen u STO. Usklađivanje sa zakonodavnim okvirom koji predviđa sistem STO (u toku pristupa neke zemlje STO) čini tu zemlju kompatibilnom sa ostatkom ovog sistema i omogućava iskorišćenje povoljne klime za investiranje (nižu cenu inputa ili prirodna bogatstva, lokaciju zemlje, geografske i klimatske karakteristike i slično). Usled ovoga je realno očekivati direktnu povezanost između članstva neke zemlje u STO i nivoa stranih direktnih investicija u tu zemlju. Međutim, članstvo često prevazilazi granice ekonomske opravdanosti pa doprinosi i političkoj i bezbednosnoj stabilizaciji zemlje (integracija u međunarodne okvire doprinosi orijentaciji ka svetskoj ekonomskoj saradnji i razvoju), porastu izbora potrošača (liberalizacija tržišta dovodi do povećanja izbora roba i usluga usled povećanja konkurencije), jačanju prava i demokratije (porast trgovine doprinosi boljem upošljenju proizvodnih kapaciteta a time i poboljšanju životnog standarda stanovništva čime se fokus pažnje građana sa ekonomskih pomera na opšte građanske ciljeve) ...

Takođe, STO sistem omogućava razrešenje eventualnih međunarodnih nesporazuma na miran i konstruktivan način, olakšava trgovinu i smanjuje troškove života; proširuje izbor potrošača – i kvalitativno i kvantitativno; stimuliše ekonomski rast što dovodi do povećanja zaposlenosti; definisana pravila trgovine smanjuju troškove i čine trgovinski sistem efikasnijim i, konačno, STO sistem deluje na vlade zemalja u cilju otklanjanja protekcionizma za pojedine interesne grupe.

Sa sigurnošću se može reći da je tehnički deo pristupa Republike Srbije praktično okončan. Pitanja koja ostaju otvorena zahtevaju, pre svega, političku volju kojoj prethodi odluka o integraciji naše zemlje u ovaj multilateralni trgovinski sistem. Pored brojnih ekonomskih postoje i veoma važni politički razlozi brzog okončanja ovog procesa. Prioritet spoljne politike zemlje u oblasti ekonomije mora biti okončanje pristupa STO i uzimanja punog učešća naše zemlje u multilateralnom trgovinskim pregovorima o budućnosti svetske trgovine robom i uslugama.

2.3. CEFTA članstvo

Multilateralni trgovinski sistem pod nazivom CEFTA 2006 okuplja zemlje bivše SFRJ umanjene za Sloveniju a uvećane za Albaniju i Moldaviju. Republika Hrvatska je 1. jula 2013. godine postala punopravna članica Evropske unije, te samim tim od tog datuma na nju su prestale da se odnose odredbe CEFTA sporazuma, tako da od tada Republika Srbija u okviru CEFTA ima potpuno liberalizovanu trgovinu sa svim potpisnicama.

Organizacija je kreirana pod jakim uticajem Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope i danas ima bitno različit značaj za svoje članice u političkom i ekonomsko-trgovinskom smislu. Činjenica je, ipak, da ovo tržište apsorbuje sve više proizvoda poreklom iz njegovih članica. Poljoprivredno-prehrambeni kompleks i trgovina njegovim proizvodima zauzimaju posebno mesto unutar samog sistema sa aspekta institucionalnog uređenja i interesa članica.

O značaju članstva Srbije u CEFTA najbolje govori činjenica da ona konstantno ostvaruje suficit u trgovinskoj razmeni sa zemljama članicama ove ekonomske integracije.

U svim CEFTA 2006 članicama, poljoprivredno-prehrambeni kompleks predstavlja veoma važan činioac u društvu na različit način. Uloga ovog sektora očigledna je u značajnom doprinosu stvaranju ukupne vrednosti proizvedene u društvu, učešću u ukupno ostvarenoj spoljnotrgovinskoj razmeni roba i usluga, obimu angažovanosti radne snage, direktnom i indirektnom uticaju koji ima na razvoj ruralnih oblasti ali i drugim aspektima izrazito socijalnog pa čak i političkog karaktera.

Među svim članicama CEFTA, tradicionalno, poljoprivreda ima najvažniju ulogu za Republiku Srbiju. U Srbiji, ovaj sektor upošljava oko 21% ukupno angažovane radne snage, stvara oko 10 bruto domaćeg proizvoda već nekoliko godina ali i predstavlja skoro jedini sektor ukupne ekonomije sa suficitom u spoljnotrgovinskoj razmeni. Takođe, ono što karakteriše ovaj sektor je i to što ima stečenu izrazito veliku socijalnu i političku težinu (45% stanovništva živi u ruralnim oblastima od kojih je najveći deo, još uvek, povezan sa poljoprivrednom proizvodnjom; sektor u kome privatizacija još uvek nije okončana; sa opštom stopom produktivnosti daleko nižom od EU nivoa...).

Tradicionalno, tržište regiona CEFTA predstavlja finalno odredište za veliki deo ukupnog poljoprivrednog izvoza (37% petogodišnji prosek, 2010-2014, ukupnog izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda) i otuda nema sumnji da region igra veoma važnu ulogu za poljoprivredu Srbije. Za ovako visok deo ukupnog izvoza plasiran na tržište regiona ima više razloga a izdvajaju se:

- Jaka privredna saradnja koja je postojala između republika bivše SFRJ u vreme zajednice
- Geografska blizina tržišta
- Navike potrošača i dobra prepoznatljivost proizvoda kod potrošača
- Generalno niži nivo zahtevnosti ovih tržišta u odnosu na EU (različiti standardi u procesu proizvodnje, prerade i plasmana poljoprivredno-prehrambenih proizvoda).

Međunarodna trgovina u oblasti poljoprivrede pre CEFTA 2006

Formiranje CEFTA organizacije (kasnije CEFTA 2006) je nesumnjivo imala mnogobrojne pozitivne implikacije po zemlje članice. Umesto jedinstvenog multilateralnog sporazuma kakav je CEFTA 2006, trgovina između članica ranije je bila regulisana putem ukupno 32 bilateralna sporazuma o slobodnoj trgovini ispregovanim, zaključenim i primenjenim u različitim vremenskim periodima. Ovakav ambijent za trgovinu je u velikoj meri bio po privredu opterećujući, nedovoljno transparentan i administrativno zahtevan što je i rezultiralo generalno nižim obimom ostvarene trgovine u tom periodu (**Milovanović M., Maksimović G., Jelić V., 2011, str. 183**).

Pre stupanja Sporazuma na snagu, naša zemlja je primenjivala veći broj bilateralnih sporazuma o slobodnoj trgovini sa zemljama regiona, odnosno, članicama kasnijeg CEFTA 2006 Sporazuma. To su bili sporazumi sa Albanijom, Bosnom i Hercegovinom, Bugarskom, Makedonijom, Moldavijom, Rumunijom i Hrvatskom.

Bilateralni sporazumi koji su bili tada primenjivani su podrazumevali različit nivo i obim carinske liberalizacije koji je prethodno bilateralno usaglašavan u procesu direktnih pregovora sa zemljama potpisnicima, baziran na osnovnoj ideji liberalizacije najvećeg dela međusobne trgovine ali i uz razumevanje za određene specifičnosti pojedinih delova poljoprivrednih kompleksa zemalja potpisnica. Na taj način, ostvareni su nivo i obim liberalizacije koji nisu odražavali realnu mogućnost za liberalizacijom (tzv. osetljivi sektori po nacionalne privrede su nastavili da budu štice zavidnim nivoom carinske zaštite) što je neminovno vodilo u neiskorišćenje svih mogućnosti koje su stajale na raspolaganju.

Stupanje Sporazuma na snagu i njegov značaj za poljoprivredu regiona

Nesporno je da CEFTA Sporazum ima cilj da doprinese političkoj stabilnosti regiona, njegovom ravnomernijem razvoju, privlačenju investicija, razvoju infrastrukture, poboljšanju poslovnog imidža regiona i što je najbitnije sa stanovišta potrošača, da obezbedi jeftinije i kvalitetnije proizvode i usluge. Evidentno je da su prednosti potpisivanja CEFTA Sporazuma podsticanje robne razmene u regionu, stimulisanje regionalne privredne kooperacije, privlačenje stranih ulaganja, veće mogućnosti izvoza u EU, doprinos procesu integracije u

EU, kao i modernijim i stabilnijim uslovima regulisanja trgovine u regionu (**Zenić-Zeljковиć J., 2011, str. 21**).

Uspostavljanje CEFTA 2006 predstavlja veliki korak napred trgovini svim robama u regionu Jugoistočne Evrope (uključujući poljoprivredne proizvode). Ovaj mehanizam doveo je do uvećanja obima trgovine kod svih članica, bolje alokacije resursa angažovanih u poljoprivredi, bolje „vidljivosti“ regiona u svetlu privlačenja stranih investicija, transfera zemljišta i sredstava ka produktivnijim korisnicima, do uobličavanja regionalne trgovine u duhu pravila i principa STO ali i stvaranja konstruktivnog dijaloga između članica i institucionalnog okvira o pitanjima od značaja za privredu ali i svakodnevno funkcionisanje tržišta. Umnogome je ovaj multilateralni sistem poslužio kao osnova za kasniju potpunu integraciju zemalja zapadnog Balkana u međunarodno tržište, ali i kristalisanje realnih (ne)mogućnosti poljoprivreda regiona posmatrano internacionalno.

Stupanjem CEFTA na snagu, trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima između članica je u najvećoj meri u potpunosti liberalizovana, ali treba naglasiti i u velikoj meri pojednostavljena i jasnija/transparentnija. Ipak, između pojedinih članica su i zadržane određene mere carinske zaštite (npr Moldavija i Makedonija...).

Iako je najveći deo trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima već bio liberalizovan u potpunosti, ipak, deo posebno osetljivih proizvoda nije liberalizovan (cigarete, šećer, pojedini alkoholi...). Ipak, preuzimajući na sebe obavezu primene sporazuma, potpisnice su se, takođe, obavezale i na dalje napore ka unapređenju uslova trgovine u regionu.

Dalja liberalizacija unutar CEFTA 2006 dogovorena je početkom 2009. (januar 2009, Brisel). Republika Albanija i Republika Makedonija su dogovorile sa Republikom Srbijom potpunu liberalizaciju u oblasti poljoprivrede, odnosno, ukidanje svih carinskih i količinskih ograničenja. Između Srbije i Hrvatske je postignut dogovor o daljem proširenju liste roba za bezcarinski plasman ali i smanjenju nivoa carinskih opterećenja za određene proizvode. Takođe, dogovoreno je i proširenje obima kvote definisanih CEFTA 2006.

Nema sumnji da je CEFTA 2006 donela poljoprivredama regiona brojne koristi. Značajno je povećala ukupno ostvareni obim trgovine u oblasti poljoprivredno-prehrambenim

proizvodima između članica, doprinela transparentnosti i jednostavnosti trgovine, uspostavila institucionalni okvir komunikacije ali i rešavanja sporova, profilisanju (ne)konkurentnosti određenih sektora unutar poljoprivredno-prehrambenih kompleksa članica... Ipak, jedan aspekt doprinosa se postavlja iznad ostalih – stvorila je mini-igralište, odnosno, formu demonstracionog polja globalne liberalizovane trgovine za svoje članice čime je jasno ukazala na pravce kojima se mora krenuti napred u susret punoj uključenosti svih članica u međunarodno tržište.

S obzirom da je od 01. jula 2013. godine Republika Hrvatska postala punopravna članica Evropske unije i samim tim istupila iz CEFTA partnerstva Republika Srbija od tog datuma ima potpunu liberalizaciju trgovine u okviru CEFTA.

2.4. Bilateralni sporazumi o slobodnoj trgovini

Pored multilateralnog trgovinskog sporazuma CEFTA, Republika Srbija je potpisnik i bilateralnih trgovinskih sporazuma od velikog značaja za trgovinu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. Neki od ovih sporazuma su prerasli u multilateralne kao što je slučaj sa Sporazumom o slobodnoj trgovini sa Ruskom federacijom koji se danas odnosi na carinsku uniju Rusija, Belorusija i Kazahstan. Na taj način, bezcarinski pristup proizvoda iz naše zemlje je proširen na Kazahstan i Belorusiju, pored Rusije.

2.4.1. Sporazum o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i Republike Turske

U želji da razvijaju i jačaju prijateljske odnose, posebno u oblastima ekonomske i trgovinske saradnje, u cilju davanja doprinosa razvoju ekonomske saradnje i povećanja obima međusobne trgovinske razmene Republika Srbija i Republika Turska odlučile su da zaključe trgovinski sporazum.

Zakon o potvrđivanju Sporazuma o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i Republike Turske potpisan je u Istanbulu juna 2009. godine, ratifikovan je u decembru 2009. godine, dok se sa sa primenom započelo u oktobru 2010. godine. Ovaj sporazum je

karakterističan, između ostalog, i po tome što podrazumeva daleko manji obim liberalizacije, kako sa stanovišta obuhvata roba tako i sa stanovišta predviđenog nivoa liberalizacije, od drugih trgovinskih sporazuma kojih je Srbija potpisnik.

U oblasti koncesija za poljoprivredno-prehrambene proizvode primenjen je veoma mali obuhvat proizvoda (proizvodi životinjskog porekla nisu liberalizovani) kao i nivo liberalizacije koji nije potpun (veliki broj proizvoda zadržava određeni nivo carinske zaštite). Takođe, za određene proizvode su dogovorene količinske kvote unutar kojih je trgovina liberalizovana.

Nema sumnji da su potencijali i performanse poljoprivrede Turske predstavljali ograničavajući faktor za liberalizaciju pa otuda i niži nivo liberalizacije nego kod drugih trgovinskih sporazuma. Ipak, postignute carinske koncesije otvaraju vrata turskog tržišta za naše poljoprivredno-prehrambene proizvode. Ujedno, ovaj Sporazum treba posmatrati i u svetlu potencijalnih investicija iz Turske u poljoprivredno-prehrambeni kompleks naše zemlje.

Tabela 1 **Trgovina poljoprivrede Srbije sa Turskom, u 2014. godini**

	Količina u t	Vrednost u 000 USD	Vrednost u 000 EUR
Uvoz	30.125	41.211	31.237
Izvoz	7.687	23.867	18.136
Saldo	-22.438	-17.344	-13.100
Obim razmene	37.812	65.078	49.373

Izvor: RZS

Inače, spoljnotrgovinsku razmenu u oblasti poljoprivrede između Srbije i Turske karakteriše konstantni deficit na našoj strani, koji je u 2014. godini iznosio 13,1 milion evra.

2.4.2. Sporazum o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i Ruske Federacije, Belorusije i Kazahstana

Sporazum o slobodnoj trgovini sa Ruskom Federacijom

Sporazum o slobodnoj trgovini sa Ruskom Federacijom je potpisan avgusta 2000. godine, a ratifikovan maja 2001. godine. Poljoprivredne koncesije su asimetrične u korist ruske strane. Na listama poljoprivrednih proizvoda, koji nisu na režimu slobodne razmene pri

uvozu iz Ruske Federacije, na srpskoj strani nema poljoprivrednih proizvoda, dok pri uvozu postoji sedam grupa proizvoda. Dogovor o daljoj liberalizaciji postignut je tek početkom 2009. godine, a primenjuje se od aprila iste godine. Tom liberalizacijom sa liste izuzetaka od slobodne trgovine (za razmenu bez plaćanja carina) dogovoreni su sledeći proizvodi, odnosno grupe proizvoda: kobasice; proizvodi od šećera (uključujući belu čokoladu); čokolada i ostali prehrambeni proizvodi koji sadrže kakao; sok od jabuka; pivo i ostala vina od svežeg grožđa. **(Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2013. godini, 2014, str. 37).**

Najznačajniji izvozni partner u grupi ostalih zemalja je Ruska Federacija, gde se izvoz iz godine u godinu sve više povećava, pa je tako u 2014. godini iznosio 236,5 miliona evra, što posmatrano pojedinačno po zemljama, Rusiju svrstava na treće mesto po vrednosti izvoza, sa učešćem od 10,2% u ukupnom izvozu Republike Srbije.

Tabela 2 Trgovina poljoprivrede Srbije sa Ruskom Federacijom, u 2014. godini

	Količina u t	Vrednost u 000 USD	Vrednost u 000 EUR
Uvoz	36.855	60.032	45.674
Izvoz	248.023	312.084	236.536
Saldo	211.167	252.052	190.862
Obim razmene	284.878	372.116	282.209

Izvor: RZS

Sporazum o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i Republike Belorusije

Potpisan je u Minsku krajem marta 2009. godine, a primenjen je danom potpisivanja. Narodna skupština Republike Srbije ga je ratifikovala u decembru 2009. godine. Poljoprivredne koncesije, koje su potpisnice jedna drugoj odobrile u okviru ovog Sporazuma, potpuno su simetrične. Sporazum inače prate "negativne liste", što znači da je ukupna razmena liberalizovana, osim one koja se razmenjuje pod tarifnim linijama koje su nabrojane u odgovarajućim aneksima. Iz režima slobodne razmene izuzete su samo tri grupe proizvoda: šećer, alkoholi i cigarete. Radi uniformisanja liste izuzetaka pri izvozu u novoformiranu Carinsku uniju Ruske federacije, Belorusije i Kazahstana, Republika Srbija je potpisala dodatni protokol uz sporazum koji je u primeni od avgusta 2011. godine **(Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2013. godini, 2014, str. 37).**

Spoljnotrgovinsku razmenu u oblasti poljoprivrede između Srbije i Republike Belorusije karakteriše suficit na našoj strani, koji je u 2014. godini iznosio oko 12 miliona evra.

Tabela 3 Trgovina poljoprivrede Srbije sa Belorusijom, u 2014. godini

	Količina u t	Vrednost u 000 USD	Vrednost u 000 EUR
Uvoz	775	627	473
Izvoz	16.051	16.639	12.489
Saldo	15.277	16.012	12.015
Obim razmene	16.826	17.266	12.962

Izvor: RZS

Sporazum o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i Kazahstana

Ovaj sporazum je potpisan u cilju usklađivanja trgovine Republike Srbije sa Carinskom unijom Ruske Federacije, Republike Belorusije i Republike Kazahstan, a primena je otpočela 1. januara 2011. godine. Iz režima slobodne trgovine izuzeti su (na obe strane) sledeći poljoprivredni proizvodi: određene vrste sireva, beli šećer, nedenaturisani i denaturisani etilalkohol, rakije, likeri i ostala alkoholna pića i cigare, cigarilosi i cigarete (**Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2013. godini, 2014, str. 37**).

Tabela 4 Trgovina poljoprivrede Srbije sa Kazahstanom, u 2014. godini

	Količina u t	Vrednost u 000 USD	Vrednost u 000 EUR
Uvoz	113	83	63
Izvoz	599	1.173	897
Saldo	486	1.090	834
Obim razmene	712	1.256	961

Izvor: RZS

Spoljnotrgovinsku razmenu u oblasti poljoprivrede između Srbije i Kazahstana takođe karakteriše suficit na našoj strani, koji je u 2014. godini iznosio oko 834 miliona evra.

2.4.3. Generalni sistem preferencijala za tržište Sjedinjenih Američkih Država

Posebnu pogodnost za međunarodnu trgovinu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima poreklom iz Srbije predstavlja olakšani pristup tržištu SAD od 2005. godine putem odobravanja tzv. Generalnog sistema preferencijala (General System of Preferences). Ovim statusom dodeljenim proizvodima proizvedenim u Srbiji oslobođeni su praktično svi poljoprivredno-prehrambeni proizvodi carinskih dažbina prilikom izvoza na tržište SAD.

2.5. EFTA članstvo

Trgovinski sporazum između Republike Srbije i zemalja članica EFTA zaključen je u decembru 2009. godine. EFTA članice su Švajcarska, Lihtenštajn, Island i Norveška i predstavljaju veoma snažne ekonomske partnere naše zemlje sa kojima je potencijal trgovinske i ekonomske saradnje značajno uvećan potpisivanjem ovog sporazuma.

Ovaj sporazum je omogućio olakšani pristup našim poljoprivredno-prehrambenim proizvodima tržištima zemalja članica EFTA koje predstavljaju veoma kupovno sposobno tržište. Takođe, šire posmatrano, Sporazum predstavlja jasan signal stranim investitorima iz ovih zemalja za ulaganja u Srbiju što predstavlja izrazito bitan efekat pored trgovinskog.

Pored rastućeg obima spoljnotrgovinske razmene između Srbije i članica EFTA, Sporazum daje dodatni stimulans ubrzanju trgovine. Posmatrano pojedinačno unutar članica, najbitnijeg spoljnotrgovinskog partnera za Srbiju predstavlja Švajcarska.

Ovaj multilateralni trgovinski sporazum predviđa različit nivo carinske zaštite prema pojedinim članicama EFTA. Iako Srbija primenjuje različite nivoe zaštite prema pojedinim članicama, postignut je zavidan nivo opšte liberalizacije u oblasti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Posmatran broj liberalizovanih proizvoda kao i predviđeni obim i dinamika liberalizacije od strane Srbije prema članicama EFTA ukazuju na sličan nivo zaštite koji je određen prema Evropskoj uniji unutar Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju u prvoj polovini primene. Sa druge strane, liberalizacija prema proizvodima iz naše zemlje pri plasmanu na teritoriju EFTA članica slična je nivou i obimu liberalizacije koje su EFTA članice omogućile privrednim subjektima sa teritorije EU.

Na ovaj način, tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Republike Srbije je otvoreno po još jednom osnovu – sporazumom sa ekonomski moćnim članicama EFTA. Ovaj Sporazum daje novu šansu našoj poljoprivredi oličenoj u olakšanom pristupu tržištu na kome naši proizvodi nisu bili tradicionalno prisutni u dovoljnoj meri. Vrata za plasman naših poljoprivredno-prehrambenih proizvoda su otvorena a na domaćim subjektima iz poljoprivredno-prehrambenog kompleksa je da ovu mogućnost iskoriste. Ipak, nivo ulaganja u poljoprivredu u članicama EFTA a pogotovo Švajcarskoj poziva na oprez. Ovaj sporazum takođe predstavlja i još jednu potencijalnu pretnju po domaću poljoprivredu i nosi imperativ povećanja konkurentnosti na domaćem tržištu.

Ipak, Sporazum treba videti kao veliki potencijal i šansu za naše proizvode. Ova moćna ali i zahtevna tržišta će moći zahvaljujući ovom Sporazumu da uvoze robu iz naše zemlje oslobođenu carinskih dažbina kod skoro svih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda od vitalnog značaja za našu poljoprivredu.

Tabela 5 Razmena Srbije sa članicama EFTA u 2014. godini

ZEMLJA	Uvoz		Izvoz	
	U EUR	U %	U EUR	U %
Norveška	4.406.332	63%	5.123.721	28%
Švajcarska	2.260.381	32%	12.923.701	72%
Island	252.427	4%	20.653	0,1%
Lihtenštajn	49.806	1%	/	/
UKUPNO (EUR)	6.968.946	100%	18.068.075	100%

Izvor: RZS

Najznačajniji izvozni partner u grupi EFTA zemalja je Švajcarska, gde je u 2014. godini iznosio 12,9 miliona evra, dok je Srbija najviše uvozila iz Norveške: 4,4 miliona evra.

3. EVROPSKA UNIJA I ZAJEDNIČKA AGRARNA POLITIKA

Pokretač najsnažnijih promena unutar poljoprivrednog sektora naše zemlje predstavlja približavanje i kasnije članstvo u Evropskoj uniji. Ovaj proces donosi brojne institucionalne, odnosno, sistemske promene u funkcionisanju agrokompleksa svake zemlje koje su praćene brojnim efektima na cenu poljoprivrednog zemljišta, raslojavanje poljoprivrednih proizvođača na tržišno održive i lica koja će poljoprivredi imati samo kao sekundarni izvor prihoda, obim i strukturu spoljnotrgovinske razmene u oblasti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i dr. Promene koje dolaze usled napredovanja zemlje ka EU članstvu su veoma brojne i duboke. U oblasti poljoprivrede i direktno povezanih pitanja to su, pre svega, oblast finansiranja i uređenja poljoprivrednog sektora, ali i pitanja bezbednosti hrane, odnosno, veterinarske i fitosanitarne politike.

Zajednička poljoprivredna politika predstavlja proizvod dugogodišnjih promena koje nastaju u interakciji velikog broja unutrašnjih subjekata jedinstvenog tržišta Evropske unije, počevši od proizvođača, preko institucija EU, vlada zemalja članica, pa do potrošača (Stanković Milica, 2012, str. 65). Imajući u vidu ovakvu kompleksnost, kao i finansijske dimenzije Zajedničke agrarne politike EU koja se ovim pitanjima bavi na jedinstven i obavezujući način za sve EU članice, pred Srbijom predstoji veliki posao usklađivanja domaćeg finansijskog i zakonodavnog sistema sa onim na snazi u EU. Dodatno proces ubrzava činjenica da je svaka zemlja dužna da pre samog članstva u EU u potpunosti izgradi svoj zakonodavni i institucionalni sistem u oblasti poljoprivrede u potpunosti kompatibilan sa EU sistemom (ZAP) kako bi nakon ostvarenog članstva mogla da efikasno bude inkorporirana u ZAP i sprovodi ovu politiku na svojoj teritoriji. U protivnom, nakon pristupa, doći će do nemogućnosti izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, neisplaćivanja subvencija

poljoprivrednicima i preduzećima iz oblasti poljoprivrede, urušavanja konkurentske sposobnosti domaćih subjekata iz oblasti proizvodnje, prerade i plasmana hrane.

Imajući u vidu brojnost i obim promena koji ovaj proces izaziva u svakoj svojoj budućoj članici, kao i potrebu da se na adekvatan način razume sistem funkcionisanja EU poljoprivrede da bi se pristup naše zemlje i pojave do kojih će ovom prilikom doći shvatile, ovo poglavlje detaljno obrađuje Zajedničku agrarnu politiku EU iz više uglova: sa istorijskog i hronološkog aspekta, sa aspekta sistema funkcionisanja i izvora finansiranja, iz ugla zemalja kandidata i potencijalnih kandidata ali i uzima u obzir promene ove politike u tekućem finansijskom periodu od 2014. do 2020. godine.

3.1. Nastanak Zajedničke agrarne politike, istorijski osvrt i glavne reforme

Današnja agrarna politika EU oblikovana je tokom više decenija na prostoru grupe zemalja sa različitom tradicijom agrarnog sektora, heterogenim agrarnim resursima i razlikama u relevantnosti poljoprivrede u poljoprivrednoj strukturi zemalja članica. Strateška opredeljenja, ciljevi, mehanizmi i mere CAP-a menjali su se pod uticajem evropskih i svetskih privrednih i političkih tokova (**Janković S., 2009, str. 13, citirano prema Bogdanov N., 2004**).

Nastanak Zajedničke agrarne politike EU (ZAP ili Common Agricultural Policy – CAP) se vezuje za istorijski period neposredno nakon okončanja II svetskog rata. U godinama gladi u Zapadnoj Evropi se rađa ideja regulisanja pitanja finansiranja i funkcionisanja poljoprivrede na način koji prevazilazi nacionalni kontekst. Suočeni sa činjenicom da predstavljaju neto uvoznike poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kao i da nisu u stanju da redovno obezbede uredno snabdevanje domaćeg stanovništva hranom, političari Zapadne Evrope promovišu koncept jedinstvene poljoprivredne politike, zajedničke za sve zemlje primene.

Nema sumnji da su razarujuće posledice II svetskog rata u velikoj meri doprinele stavljanju ovog pitanja (nakon bezbednosnih i političkih pitanja) veoma visoko na listu prioriteta. Opšte stanje poljoprivredne proizvodnje je bilo veoma loše, stočarska proizvodnja

drastično umanjena, predratni tehnološki progres u potpunosti zaustavljen i proizvodnja koja nije mogla zadovoljiti potrebe rastućeg stanovništva. Ipak, poljoprivredna proizvodnja vrlo brzo počinje da beleži rast i na svojevrsan način, postaje ujedinitelj interesa zemalja Zapadne Evrope, pogotovo onih sa snažnom poljoprivredom kao što su Francuska i Holandija.

U nastanku Zajedničke poljoprivredne politike su naročito značajni tzv. Rimski sporazum iz 1957. godine, koji poljoprivredi daje jednu od centralnih uloga u, sada znatno dublje i čvršće, integrisanim zapadno-evropskim društvima i Konferencija u Stresi iz 1958. godine, koja postavlja buduće okvire poljoprivredne politike Evropske ekonomske zajednice (Milovanović M. i Živadinović B., 2010, str. 17).

Značaj ZAP-a i ruralnog razvoja raste iz godine u godinu, naročito sa novim proširenjem Evropske unije. Posebno treba istaći da je ZAP najstarija i do sada najpažljivije reformisana sektorska zajednička politika i još uvek finansijski najzahtevniji segment privređivanja u Evropskoj uniji – 40% od 862,4 milijarde evra budžeta EU za period 2007-2013 (Andrić N., Tomić D., Vlahović B., 2011, str. 11-12, citirano prema Tomić, D., Ševarlić, M.M., Lukač, D., 2008).

Polazni principi na kojima je definisana Zajednička agrarna politika su:

- Jedinstvo tržišta
- Prvenstvo unije
- Finansijska solidarnost

Jedinstvo tržišta podrazumeva slobodan protok roba unutar EU bez ikakvih carinskih dažbina dok prema proizvodima van EU podrazumeva jedinstvenu carinsku zaštitu. EU princip prvenstva stavlja na centralno mesto, nastojeći da zaštiti domaću proizvodnju tamo gde i kada je potrebno ali i da promoviše EU proizvode na stranim tržištima. Putem finansijske solidarnosti nameće se obaveza finansiranja poljoprivrede svim članicama EU.

Ovi principi postavljaju osnov izgleda, funkcionisanja i orijentacije Zajedničke agrarne politike Evropske unije. Ove principe usvaja ukupno šest država (Zapadna Nemačka, Francuska, Holandija, Belgija, Luksemburg i Italija) i na ovaj način ZAP započinje sa funkcionisanjem. Politika u centar stavlja porodično poljoprivredno gazdinstvo (farmu) kao osnovnu ćeliju funkcionisanja poljoprivrednog sektora i u velikoj meri celim svojim

postojanjem ispoljava tendenciju prioriteta ka ovoj grupi proizvođača. Iako će u decenijama pred njom, ZAP u velikoj meri biti transformisana u skladu sa novim unutrašnjim i spoljnim izazovima, osnovni principi funkcionisanja ostaju na snazi i danas.

U istoriji Zajedničke agrarne politike EU jasno se mogu razlikovati sledeći periodi:

- Ideja i nastanak politike u periodu od 1946. do početka šezdesetih godina dvadesetog veka;
- Primena snažne finansijske podrške poljoprivredi od šezdesetih do kraja osamdesetih godina;
- Početak devedesetih godina i tzv. Mekšerijeva reforma iz 1992. godine sa zaokretom ka smanjenju budžetske podrške do tzv. Agende 2000;
- Period nakon 2000. godine i jačanje ruralnog razvoja praćenog programima zaštite životne sredine.

Jedan od osnovnih razloga transformisanja ZAP je i potreba da se sagleda potpuno drugačija realnost unutar i vanevropskog okruženja u kome se politika sprovodi. EU je postala neto izvoznik poljoprivredno-prehrambenih proizvoda zahvaljujući visokim izdvajanjima u svrhu podsticanja poljoprivredne proizvodnje ali i postala nekonkurentna na svetskom tržištu u velikoj meri opet zahvaljujući visokim subvencijama. Visok nivo podrške poljoprivredi dovodi do značajnog rasta budžeta koji EU izdvaja u ovu namenu. Budžet ZAP čini 2004. godine 48% ukupnog centralnog budžeta EU ili sumu od oko 46 milijardi evra. Ipak, spuštanje udela poljoprivrede u ukupnom budžetu EU ispod 50% može se okarakterisati kao uspeh znajući da je on svojevremeno premašivao polovinu ukupnog budžeta EU.

Kako bi se pospešio razvoj konkurentnosti ali i uvažili rastući aspekti od značaja po ljudsku zajednicu kao što je životna sredina, neophodna je bila drastična rekonfiguracija agrarne politike. Agrarna politika EU ipak, ima i velikog uticaja na proizvođače i potrošače van svojih granica a ne samo na žitelje EU. Pogotovo je uticaj ZAP na zemlje van EU prostora očigledan na primeru zemalja koje pretenduju da postanu članice EU (među kojima je i naša zemlja). U ovim zemljama budućim EU članicama daleko pre same integracije dolazi do brojnih i dubokih promena poljoprivrednih sektora sa ciljem postizanja kompatibilnosti sa Zajedničkom agrarnom politikom EU.

Usled svog velikog uticaja na svetsko i regionalno tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je politika koju je EU implementirala sa ciljem podrške poljoprivrednoj proizvodnji bila predmet razmatranja unutar Svetske trgovinske organizacije i to, pre svega, od strane zemalja velikih izvoznika poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kao što su SAD, Kanada, Brazil. Upravo su pravila i principi međunarodne trgovine poljoprivrednim proizvodima ali i finansiranja poljoprivredne proizvodnje u velikoj meri uticali na današnji izgled ZAP i napuštanje pojedinih instrumenata politike koji su ranije bili široko korišćeni. Posledično, dolazilo je (i još uvek dolazi) do brojnih promena u zemljama budućim EU članicama koje su menjale svoju poljoprivrednu politiku sa ciljem postizanja kompatibilnosti sa ZAP i pravilima STO (primer je ukidanje izvoznih subvencija za poljoprivredne proizvode u Srbiji 2011. godine, usled ukidanja ove mere na nivou EU ali i zahteva STO članica).

3.2. Funkcionisanje i izvori finansiranja ZPP

Funkcionisanje Evropske unije, odnosno, njenih zajedničkih politika zasniva se na Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskoj komisiji, Sudu pravde i Sudu revizora. Ovih pet institucija predstavljaju institucionalni okvir na kojima počiva EU i njihovom međusobnom interakcijom obezbeđuje se nesmetano funkcionisanje EU. Naročita pažnja u ovom složenom sistemu pridaje se izradi i usvajanju budžeta. Inicijalni budžet se izrađuje od strane Komisije i daje se na pregled Savetu. Savet odbija ili usvaja predloženi budžet kvalifikovanom većinom i onda ga šalje u Parlament (**Barbezat D., Neal L., 1998, str 88**).

U svoj ovoj složenosti isprepletanih interesa i isto tako složenih procedura pronalazimo ishodište ZAP, koja je i jedna od najstarijih komunitarnih politika (**Milovanović M. i Živadinović B., 2010, str. 31**).

Evropski parlament

Evropski parlament (EP) je predstavničko telo svih stanovnika Evropske unije. Poslanici EP se od 1979. godine biraju neposrednim glasanjem, a prilikom izbora poslanika u državama članicama teži se da njihov broj bude srazmeran udelu stanovnika te zemlje u ukupnom broju stanovnika EU. Poslanici se u EP grupišu zavisno od programske ili ideološke bliskosti, a ne po nacionalnoj pripadnosti. Neka od osnovnih ovlašćenja EP su:

razmatranje predloga Evropske komisije, učestvovanje u donošenju propisa EU, odlučivanje prilikom imenovanja i razrešenja članova Evropske komisije, pravo upita u vezi sa radom Komisije i Saveta EU, odobravanje budžeta i nadzor nad njegovom primenom zajedno sa Savetom EU, imenovanje Ombudsmana, članova Evropske centralne banke, Revizorskog suda i drugih institucija. Trenutno Evropski parlament ima 751 poslanika, a Lisabonskim ugovorom predviđeno je da taj broj bude – 754. Sedište EP nalazi u se Strazburu, a sedište Generalnog sekretarijata je u Luksemburgu, dok se sednice komiteta održavaju u Briselu (**Bukvar evropskih integracija, 2014, str. 13**).

Evropska komisija

Evropska komisija (EK), najvažnija izvršna institucija EU, predstavlja i štiti interese Unije. Evropska komisija jedina ima pravo zakonodavne inicijative: priprema odluke Saveta EU i nakon usvajanja ih sprovodi; nadzire primenu odluka i drugih propisa na teritoriji država članica EU; predlaže politike i programe aktivnosti Unije. Takođe, obezbeđuje sprovođenje osnivačkih ugovora i ostvarivanje interesa EU. Članove Komisije sporazumno određuju države članice, a njihov izbor potvrđuje Evropski parlament. Mandat komesara traje pet godina. Komesari obavljaju svoju dužnost nezavisno i u opštem interesu Zajednice. Kolegijum Komisije su do 2005. godine činili po dva komesara iz Velike Britanije, Francuske, Nemačke, Italije i Španije i po jedan predstavnik ostalih deset država članica. Ugovorom iz Nice (2001. godine) promenjen je sastav EK, tako da danas svaka država ima po jednog komesara (ukupno 28). U novom sazivu Evropske komisije koji je preuzeo dužnost 1. novembra 2014. godine je 28 komesara izabranih na pet godina. Oblasti nadležnosti komesara su: saobraćaj i energetika; konkurencija; poljoprivreda i ruralni razvoj, pomorstvo i ribarstvo; privreda i informatičko društvo; unutrašnje tržište, poreska politika i carinska unija; istraživanja; ekonomska i monetarna pitanja; razvoj i humanitarna pomoć; proširenje; spoljni poslovi; trgovina; zaštita zdravlja i potrošača; regionalna politika; obrazovanje i kultura; budžet; pravosuđe i unutrašnji poslovi; zapošljavanje i socijalna pitanja (**Bukvar evropskih integracija, 2014, str. 10**). Tela podređena Evropskoj komisiji jesu Generalni direktorati kojih ukupno ima 33, među kojima je i Generalni direktorat za poljoprivredu i ruralni razvoj ili DG Agri. Sedište Evropske komisije je u Briselu. U EK je zaposleno oko 23.000 službenika.

Savet ministara

Savet Evropske unije ili Savet ministara predstavlja interese država članica. Savet čine po jedan ministar iz svake države članice, i to u zavisnosti od oblasti koja se nalazi na dnevnom redu Saveta. Ukupno ima 9 formacija Saveta ministara. Savet je nadležan za donošenje odluka radi ostvarivanja Ugovorom utvrđenih ciljeva, donošenje propisa, usaglašavanje ekonomskih politika država članica itd. U Savetu se odluke donose jednoglasno ili kvalifikovanom većinom (glas države je određen s obzirom na broj stanovnika – za izglasavanje odluke neophodno je najmanje 260 od ukupno 352 glasa u Savetu) (**Bukvar evropskih integracija, 2014, str. 38**). Pod svojom nadležnošću Savet ima tzv. COREPER (Committee of Permanent Representatives - Komitet trajnih predstavnika) kao i Specijalizovane komitete (npr Poljoprivredni komitet). Takođe, u svom sastavu Savet ima i Radne grupe Saveta kao i Generalni sekretarijat.

Specijalni komitet za poljoprivredu priprema sastanke Saveta o poljoprivrednim pitanjima. Samo postojanje ovog komiteta govori koji značaj se pridaje poljoprivredi, s obzirom na složenost pitanja, ozbiljnost problema u ovoj oblasti i poseban status poljoprivrede u odnosu na ostale politike. Ovaj komitet nije osnovan prema osnivačkim ugovorima EU nego posebnom međuvladinom odlukom 1960. godine, kada je otpočela priprema za stvaranje zajedničke organizacije tržišta u poljoprivredi. Pitanja na dnevnom redu ovog komiteta su čisto poljoprivredna pitanja koja se odnose na direktna plaćanja, tržišne mere, ruralni razvoj... Članovi ovog komiteta su visoki zvaničnici ministarstava poljoprivrede država članica ili savetnici za poljoprivredu pri stalnom predstavništvu država članica (**Milovanović M. i Živadinović B., 2010, str. 32**).

Sud pravde

Analogno prethodnom, sud pravde sa sedištem u Luksemburgu čini ukupno 28 sudija. Biraju se na mandat od šest godina dok je mandat predsednika Suda tri godine. Takođe, Sud ima i devet generalnih advokata. Presuda Evropskog suda pravde je konačna i ima jaču snagu od presuda vrhovnih sudova država članica. Sedište Suda je u Luksemburgu.

Sud revizora

Sud revizora (auditora) broji 28 članova (ponovo iz svake članice po jedan), postavljenih od strane Saveta. Evropski savet postavlja članove pošto konsultuje Evropski parlament a na mandat od šest godina. Predsednik Suda ima mandat od tri godine. Sud auditora vrši reviziju finansijskih izveštaja Komisije ali i proverava troškove i prihode Komisije. Takođe, izrađuje Godišnje izveštaje ali izdaje i Potvrdu o regularnosti i validnosti pojedinih poslova Komisije.

Evropski poljoprivredni upravljački i garancijski fond

Svojevrni poljoprivredni trezor EU, odnosno, organ koje vrši finansiranje ZAP je Evropski poljoprivredni upravljački i garancijski fond (EAGGF - European Agricultural Guidance and Guarantee Fund). EAGGF je osnovan od strane Saveta Ministara Evropske unije 1962. godine, ubrzo posle postavljanja osnova ZAP, regulativom EU br. 25/1962. Fondom upravlja Evropska komisija i zemlje članice preko Komiteta za EAGGF. Ovaj komitet čine predstavnici zemalja članica i Evropske komisije. Evropska komisija, svake godine pre jula meseca, je dužna da podnese finansijski izveštaj o troškovima Fonda Parlamentu i Savetu Ministara.

Komitet za EAGGF se konsultuje u sledećim slučajevima:

- Prilikom izrade plana potrebnih budžetskih sredstava za poljoprivredu u narednoj godini kao i o eventualnim korekcijama budžeta,
- O izveštajima koje Fond podnosi Savetu ministara.

Fond se deli na dva dela i to su: Upravljački i Garancijski sa manje ili više jasno izraženom podelom dužnosti.

Garancijski deo EAGGF je, pre svega, fokusiran na mere podrške tržištu u užem smislu i direktnu podršku proizvođačima, ali pored toga finansira i određene mere ruralnog razvoja.

Upravljački deo EAGGF se bavi finansiranjem mera predviđenih na nivou EU kao i mera ruralnog razvoja koje nisu obuhvaćene sredstvima Garancijskog dela EAGGF. Do

reformе iz 2000. godine, ubedljivo najveći deo sredstava garancijskog dela fonda bio je usmeren na troškove direktne podrške proizvođačima gde su prednjačili biljni proizvodi (žita, uljarice i proteinski usevi) a onda govedarska proizvodnja (junetina, mleko i mlečni proizvodi). Takođe, veliki deo sredstava ovog dela EAGGF odlazio je na izvozne subvencije. Iz garancijskog dela fonda finansirani su i specifični programi kao što su rano penzionisanje, zaštita životne sredine, pošumljavanje i sl. ali su finansijski zahtevi ovih programa, u poređenju sa prethodno navedenim, veoma skromni.

Sve do uspostavljanja tzv. drugog stuba ZAP, odnosno, mera ruralnog razvoja, mere i programi ruralnog razvoja finansirani su iz upravljačkog dela EAGGF.

Jedan od poslova Fonda je i alokacija fondova na odgovarajuće programe u okviru ZAP. Tako su odlukom Evropske komisije od 08. oktobra 1999. godine određena novčana sredstva za sprovođenje mera ruralnog razvoja u zemljama članicama EU. Sredstva kojima će se raspolagati na nivou EU za sprovođenje ovih mera u periodu od 2000. do 2006. godine ograničena su 4.839 miliona eura.

Takođe, dodatna funkcija EAGGF, odnosno, njegovog Garancijskog sektora je i promocija ZAP i modela poljoprivredne proizvodnje primenjene u EU. Naime, Garancijski sektor finansira (u iznosu do 50% ukupnih troškova a ponekad čak i do 75%) projekte promocije ZAP, odnosno, predavanja o njegovoj funkciji i evoluciji od početne ideje do savremene uloge koji se prezentuju farmerima, stručnoj javnosti i ostaloj zainteresovanoj publici. Pod ovim se podrazumevaju seminari, predavanja, radionice i studijske posete kao i štampanje brošura i drugih publikacija u ovu namenu.

Bitan aspekt rada EAGGF je i njegova transparentnost, odnosno, načelo po kome njegove aktivnosti mogu i moraju biti kontrolisane od strane Komisije kao i tela nadležnog za superviziju nad sredstvima EU i načinima raspolaganja i trošenja budžetskih sredstava (Regulativa Saveta broj 1258/1999 od 17. maja 1999. godine o finansiranju CAP). Zemlje članice imaju pravo da zahtevaju superviziju nad EAGGF ukoliko smatraju da za to postoji valjani osnov.

EAGGF prosleđuje sredstva Agencijama za plaćanje zemalja članica EU koje vrše dalji transfer novca do farmera. Svaka zemlja je dužna da akredituje jednu ili, ako je potrebno,

više Agencija za plaćanje koje će voditi računa da su svi potrebni uslovi ispunjeni pre nego što se plaćanje izvrši. Takođe, Agencije za plaćanja čuvaju dokumentaciju korisnika radi eventualne kontrole ili provere opravdanosti plaćanja. Samo agencije za plaćanja akreditovane od strane zemalja članica nude razuman nivo sigurnosti da su neophodne kontrole bile sprovedene pre nego što su sredstva Zajednice dodeljena krajnim korisnicima (član 9, Council Regulation (EC) No 1290/2005, 21 June 2005 on the financing of common agricultural policy, Official Journal of the European Union).

Od 01.01.2007. godine, ulogu EAGGF je preuzeo tzv. Evropski fond za poljoprivredu i ruralni razvoj (European Agriculture and Rural Development Fund). Njegovim osnivanjem postojeći EAGGF je ukinut a novoosnovani fond preuzima njegove nadležnosti i obaveze.

Zajednička agrarna politika predstavlja najskuplju politiku sa stanovišta centralnog budžeta Evropske unije. Dugi niz godina je njeno učešće u ukupnom, centralnom budžetu iznosilo više od polovine ukupno raspoloživih sredstava. Ova činjenica, koja poljoprivredu stavlja na vrh liste evropskih prioriteta, često se pogrešno tumači u domaćoj javnosti. Nebrojano puta do sada čuli su se zahtevi za povećanjem budžetskih izdavanja namenjenih poljoprivredi Srbije. Kao osnov za povećanje često služi ugledanje na Evropsku uniju a pri tome je nezaobilazna primedba kako EU izdvaja za poljoprivredu polovinu svog budžeta dok Republika Srbija izdvaja neuporedivo manje, naravno, u relativnom smislu. Poređenja radi, agrarni budžet Republike Srbije u 2014. čini oko 4,1% nacionalnog budžeta. Pri tome se zanemaruje činjenica da je ove dve cifre nemoguće porediti. Razlog je sledeći. Ono što oni koji ovu činjenicu stalno navode kao očigledan dokaz neadekvatnosti domaće agrarne politike ne znaju jeste da se prosveta i zdravstvo, kao najveće stavke skoro svakog nacionalnog budžeta na svetu, u Evropskoj uniji ne finansiraju iz centralnog budžeta odakle se finansira Zajednička agrarna politika. Prosveta i zdravstvo se finansiraju iz nacionalnih budžeta zemalja članica. Ukoliko se i prosveta i zdravstvo (zajedno sa vojskom) uključe u ukupne izdatke EU, situacija je drastično drugačija.

Tako izraženo učešće poljoprivrede u ukupnom budžetu čini manje od 2% ukupnih izdataka zemalja članica EU (European Commission, October 2004) što poljoprivredu, u relativnom smislu i nakon uvažavanja ove činjenice, stavlja na začelje prioriteta za finansiranje.

Kao izrazito skupa politika, ZAP zahteva i velika sredstva ukupnog budžeta EU iz koga se i finansira. Budžet Zajednice finansira troškove Zajedničke agrarne politike, uključujući troškove ruralnog razvoja (član 2, Council Regulation (EC) No 1290/2005, 21 June 2005 on the financing of common agricultural policy, Official Journal of the European Union).

Zajednička agrarna politika se finansira iz centralnog budžeta EU koji se formira iz sledećih izvora:

1. *Poljoprivredne dažbine koje čine oko 3% ukupnog budžeta EU,*
2. *Fiksni udeo BDP zemalja članica EU je glavni izvor finansiranja i čini 45% ukupnog budžeta,*
3. *Carinske dažbine učestvuju sa 15% u stvaranju budžeta,*
4. *Porez na dodatu vrednost čini 37% budžeta.*

Formiran na ovako opisani način, budžet ZAP se troši na tri glavne kategorije mera. Intervencije na tržištu predstavljaju izdatke za očuvanje cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Direktna plaćanja predstavljaju poseban vid subvencioniranja proizvođača koja se obračunavaju i isplaćuju na dva načina. Jedan od dva moguća načina za njihov obračun i isplatu jeste jedinica površine zemljišta koju poljoprivrednik obrađuje (po hektaru zemljišta). Drugi osnov obračuna i isplate jeste broj grla stoke koju određeni poljoprivrednik gaji (tzv. direktna plaćanja po grlu). Najveći deo ove grupe mera uveden je Mekšerijevom reformom iz 1992. godine kako bi se farmerima kompenzovao pad cena njihovih proizvoda na tržištu.

Mere ruralnog razvoja podrazumevaju raznovrsne programe i čine tzv. Drugi stub ZAP. Na njihovo sprovođenje se troši sve više sredstava sa jako izraženom tendencijom povećanja u bliskoj budućnosti.

Interesantno je da za nove članice EU nije predviđeno subvencioniranje poljoprivrede iz centralnog budžeta EU u iznosu koji se primenjuje kod starih članica već je izvršeno tzv. stepenovanje u periodu od 9 godina. Neophodno je 9 godina da bi nove članice ostvarile pravo na direktna plaćanja iz EU budžeta u punom iznosu i na taj način došle u ravnopravan položaj sa starim članicama EU. Naime, u godini pristupa EU (2004. godine za 10 zemalja a 2007. godine za još dve – Rumuniju i Bugarsku, kao i 2013. godine za Hrvatsku) nove zemlje

su dobile pravo na direktna plaćanja samo u iznosu od 25% od onog koji se primenjuje u starim zemljama članicama ali je vladama novih članica ostavljena mogućnost, naravno ako to mogu sebi da priušte, da dodatno plaćaju svojim farmerima maksimalno do 30% nivoa ukupnih subvencija.

Tabela 6 Distribucija direktnih plaćanja iz EU i nacionalnih budžeta novih članica EU (u %)

Godina	Iz EU budžeta	Iz nacionalnog budžeta	Ukupno
2004	25	30	55
2005	30	30	60
2006	35	30	65
2007	40	30	70
2008	50	30	80
2009	60	30	90
2010	70	30	100
2011	80	20	100
2012	90	10	100
2013	100	0	100

Izvor: Analysis of the 2003 CAP reform, OECD 2004.

Vrlo je često grupisanje ukupnih mera Zajedničke agrarne politike u tzv. Stubove (Pillars), odnosno, Stub I i Stub II. Ovakav način predstavljanja budžetskih izdataka je naročito izražen nakon reforme iz 2000. godine poznatije kao Agenda 2000. Ukoliko se mere agrarne politike prikažu na ovaj način, onda Stub I predstavlja izdavanja prevashodno namenjena podršci tržištu i to su:

- mere podrške pojedinim proizvodima putem interventne kupovine ili subvencija za privatno skladištenje;
- šeme podrške putem kupovine za hitne slučajeve i podrške grupama proizvođača;
- direktna plaćanja, često sa sistemom proizvodnih kvota i-ili referentnim prinosima ili površinama radi ograničenja budžetskih izdataka;
- mere regulisanja proizvodnje putem proizvodnih kvota, skladišnog maksimuma i obaveznog ostavljanja određenih površina zemljišta neobrađenih (tzv. set-aside programi);
- druge mere u vezi sa pitanjima zaštite životne sredine i uslova držanja životinja.

Stub II pokriva mere regulisane Regulativama za Ruralni razvoj (1257-1260 iz 1999. godine) kao što su:

- nadoknadu za obrađivanje manje povoljnih oblasti (Less Favoured Areas) i oblasti ugroženih prirodnim nepogodama;
- agro-zaštitne šeme;
- podrška šumarstvu;
- subvencije za investicije na farmama, modernizaciju i diverzifikaciju;
- subvencije za marketing i preradu poljoprivrednih proizvoda;
- podrška za rano penzionisanje kao i podrška za mlade farmere;
- programi obuke;
- programi unapređenja upravljanja vodama, uređenja zemljišta i unapređenja zemljišta;
- podrška razvoju seoskog turizma i aktivnosti iz kategorije kućne radinosti;
- druge mere podrške ruralnom razvoju u skladu sa članom 33 (Regulativa 1257-1999).

Veoma su značajna oba Stuba ZAP-a bez kojih bi se mnoga područja Evropske unije suočavala sa ekonomskim, socijalnim i problemima vezanim za životnu sredinu. Evropski model poljoprivrede odlikava multifunkcionalnu ulogu farme u održavanju bogatstva i biodiverziteta životne sredine, proizvodnji prehrambenih proizvoda i očuvanju kulturnog i prirodnog nasleđa.

3.3. Kandidati i potencijalni kandidati

U cilju racionalizacije i što efikasnijeg korišćenja raspoloživih sredstava plasiranih u svrhu pomoći novim zemljama članicama u postupku pristupa EU, instrument poznat kao IPA je projektovan od strane Evropske komisije. IPA ili Instrument for Pre-Accession (Instrument za predpristup) predstavlja jedinstveni fond koji u sebi objedinjuje više komponenti. Kao takav on ima za cilj što efikasniju upotrebu finansijskih sredstava EU, što veću konzistentnost u primenjenim programima u predpristupnom procesu u pojedinim zemljama kao i što veću koherentnost u implementiranim projektima. Takođe, jedan od ciljeva ovog instrumenta je izbegavanje eventualnog preklapanja aktivnosti, mera ili sredstava do koga realno dolazi ukoliko se u jednoj zemlji sprovodi veći broj projekata u istim oblastima i sa donekle sličnim

ciljevima. U takvim uslovima, veoma je moguće da se iste aktivnosti finansiraju iz više pojedinačnih fondova ukoliko između njih ne postoji koordinacija na višem nivou. IPA program u velikoj meri umanjuje ovu nepoželjnu mogućnost (a vrlo često i potpuno eliminiše).

IPA u sebi objedinjuje ranije programe koje je Evropska komisija u saradnji sa zemljama članicama implementirala u ovu svrhu a koji su, praktično, sa ulaženjem IPA u primenu prestali da postoje (neki od ovih programa se i dalje implementiraju ali samo u ograničenom obimu i u cilju okončanja već započetih projekata). Pre svega, to su bili programi koji nastankom IPA programa nastavljaju svoj „život“ ali pod okriljem ovog velikog instrumenta. Reč je o jedinstvenom predpristupnom instrumentu EU za budžetsko razdoblje od 2007. do 2013. godine, koji objedinjuje dosadašnje prepristupne instrumente: PHARE, SAPARD, ISPA, CARDS¹, kao i prepristupni instrument za Tursku (**Lazović M., Knežević I., Mirić O., Pejović A., 2007, str. 11**).

U suštini, Instrument za predpristupnu pomoć predstavlja jedinstveni finansijski instrument EU namenjen pomoći zemljama Zapadnog Balkana (i Turske) za period od 2007. do 2013. godine. Sredstva ovog fonda su namenjena zemljama koje su kandidati za članstvo u Evropskoj uniji (iz regiona zapadnog Balkana to su Makedonija, Albanija, kao i Crna Gora i Srbija) kao i Turskoj koja ima krajnje specifičan status u odnosu na EU. Pristup Turske Evropskoj uniji predstavlja jako delikatan proces pa je usled njegove političke težine (najčešće spominjan argument u svrhu daljeg odlaganja ulaska Turske u EU je aspekt poštovanja ljudskih prava, ravnopravnosti polova, vladavine prava u Turskoj) ali i geografske lokacije zemlje (samo mali deo Turske se nalazi u Evropi dok je najveći deo zemlje u Aziji) već dugo u toku iako je prijava Republike Turske za članstvo u EU prihvaćena od strane Evropskog saveta u Helsinkiju 1999. godine a od 2002. godine Turska koristi predpristupne programe (Official Journal of the European Communities, Council Regulation (EC) No 1085/2006, 17th July 2006, establishing an instrument for Pre-Accession Assistance (IPA).

Drugu grupu zemalja korisnica sredstava ovog programa predstavljaju zemlje koje se smatraju potencijalnim kandidatima za članstvo u Evropskoj uniji kao što je Bosna i

¹ U periodu od 2000-2006. godine Republika Srbija je koristila sredstva CARDS programa u iznosu od oko 1,2 milijardi evra

Hercegovina. Ove zemlje se, usled neispunjenosti kopenhagenskih kriterijuma, nalaze iza navedenih zemalja zvaničnih kandidata za članstvo pa je i njihova integracija u Evropsku uniju, najverovatnije, realnija u kasnijem periodu.

Kao što je očigledno, prilikom implementacije ovog instrumenta napravljena je jasna podela zemalja korisnica na kandidate za članstvo i zemlje potencijalne kandidate. Takođe, predviđena je mogućnost sagledavanja nastalih promena u zemljama korisnicima kao i transfer zemalja iz jedne u drugu kategoriju ukoliko nastupe dešavanja koja se klasifikuju kao pozitivna na putu te zemlje ka Evropskoj uniji.

IPA je kreirana u cilju ispunjenja potreba zemalja budućih članica na njihovom putu ka EU na najprikladniji način. Glavni ciljevi ovog programa predstavljaju širok spektar akcija, projekata i radnji u cilju uspešnog transformisanja društva (zemlje) koje se nalazi u procesu pristupa EU. Svi programi obuhvaćeni IPA fondom se dele na:

1. podrška u jačanju demokratskih institucija kao i vladavine prava,
2. promocija i zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda, prava manjina, nediskriminacije i ravnopravnost polova,
3. reforma javne administracije uključujući uvođenje sistema decentralizovanog upravljanja programima podrške,
4. ekonomska reforma,
5. razvoj građanskog društva,
6. socijalna inkluzija,
7. mere rekonstrukcije i obnove i izgradnje poverenja,
8. regionalna i prekogranična saradnja.

U cilju zadovoljenja ovih ciljeva, IPA je sačinjena od ukupno pet velikih komponenti ili tipova programa. Svaka od ovih komponenti je fokusirana na određene bliže definisane ciljeve iz sveukupnih ciljeva IPA programa. Ipak, opet je i po pitanju dostupnosti pojedinim programima (odnosno, komponentama IPA) napravljena jasna razlika između zemalja kandidata i potencijalnih kandidata za članstvo.

Zemlje potencijalni kandidati imaju pravo na korišćenje programa samo iz prve dve komponente IPA fonda a to su tzv. „podrška tranziciji i institucionalnoj izgradnji“ i „prekogranična saradnja“. Osnovni cilj ovih mera je da u zemljama korisnicama podstakne izgradnju administrativnih kapaciteta i izgradnju institucija spremnih da izvrše reforme u domaćim pravnim i socio-ekonomskim sistemima. Druga komponenta dostupnih sredstava ovim članicama je usmerena na jačanje prekogranične saradnje između samih zemalja korisnica fonda kao i između njih i Evropske unije. Putem ovakve saradnje, promovišu se dobri susedski odnosi između zemalja korisnica sredstava, unapređuje stabilnost u regionu, bezbednost i prosperitet od zajedničkog interesa za sve zemlje i ohrabruje njihov harmonizovan, ravnomeran i održiv razvoj. Takođe, bitna uloga ovih projekata ogleda se i u postepenom prilagođavanju i kasnijem usvajanju tzv. *acquire communitarie* (pravnog sistema na snazi u EU) od strane zemalja potencijalnih kandidata.

Zemlje kandidati za članstvo mogu pored dve pomenute komponente IPA fonda koristiti i komponente pod nazivom „regionalni razvoj“, „razvoj ljudskih resursa“ i „ruralni razvoj“.

Komponenta usmerena na regionalni razvoj ima za cilj pripremu zemalja kandidata za implementaciju kohezivne politike Evropske unije a pogotovo za usvajanje i primenu programa iz Evropskog fonda za regionalni razvoj (European Regional Development Fund – ERDF) i Kohezivnog fonda (Cohesion Fund).

Komponenta razvoja ljudskih resursa predstavlja izrazito bitnu komponentu i tiče se pripreme za implementaciju Kohezivne politike i Evropskog socijalnog fonda (European Social Fund).

Sa područja poljoprivredne proizvodnje ali i prehrambene industrije oslonjene na nju, izrazito bitna je treća komponenta iz ove grupe (a ukupno peta u IPA fondu) koja se tiče ruralnog razvoja. Ova komponenta, pre svega, ima za cilj pripremu zemalja korisnica za implementaciju Zajedničke agrarne politike EU kao politike obavezujućeg karaktera za sve zemlje članice EU ali i njene efekte po domaće agrobiznis komplekse zemalja koje se nalaze u procesu pristupa.

Svrha implementacije pomenutih programa u okviru IPA fonda je pravovremena i postepena priprema zemalja potencijalnih kandidata za članstvo u EU dok su pravno-ekonomski sistemi zemalja kandidata nakon primene ovih programa, praktično, u potpunosti usklađeni sa politikama na snazi u EU. Još jedna bitna stvar nameće potrebu podele zemalja na kandidate i potencijalne kandidate. Kod programa koji se odnose na IPA komponente usmerene na primenu strukturalnih i poljoprivrednih fondova, od zemlje implementatora se očekuje primene programa na decentralizovani način (što, uglavnom, još uvek nije moguće u zemljama potencijalnim kandidatima).

Upravljanje i implementacija IPA fondova

Da bi se programi iz IPA kategorija mogli implementirati u zemlji kandidatu (potencijalnom kandidatu), neophodna je izrada tzv. strateškog višegodišnjeg okvira za implementaciju programa (poznat i kao Multiannual indicative planing document). Višegodišnji program se izrađuje za period od tri godine i njegova struktura i sadržina moraju biti u skladu sa preporukama Evropske komisije. Prvi korak jeste izrada višegodišnjeg indikativnog finansijskog dokumenta. Ovaj dokument, u suštini, predstavlja pregled projekata odnosno, alokaciju sredstava IPA fonda u budućem trogodišnjem periodu. Dokument pored odgovarajućeg državnog organa zemlje korisnice sredstava IPA fonda usvaja i Evropska komisija a revidira se svake godine.

Ispred Evropske unije, telo zaduženo za implementaciju i nadzor nad IPA projektima je tzv. IPA komitet. Ovaj komitet se sastoji od predstavnika zemalja članica kojima predsedava predstavnik Evropske komisije u ovom komitetu. Ovaj komitet, potpomažući rad Evropske komisije, usvaja višegodišnje indikativne dokumente izrađene od strane nadležnih organa zemalja korisnika IPA fondova kao i godišnje revizije ovih dokumenata.

Takođe, svrha Komiteta je u osiguranju koordinisanosti i koherentnosti između projekata koje sprovodi Evropska komisija u datoj zemlji a koji pripadaju različitim komponentama IPA fonda. Za sprovođenje programa iz komponentne ruralnog razvoja, razvoja ljudskih resursa i regionalnog razvoja predviđeno je i osnivanje svojevrskih podkomiteta za svaku IPA komponentu.

IPA II - Instrument pretpristupne pomoći 2014-2020

Intenziviranje procesa evropskih integracija otpočinjanjem pregovora za članstvo u Evropskoj uniji u januaru 2014. godine, donelo je velike izazove u pogledu reformi koje treba sprovesti u svim oblastima javnog sektora, privredi i društvu. Istovremeno, 2014. godina je prva godina nove sedmogodišnje finansijske perspektive Evropske unije, tokom koje će Srbiji biti omogućeno da koristi sredstva iz Instrumenta pretpristupne pomoći - IPA II. Ovo implicira potrebu veoma bliske veze između samog procesa pristupanja, obaveza i zahteva koje treba ispuniti tokom pregovora u okviru pojedinačnih poglavlja, i ovog finansijskog instrumenta čija je prvobitna namena upravo da podrži proces pristupanja. Ekonomska i finansijska situacija u zemlji kao i ograničene mogućnosti zaduživanja dodatno ističu značaj što efikasnijeg i efektivnijeg korišćenja ovog ali i ostalih instrumenata eksterne finansijske podrške. Pored značaja u finansijskom smislu, IPA II treba da omogući jačanje i izgradnju nacionalnih kapaciteta za upravljanje EU sredstvima, kako bi se na što bolji način pripremili za, znatno obimnije, strukturne i investicione fondove, koji će nam biti na raspolaganju kada postanemo zemlja članica EU (**Pejović A., Lazović M., Mirić O., Knežević I., 2014, str. 3**).

Jedna od bitnijih promena se odnosi na strukturu programa IPA II, u kojoj su sada, umesto postojećih 5 komponenti koje su bile karakteristične za IPA I, uvedene oblasti politike (policy areas).

Oblasti politike u okviru IPA II su:

- Reforme kao deo priprema za članstvo u EU i izgradnja institucija i kapaciteta;
- Društveno-ekonomski i regionalni razvoj;
- Zapošljavanje, socijalne politike, obrazovanje, unapređenje ravnopravnosti polova i razvoj ljudskih resursa;
- Poljoprivreda i ruralni razvoj;
- Regionalna i teritorijalna saradnja.

Pomoć u svih pet oblasti politika sprovodiće se kroz podršku reformama, usklađivanje zakona, izgradnju kapaciteta i investicije, dok će posebna pažnja biti posvećena dobroj upravi, vladavini prava i borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala. Navedene oblasti politike

su po sadržaju veoma slične komponentama IPA I i sada su dostupne svim zemljama korisnicama bez obzira na njihov status u procesu evropskih integracija (kandidati ili potencijalni kandidati za članstvo u EU).

Slika 2 Zemlje korisnice IPA I (kandidati i potencijalni kandidati)

Izvor: European Commission

Slika 3 Zemlje korisnice IPA II (kandidati i potencijalni kandidati)

Izvor: European Commission

IPA II teži ostvarivanju jednog opšteg i četiri specifična cilja. Opšti cilj je pružanje podrške zemljama korisnicama u usvajanju i sprovođenju političkih, institucionalnih, pravnih, administrativnih, socijalnih i ekonomskih reformi koje se od njih zahtevaju u cilju usaglašavanja sa vrednostima Evropske unije i postepenog usklađivanja sa pravilima, standardima, politikama i praksama radi dostizanja punopravnog članstva u EU. Ovom podrškom IPA II doprinosi stabilnosti, bezbednosti i prosperitetu zemalja korisnica pomoći.

Specifični ciljevi su:

- Podrška političkim reformama;
- Podrška ekonomskom, socijalnom i teritorijalnom razvoju;
- Jačanje sposobnosti zemalja korisnica pomoći na svim nivoima da ispunjavaju obaveze koje proističu iz članstva u EU;
- Jačanje regionalne i teritorijalne saradnje zemalja korisnica pomoći.

Za ostvarenje prethodno nabrojanih ciljeva pomoć u okviru IPA II biće usmerena na pet oblasti politika: (1) reforme kao deo priprema za članstvo u EU i izgradnju institucija i kapaciteta; (2) društveno-ekonomski i regionalni razvoj; (3) zapošljavanje, socijalne politike, obrazovanje, unapređenje ravnopravnosti polova i razvoj ljudskih resursa; (4) poljoprivreda i

ruralni razvoj; (5) regionalna i teritorijalna saradnja, i to kroz reforme politika, usklađivanje zakonske regulative, izgradnju kapaciteta i investicije.

Sektor Poljoprivreda i ruralni razvoj

EU će podržati usklađivanje poljoprivredne politike u Srbiji sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom. Cilj je doprineti konkurentnom, održivom i efikasnom sektoru poljoprivrede, održati ruralne zajednice, poboljšati bezbednost hrane, veterinarske i fitosanitarne politike i zdravlje biljaka i životinja.

Očekivani rezultati su: postepeno usklađivanje poljoprivredne politike u Srbiji sa pravnim tekovinama EU, uključujući formiranje struktura i sistema neophodnih za uspostavljanje Zajedničke poljoprivredne politike; povećanje konkurentnosti poljoprivrednog sektora Srbije kroz modernizaciju postrojenja za proizvodnju i preradu hrane kako bi odgovorila standardima zaštite životne sredine i bezbednosti hrane; uravnotežen teritorijalni razvoj ruralnih područja, uključujući diversifikaciju ekonomskih aktivnosti i investicija u ruralnu infrastrukturu; poboljšanje bezbednosti hrane u skladu sa standardima EU; primena veterinarskih i fitosanitarnih usluga i kontrola u skladu sa zahtevima EU; poboljšanje zdravlja životinja kroz iskorenjivanje i/ili bolju kontrolu bruceloze, leukoze goveda i tuberkuloze, besnila i klasične svinjske kuge.

Pomoć će se pružiti kroz, s jedne strane, izgradnju institucija i kapaciteta, i s druge, sedmogodišnji program ruralnog razvoja (IPARD). IPARD će pružiti investicionu podršku namenjenju jačanju konkurentnosti sektora proizvodnje i prerade hrane, koja će pomoći postepenom prilagođavanju standardima EU u oblastima higijene, bezbednosti hrane, veterine i zaštite životne sredine, kao i diversifikacije ruralne ekonomije. Kroz IPARD se može podržati i uspostavljanje proizvođačkih grupa, ruralna infrastruktura, obuka, uključujući i savetodavne službe, agro-ekološke sheme, kao i lokalne inicijative. IPARD će takođe jačati kapacitete relevantnih struktura za upravljanje EU fondovima kako bi efikasno upravljale i sprovodile program u skladu sa zahtevima EU (**Pejović A., Lazović M., Mirić O., Knežević I., 2014, str. 25-26**).

Mogućnost korišćenja predpristupnih fondova uopšte, a pogotovo onih predviđenih za unapređenje poljoprivrede i ruralnog razvoja, predstavlja jedan od direktnih efekata približavanja zemlje EU. U trenutno važećem finansijskom okviru EU za period 2014-2020. godina, za komponentu namenjenu podsticanju poljoprivrede i ruralnog razvoja u Srbiji (poznatija kao IPARD) predviđena je suma od 25 miliona evra godišnje, odnosno, 175 miliona evra za sedmogodišnji period. Ukoliko je poznat sistem odobravanja predpristupnih sredstava koji se zasniva na kofinansiranju od strane podnosioca zahteva (najčešće u iznosu od 50% vrednosti celokupne investicije) onda proizilazi da će za investicije u ove oblasti u Srbiji biti na raspolaganju ukupno 350 miliona evra. Znajući skorije trendove vezane za visinu i strukturu agrarnog budžeta Republike Srbije (više reči o tome u tezi) onda je značaj predpristupnih sredstava EU namenjenih poljoprivredi i ruralnom razvoju u tom veći.

3.4. ZAP u budućnosti – novi finansijski okvir 2014-2020. godina

Već duže vremena traje debata u naučnoj, stručnoj i zainteresovanoj javnosti o „novoj“ Zajedničkoj agrarnoj politici za nastupajući finansijski okvir u periodu od 2014. do 2020. godine ali i u godinama nakon njega tj. budućnost ZAP. Polemika se vodi o novim (ali i starim) pravcima koji ova politika treba da zauzme i načinima kojima će se adresirati najbitnija pitanja u poljoprivredi ali i šire, ruralnim sredinama Evropske unije. Izdvajaju se dva bloka zemalja – one koje zastupaju tradicionalni pristup poljoprivredi i one koje se zalažu za savremeniji, u većoj meri pitanjima životne sredine okrenut pristup.

Tradicionalni pristup podrazumeva značajna budžetska izdvajanja u svrhu podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju uz visok nivo subvencionisanja putem tzv. direktnih plaćanja. Ovaj konzervativniji stav u središte ruralnih pitanja postavlja primarnu poljoprivrednu proizvodnju dok ruralni razvoj pre svega posmatra kao skriveni način subvencionisanja poljoprivrede merama dozvoljenim sa stanovišta Sporazuma o poljoprivredi Svetske trgovinske organizacije.

Sa druge strane, savremeni pristup vidi poljoprivrednu proizvodnju kao jednu od ekonomskih aktivnosti u ruralnim oblastima i značajno veću pažnju posvećuje zaštiti životne sredine i prevenciji negativnog uticaja poljoprivrede na nju. Zagovornici ovog pristupa

smatraju da se ovim pitanjima mora posvetiti daleko veća pažnja nego što je to ranije bio slučaj ali i da ova pažnja mora biti uočljiva i u budžetu u smislu postojanja mera koje stimulišu ovakvo ponašanje kod korisnika. Takođe, predlažu i svojevrsno dalje „disciplinovanje“ korisnika ZAP u smislu uslova vezanih za životnu sredinu koje moraju ispuniti kako bi imali prava na subvencije.

Izazovi sa kojima se budući ZAP susreće su ekonomske-socijalne, životne sredine i teritorijalne prirode. Budući da poljoprivreda čini bitnu stavku u ekonomijama zemalja članica EU, ekonomski izazovi se nalaze veoma visoko na listi prioriteta. Njima su, tradicionalno, prisajedinjeni socijalni imajući u vidu broj lica zavisnih od poljoprivrede. Ipak, novina u odnosu na raniji izgled ZAP predstavlja teritorijalni aspekt koji dobija na značaju u nameri da savlada (ili barem ublaži) rastuće razlike između pojedinih teritorija unutar EU.

Ciljevi buduće agrarne politike EU su usmereni na:

- Unapređenje konkurentnosti – transfer znanja, inovacije, upravljanje rizikom, saradnja u lancu proizvodnje, prerade i plasmana hrane;
- Unapređenje održivosti – zelena plaćanja, unakrsna usklađenost, efikasnost u korišćenju resursa, istraživanje;
- Veća efikasnost – redistribucija sredstava, precizniji plasman sredstava, pojednostavljenje procedura.

Nema sumnji da će krajnje rešenje biti balans između dva različita pristupa poljoprivredi – tradicionalnog i savremenog. Ipak, očigledno je da će novi ZAP biti „zeleniji“ što znači sa većim učešćem mera posvećenih životnoj sredini nego što je to ranije bio slučaj. Takođe, da pitanja ruralnog razvoja dobijaju sve više na značaju (što je i reflektovano u budžetu povećanim izdvajanjima u ovu namenu). Ali, takođe je očigledno da okosnicu politike i dalje čine direktna plaćanja i tržišne mere (mere tzv. I stuba ZAP) koje i dalje zauzimaju dominantno mesto u budžetu.

Kroz ciljeve i predviđena rešenja očigledna je namera kreatora politike da novi ZAP bude pojednostavljen u odnosu na raniji period i to pre svega u smislu mehanizma primene i

kontrole mera kao i uslova, kako sa stanovišta podnosioca zahteva (farmera) tako i sa stanovišta implementacije (država članica).

Kao i za druge politike na nivou Evropske unije, tako je i za Zajedničku poljoprivrednu politiku predviđen maksimalni budžet u okviru sedmogodišnjeg ciklusa 2014-2020. Novi Višegodišnji finansijski okvir EU za period 2014-2020 predviđa ukupan budžet za realizaciju ZAP u iznosu od 408,3 milijarde evra, što predstavlja 38% ukupnog budžeta EU, što ukazuje na značajno smanjenje udela u ukupnom budžetu EU u proteklih 30 godina, kada je udeo za Zajedničku poljoprivrednu politiku iznosio i do 75% od ukupnog budžeta.

Budžet za implementaciju ZAP realizuje se kroz dva fonda, kroz Evropski poljoprivredni garancijski fond (EAGF - The European Agricultural Guarantee Fund), iz koga se uglavnom finansiraju mere prvog stuba ZAP, i Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EAFRD - The European Agricultural Fund for Rural Development), čija je svrha finansiranje mera, sadržanih u drugom stubu ZAP.

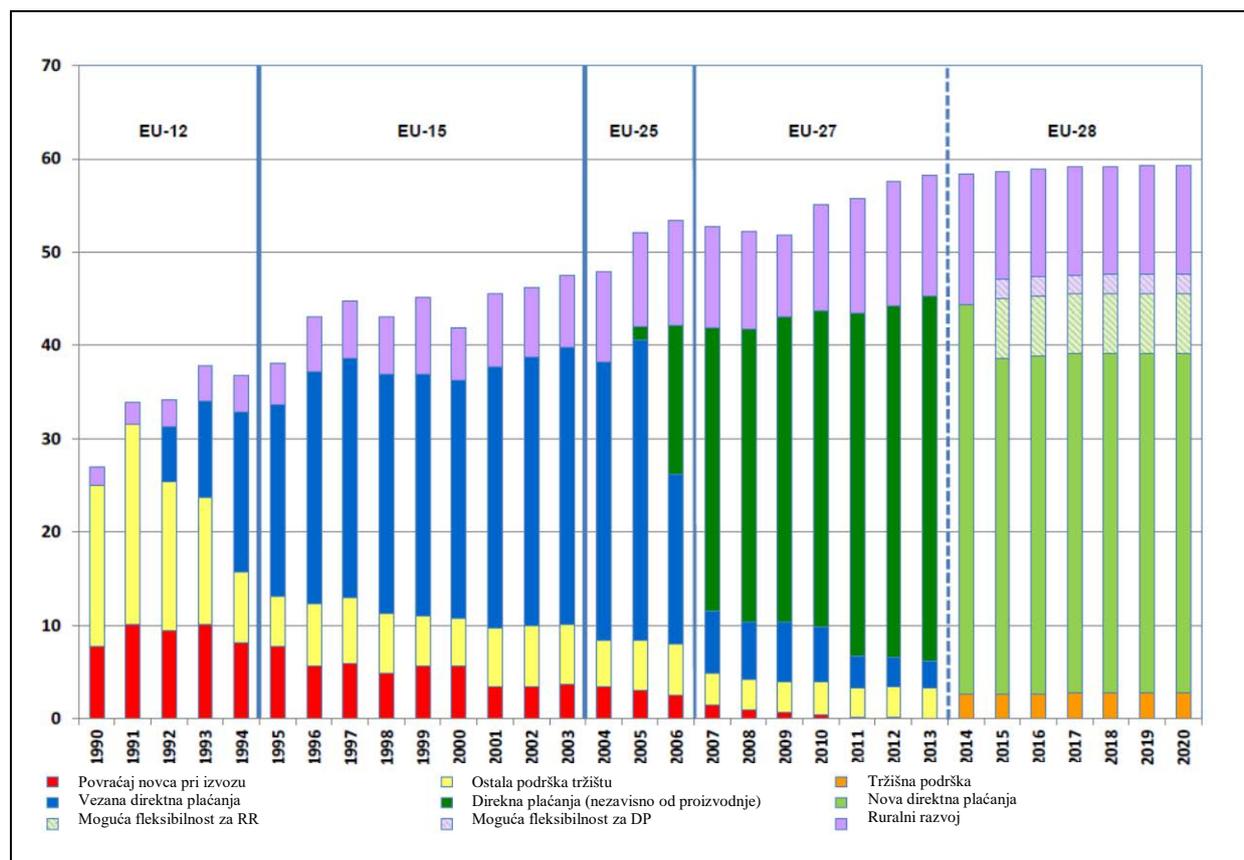
Sredstva za finansiranje prvog stuba ZAP, koji uključuje direktna plaćanja i mere podrške tržištu poljoprivrednih proizvoda, iznose 312,7 milijardi evra, odnosno oko 77% ukupnog budžeta ZAP. Za mere podrške ruralnom razvoju, sadržanim u drugom stubu ZAP, za finansijski period 2014-2020 izdvojeno je 95,6 milijardi evra, odnosno 23% ZAP budžeta.

Tabela 7 Višegodišnji finansijski okvir ZAP 2014-2020 (u milijardama evra)

	(Tekuće cene)	(Cene 2011)
Stub I – Direktna plaćanja i tržišne mere	312,74	277,85
Stub II – Ruralni razvoj	95,58	84,94
Ukupno ZAP	408,31	362,79

Izvor: Generalni direktorat za poljoprivredu i ruralni razvoj (DG AGRI)

Godina 2013. predstavlja novu prekretnicu u istoriji ZAP, jer je po prvi put analiziran i reformisan celokupni pravni okvir u ovoj oblasti. ZAP za period 2014-2020. godina jača vezu između dva osnovna stuba pomoći poljoprivrednim proizvođačima, uz veću povezanost između mera, pravedniju raspodelu sredstava, veći akcenat na „zelenom“ pristupu proizvodnji, uz osiguranje bezbednosti hrane i jačanje razvoja u ruralnim sredinama. Takođe, ZAP još efikasnije doprinosi konkurentnosti i održivoj poljoprivredi EU.

Grafikon 1 ZAP promene i rashodi mera podrške u periodu od 1990 - 2020. godine
(u milijardama evra – tekuće cene)

Izvor: Generalni direktorat za poljoprivredu i ruralni razvoj (DG AGRI)

Reforma direktnih plaćanja

Fokus reforme ZAP iz 2013. godine usmeren je na oblast direktnih plaćanja, zbog čega su najznačajnije novine prisutne upravo u ovoj oblasti. O tome se govori u dokumentima EU ali i u Izveštaju o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2014. godini što je sve navedeno u spisku korišćene „građe“. Jedna od osnovnih novina, koju uvodi strateški okvir ZPP za period 2014-2020, jeste „zeleno plaćanje“ (greening), što podrazumeva uvećanje sredstava za osnovna direktna plaćanja do 30% uz uslov poštovanja određenih poljoprivrednih praksi, koje doprinose očuvanju životne sredine i klimatskih uslova. U tom smislu, od korisnika se zahteva održavanje trajnih travnjaka (minimalno zahtevana površina), diverzifikacija useva (gajenje najmanje dve, odnosno tri kulture, u zavisnosti od obradive površina) i obezbeđivanje „ekološki fokusiranih oblasti“ (očuvanje oblasti i karakteristika pejzaža sa posebnom ekološkom vrednošću).

Jedan od ciljeva celokupne reforma ZAP jeste preraspodela fondova za direktna plaćanja kako između zemalja članica, tako u okviru samih zemalja članica (eksterna i interna konvergencija). Na ovaj način bi se obezbedila pravednija distribucija sredstava za direktna plaćanja između i unutar zemalja članica, a kroz progresivno smanjenje razlika u prosečnom nivou direktnih plaćanja, koja dobijaju farmeri na nivou cele Unije.

Reformom ZAP takođe se uvode nove šeme podrške za pojedine kategorije farmera, sa posebnim akcentom na mlade i male farmere. Šema za mlade farmere predstavlja poseban oblik podrške mladim farmerima, koji prvi put započinju poljoprivrednu proizvodnju, a koja se sprovodi kroz uvećanje osnovnih direktnih plaćanja. Šema za male farmere nudi mogućnost farmerima, koji ostvaruju nivo podrške ispod određenog minimuma, da ostvare jedinstveno plaćanje na godišnjem nivou.

Reforma Zajedničke organizacije tržišta - Common Market Organization (CMO)

U oblasti Zajedničke organizacije tržišta osnovni elementi reforme odnose se na ukidanje proizvodnih kvota za pojedine proizvode, uspostavljanje „kriznih rezervi“ i jačanje uloge proizvođačkih organizacija.

Proizvodne kvote za mleko ukinute su 1. aprila 2015. godine, dok je ukidanje proizvodnih kvota za šećer predviđeno za 30. septembar 2017. godine. U kontekstu proizvodnih ograničenja, uvodi se novi sistem odobrenja podizanja novih vinograda, koji će se primenjivati počev od 2016. godine i trajće do 2030. godine.

Novom reformom ZAP uspostavlja se sistem „kriznih rezervi“, kao podrška sektoru poljoprivrede u situacijama poremećaja na tržištu poljoprivrednih proizvoda, a kroz formiranje rezerve na početku svake godine, koja se izdvaja iz sredstava direktnih plaćanja. U slučaju da do krize ne dođe i sredstva ne budu iskorišćena, izdvojena sredstva vraćaju se u fond za direktna plaćanja. Kao dodatna podrška održavanju stabilnosti tržišta poljoprivrednih proizvoda, kroz reformu ZAP je unapređen sistem javnih intervencija, i to kroz produženje interventnog perioda za maslac i mleko u prahu, povećanje obima interventnog otkupa za maslac i uvođenje mogućnosti skladištenja nekih PDO/PGI - Protected Designation of Origin/Protected Geographical Indication proizvoda u privatnim skladištima.

Proizvođačke organizacije dobijaju na značaju sa novom reformom ZAP u smislu uvođenja finansijske podrške za uspostavljanje novih proizvođačkih organizacija kroz mere ruralnog razvoja, kao i proširenjem odredaba koje važe za proizvođačke organizacije i asocijacije proizvođačkih organizacija na sve sektore.

Reforma ruralnog razvoja

U oblasti mera ruralnog razvoja, osnovni elementi reforme ZPP odnose se na definisanje šest prioriteta ruralnog razvoja. U tom smislu, kao osnovni prioriteti ruralnog razvoja u periodu 2014-2020 navode se: 1) Podsticanje transfera znanja i inovacija u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim oblastima; 2) Unapređenje održivosti i konkurentnosti svih vrsta poljoprivredne proizvodnje u svim regionima i promocija inovativnih tehnologija proizvodnje i održivo upravljanje šumama; 3) Promocija organizacija u tržišnom lancu, uključujući preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda, dobrobit životinja i upravljanje rizikom u poljoprivredi; 4) Obnavljanje, očuvanje i unapređenje ekosistema, vezanog za poljoprivredu i šumarstvo; 5) Promocija efikasnosti resursa i podrška prelasku na proizvodnju sa niskom emisijom ugljen-dioksida u poljoprivrednom, prehrambenom i sektoru šumarstva; i 6) Promocija socijalne inkluzije, smanjenja siromaštva i ekonomskog razvoja u ruralnim područjima.

Reforma ZPP takođe daje veću fleksibilnost zemljama članicama u dizajniranju programa u skladu sa sopstvenim potrebama, uz mogućnost kofinansiranja. U tom kontekstu, nova regulativa propisuje nivo obaveznih izdvajanja za šeme zaštite životne sredine i LEADER - Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale.

Takođe, reformom je predviđeno novo razgraničenje oblasti sa prirodnim ograničenjima (bivša LFA - Less Favored Areas) na osnovu osam biofizičkih kriterijuma, uz korišćenje tranzicionog perioda za ovu aktivnost do 2018. godine.

Značajan akcenat u okviru reformisane politike ruralnog razvoja u Evropskoj uniji stavljen je na inovacije kroz transfer znanja, saradnju i investicije u fizička sredstva, a sve u kontekstu promovisanja efikasnog korišćenja resursa. O značaju inovacija u novoj politici govori i osnivanje Evropskog investicionog fonda i integrisanje Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj u novoosnovani fond.

Takođe, reforma predviđa i jačanje uloge savetodavnih i stručnih službi i to, pre svega, u pogledu primene zahteva „višestruke usklađenosti“(cross-compliance).

Zašto je ovo bitno za Srbiju?

Spoljnopolitički prioriteti naše zemlje postavljaju članstvo u Evropskoj uniji kao imperativ. Bez obzira na datum članstva Srbije u EU, naša zemlja je vitalno zainteresovana za izgled ZAP u periodu pred nama iz više razloga.

Pre svega, usled činjenice da je ZAP obavezujuća politika za sve članice i da njeno usvajanje jeste proces koji traje više godina, Srbija mora poznavati pravila koja važe u EU i vršiti postepeno i pravovremeno prilagođavanje sopstvenog poljoprivredno-prehrambenog kompleksa ZAP. U kojoj meri ovaj proces bude uspešan, u toj meri će proces integracije Srbije u EU biti lakši. Kao što je iz prethodnog očigledno, ZAP je živi organizam, koji je značajno evoluirao od svog rođenja i koji nastavlja da se menja. Uočavanje do sada ispoljenih kao i anticipiranje nastupajućih promena od suštinskog je značaja za kreiranje nacionalne agrarne politike koja može odgovoriti izazovima evro-integracija zemlje.

Jedan od osnovnih razloga za harmonizacijom domaće sa zajedničkom poljoprivrednom politikom EU leži i u činjenici da je EU naš najveći spoljnotrgovinski partner i tradicionalni konzument naših poljoprivrednih proizvoda. Veličina našeg izvoza na ovo tržište je u direktnoj vezi sa uslovima za bavljenje poljoprivredom koji važe na teritoriji EU, kako u finansijskom, tako i u institucionalno-zakonodavnom smislu. Uslovi uvoza i izvoza na i van EU kao i visina budžetskih sredstava za podsticanje pojedinih proizvodnji imaju direktan uticaj na konkurentnost naših poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na ovom tržištu.

Konačno, sve članice našeg drugog po veličini najznačajnijeg tržišta, CEFTA regiona, imaju isti krajnji spoljnopolitički cilj kao i naša zemlja – članstvo u EU. To znači da i one postepeno usvajaju ZAP a time i uslove za trgovinu i finansiranje poljoprivrednih proizvoda pa će postepeno ono što je obavezujuće za naše poljoprivredne proizvode prilikom izvoza u EU biti obavezujuće i prilikom izvoza u CEFTA region.

Proces pregovora o pristupanju Evropskoj uniji u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja

Generalno, može se zaključiti da u Srbiji postoji konsenzus u pogledu poželjnosti pristupanja EU. Takav je stav najvećeg dela političke elite, o čemu svedoči nepromenjena spoljnopolitička orijentacija Srbije ka članstvu u Uniji. Građani su svoje opredeljenje ka evropskoj integraciji zemlje izneli na više poslednjih održanih parlamentarnih izbora na kojima su političke partije proevropske orijentacije dobile većinsku podršku. Takvo opredeljenje političke elite i većine građana ima dva uporišta – u evropskom identitetu Srbije i u njenoj potrebi za ubrzanim ekonomskim razvojem i uključivanjem u globalne tokove.

Kao što je poznato, nakon dobijanja statusa kandidata za članstvo u Evropskoj uniji marta 2012. godine, Republika Srbija je započela formalne pregovore o članstvu, što za zemlju kandidata predstavlja period tokom kojeg svoje zakonodavstvo prilagođava pravnim tekovinama Evropske unije, kako u pogledu usvajanja propisa, tako i u pogledu pripreme za njihovu implementaciju. Za potrebe pripreme i vođenja pregovora o pristupanju za oblast poljoprivrede i ruralnog razvoja (Pregovaračko poglavlje 11), uspostavljena je Pregovaračka grupa za poljoprivredu i ruralni razvoj, čiji je nosilac Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, a čije članove čine predstavnici nadležnog i relevantnih ministarstava, naučnih i stručnih institucija, nevladinih organizacija, predstavnici sektora i drugi zainteresovani subjekti.

Sam proces pregovora o pristupanju u određenoj oblasti započinje održavanjem eksplanatornog skringa, gde predstavnici nadležnog direktorata Evropske komisije predstavljaju zakonodavstvo Evropske unije u predmetnoj oblasti i mehanizme funkcionisanja i implementacije politike. Eksplanatorni skring za Srbiju u oblasti Pregovaračkog poglavlja 11 održan je od 18. do 20. marta 2014. godine u Briselu, na kojem su predstavnici Generalnog direktorata za poljoprivredu i ruralni razvoj (DG AGRI) i Generalnog direktorata za proširenje (DG Enlargement)² predstavili legislativu u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, kao i pravila i principe funkcionisanja Zajedničke poljoprivredne politike EU.

² DG Enlargement je sa početkom novog strateškog okvira EU 2014-2020 preimenovan u Generalni direktorat za susedstvo i pitanja proširenja (DG NEAR)

Nakon eksplanatornog skrininga, a u okviru pripreme za bilateralni skrining, Srbija je dostavila Evropskoj komisiji pripremljene informacije u skladu sa dostavljenim upitnikom Evropske komisije, kao i detaljnu statistiku, bilanse i pregled tekuće politike.

Tokom bilateralnog skrininga za Pregovaračko poglavlje 11, koji je održan u veoma kratkom roku nakon eksplanatornog skrininga, od 14. do 16. maja 2014. godine u Briselu, srpska strana je Evropskoj komisiji i relevantnim direktoratima predstavila nacionalno zakonodavstvo u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, kao i tekuću politiku, uz iskazivanje svesti o potrebi prilagođavanja Zajedničkoj poljoprivrednoj politici i njenoj legislativi, kao i načinu na koji će se prilagođavanje realizovati.

Ukoliko Evropska komisija, nakon održanih skrininga, u izveštaju sa skrininga konstatuje da zemlja kandidat nije spremna za direktno otvaranje pregovora u predmetnoj oblasti, kandidatu se postavljaju početna merila, odnosno zahtevi koji moraju biti ispunjeni i verifikovani od strane Evropske komisije kako bi pregovori u tom poglavlju mogli biti otvoreni. U tom smislu, Srbiji su dodeljena dva početna merila, kao uslov za otvaranje pregovora u oblasti Poglavlja 11, a koja se odnose na izradu Akcionog plana, koji će služiti kao osnova za transpoziciju, implementaciju i primenu pravnih tekovina u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja i spremnost za podnošenje zahteva Komisiji za poveravanje realizacije budžeta za IPARD II (**Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2014. godini, 2015**).

4. AGRARNA POLITIKA I POLJOPRIVREDA SRBIJE: STANJE, PROBLEMI I PERSPEKTIVE

Tradicija u proizvodnji i preradi poljoprivrednih proizvoda, raspoloživi proizvodni potencijali i iskustva, čine da ova oblast predstavlja osnovu privrednog razvoja i bazu prehrambene sigurnosti u Srbiji.

Poljoprivredno-prehrambeni kompleks zemlje predstavlja snažan sektor privrede, koji usled tranzicionog efekta na stanje ostalih sektora ima nesrazmerno veliku ulogu u društvu. Učešće poljoprivrede u BDP je u prethodnoj deceniji na konstantno visokom nivou dok je deo ukupnog izvoza zemlje koji čini poljoprivreda vitalna komponenta spoljnotrgovinskog salda. Ipak, resursi kojima zemlja raspolaže u ovoj oblasti nisu maksimalno iskorišćeni.

Politiku primenjenu u prethodnoj deceniji od strane države sa ciljem podsticanja razvoja poljoprivrede i ruralnih oblasti karakterišu nedovoljna izdvajanja budžetskih sredstava usled generalnog nedostatka novca za podmirenje potreba društva u različitim sferama kao i česte promene primenjenih mera poljoprivredne politike. Takođe, neadekvatna pažnja je data jačanju institucija i zakonodavnog okvira u poljoprivredi kao preduslovu za razvoj.

U situaciji kada je sa jedne strane potreba da se podrži budžetskim sredstvima bitan sektor privrede sa velikim neiskorišćenim potencijalima i očekivanjima veoma velika a sa druge je sredstava za podršku nedovoljno, otvara se pitanje adekvatnog načina podsticanja poljoprivrede i ruralnog razvoja u zemlji. U razmatranju ovog pitanja se zastupaju različiti koncepti, od skoro potpuno liberalnog do skoro potpuno državno-intervenističkog, sa različitim predlozima mera poljoprivredne politike. Vrlo često se uloga države precenjuje ili joj se daju nepotrebno velike ingerencije ali se ponekada (istina, daleko ređe) i zagovora potpuno povlačenje države iz sektora poljoprivrede (u smislu budžetskog podsticanja).

4.1. Poljoprivredno-prehrambeni kompleks naše zemlje

Republika Srbija poseduje veliki potencijal u oblasti poljoprivredne proizvodnje, prerade poljoprivrednih proizvoda i plasmana hrane. Potencijal je direktan rezultat povoljnih klimatskih, geografskih i zemljišnih (kao i vodnih) uslova, osnažen dugom tradicijom u proizvodnji i značajnim prerađivačkim kapacitetima. Potencijali ove grane privrede dodatno su dobili na atraktivnosti stupanjem na svetsku scenu velike ekonomske krize u kojoj je industrija hrane pokazala zavidni nivo sposobnosti za daljim razvitkom. Takođe, u našim uslovima privrede duboko zahvaćene tranzicionim procesima, poljoprivreda se često od strane javnosti percipira kao sektor potencijala za upošljavanje značajnog dela stanovništva.

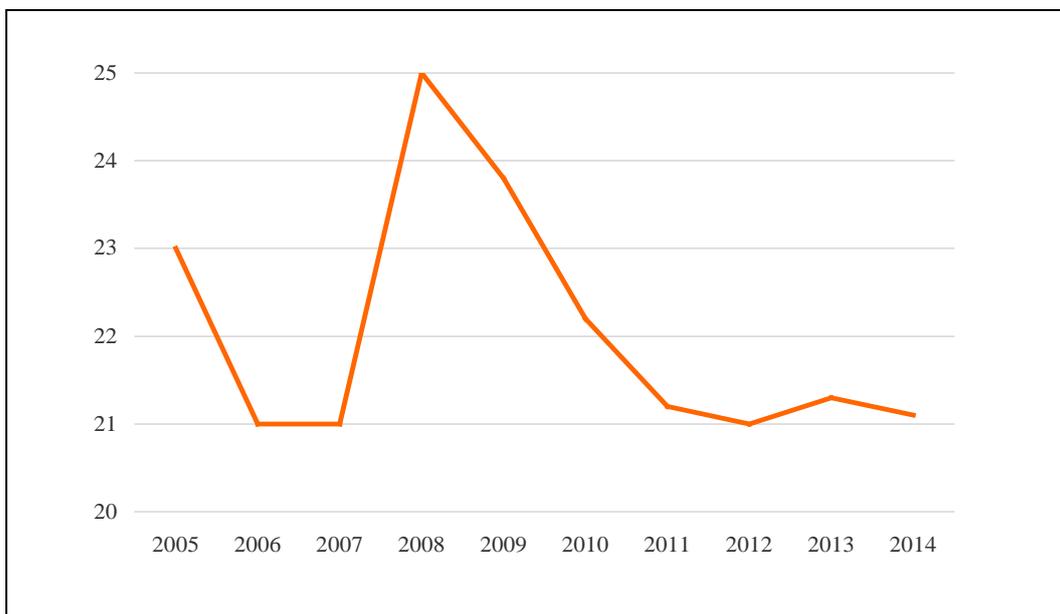
Prema rezultatima Popisa poljoprivrede izvedenog 2012. godine, u Republici Srbiji postoji 631.122 poljoprivredna gazdinstva od čega su 628.555 porodična poljoprivredna gazdinstva a 2.567 su pravna lica – poljoprivredna gazdinstva. Ova poljoprivredna gazdinstva obrađuju oko 3,4 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta (3.355.859) i čine izrazito bitan subjekat ekonomskog, socijalnog i političkog života zemlje.

U regionu Beograda i Vojvodine postoji ukupno 180.795 poljoprivrednih gazdinstava dok u ostatku zemlje funkcioniše ukupno 450.327 poljoprivrednih gazdinstava. U pogledu korišćenja poljoprivrednog zemljišta situacija je bitno drugačija. Tako, u regionu Beograda i Vojvodine poljoprivredna gazdinstva koriste ukupno 1.732.182 hektara poljoprivrednog zemljišta a u ostatku zemlje 1.623.678 hektara. Ova činjenica jasno ukazuje na dualnost u poljoprivrednoj proizvodnji i realnu situaciju da poljoprivredom u centralno-severnom i severnom delu zemlje dominiraju krupna poljoprivredna gazdinstva dok se na ostatku teritorije zemlje poljoprivredom bave relativno mala poljoprivredna gazdinstva.

Posmatrano između dva pomenuta regiona, jasno se razlikuju i orijentacije u poljoprivrednoj proizvodnji. Tako je dominantna proizvodna orijentacija u severnim krajevima zemlje na ratarstvu (uz zastupljeno i voćarstvo i povrtarstvo), a u ostatku zemlje dominira stočarstvo (603.528 goveda u odnosu na 305.464) uz daleko veću posvećenost voćarstvu i vinogradarstvu, povrtarstvu...

Prosečna veličina poljoprivrednog gazdinstva u Srbiji iznosi 4.5 hektara, ali se bitno razlikuje između posmatranih regiona ali i vrste proizvodnje kojom se gazdinstvo bavi. Ipak, najveći broj poljoprivrednih gazdinstava u zemlji obrađuje manje od 2 hektara zemlje (293.667).

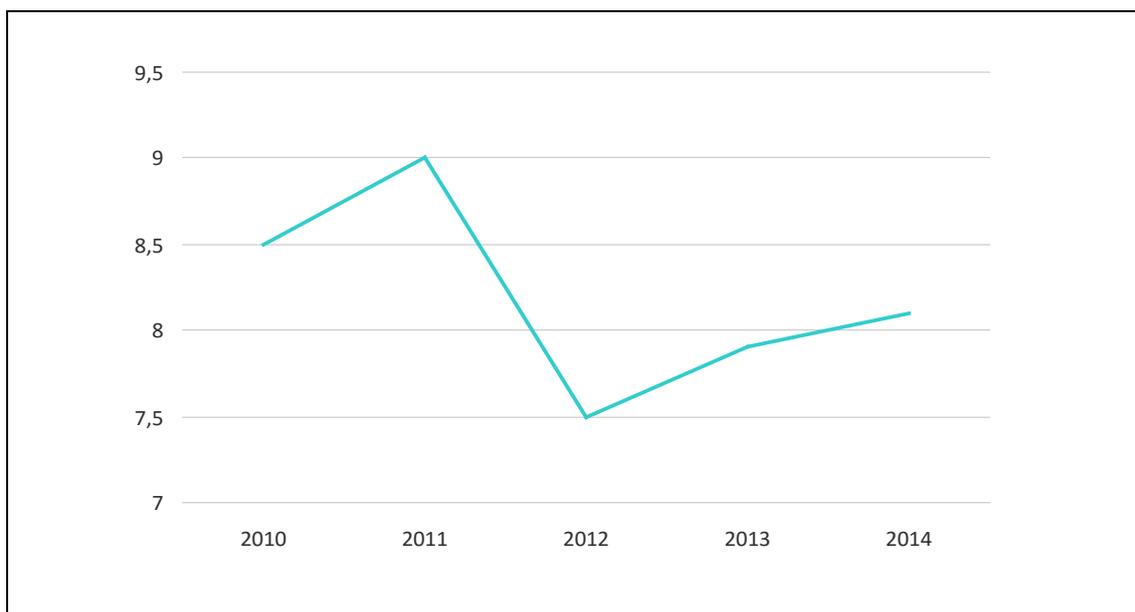
Zaposlenost u poljoprivredi se smanjuje, kako u pogledu smanjenja broja zaposlenih, tako i učešća poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti. Ipak, poljoprivredno-prehrambeni sektor još uvek obuhvata oko četvrtinu ukupno zaposlene radne snage, od čega je učešće poljoprivrede oko 21%, a agroindustrije oko 4%.

Grafikon 2 Zaposlenost u poljoprivredi (% od ukupne zaposlenosti) od 2005-2014. godine

Izvor: Svetska banka baze podataka, Republički zavod za statistiku

Bruto dodata vrednost, ostvarena u sektoru poljoprivrede, šumarstva, lova i ribolova u 2014. godini, nominalno je povećana u odnosu na prethodnu godinu za 3,4%, ali je realno smanjena za 5,6%. Učešće BDV ostvarene u poljoprivredi u ukupnom BDP u 2014. godini iznosi 8,13%, što predstavlja nastavak trenda rasta ovog indikatora.

Grafikon 3 Učešće BDV poljoprivrede u BDP (%), 2010-2014. godine

Izvor: Republički zavod za statistiku

Imajući u vidu da je razvoj prehrambene industrije u velikoj meri uslovljen performansama primarne poljoprivredne proizvodnje, logično je da ovaj sektor privrede zauzima značajno mesto u ukupnoj ekonomiji zemlje. Ipak, produktivnost domaće poljoprivrede u velikom broju slučajeva ne prati dinamiku razvoja produktivnosti zemalja evropskog prostora (zemlje EU ali i ne-članice EU koje ekonomski u najvećoj meri gravitiraju ka EU). To je i jedan od razloga neiskorišćenosti postojećih prerađivačkih kapaciteta u prehrambenoj industriji. Takođe, bitna činjenica je i da su prerađivački kapaciteti predimenzionirani za potrebe današnje Srbije ali u proizvodno-tehnološkom stanju koje zahteva značajne investicije.

Relativno visoko učešće sektora poljoprivrede i prehrambene industrije u makroekonomskim indikatorima privrede Srbije delimično je uzrokovano pogodnim prirodnim uslovima i resursima za poljoprivrednu proizvodnju, ali u velikoj meri je posledica sporijeg razvoja ostalih privrednih grana, pre svega u sekundarnom sektoru privrede.

Izazov pred prehrambenom industrijom zemlje svakako jesu evrointegracijski procesi u kojima se Srbija nalazi, odnosno, liberalizacija domaćeg tržišta prema glavnim spoljnotrgovinskim partnerima. Određeni broj subjekata domaćeg agrobiznisa je u periodu

protekle decenije investirao značajna sredstva u znanje svog ljudstva i opremljenost svojih kapaciteta tako da je to put koji treba slediti ostatak domaćeg agrobiznisa.

4.2. Analiza agrarnog budžeta

Kao deo nacionalnog budžeta Republike Srbije agrarni budžet i njegova raspodela privlače veoma veliku pažnju brojnih grupa stanovništva a pre svega korisnika sredstava (u posmatranom periodu dominantno poljoprivrednika-fizičkih lica) ali u poslednje vreme i sve veću pažnju stručne javnosti kao i poreskih obveznika. Imajući u vidu činjenicu da je ovaj deo nacionalnog budžeta u posmatranom periodu činio značajan deo ukupnih budžetskih sredstava na raspolaganju za podsticanje ukupne privrede zemlje kao i činjenicu da upravo oblast poljoprivredno-prehrambene proizvodnje predstavlja jedan od retkih zdravih sektora ekonomije ovakva pažnja javnosti je razumljiva.

Tabela 8 Budžet Ministarstva poljoprivrede, u periodu od 2001. do 2014. godine

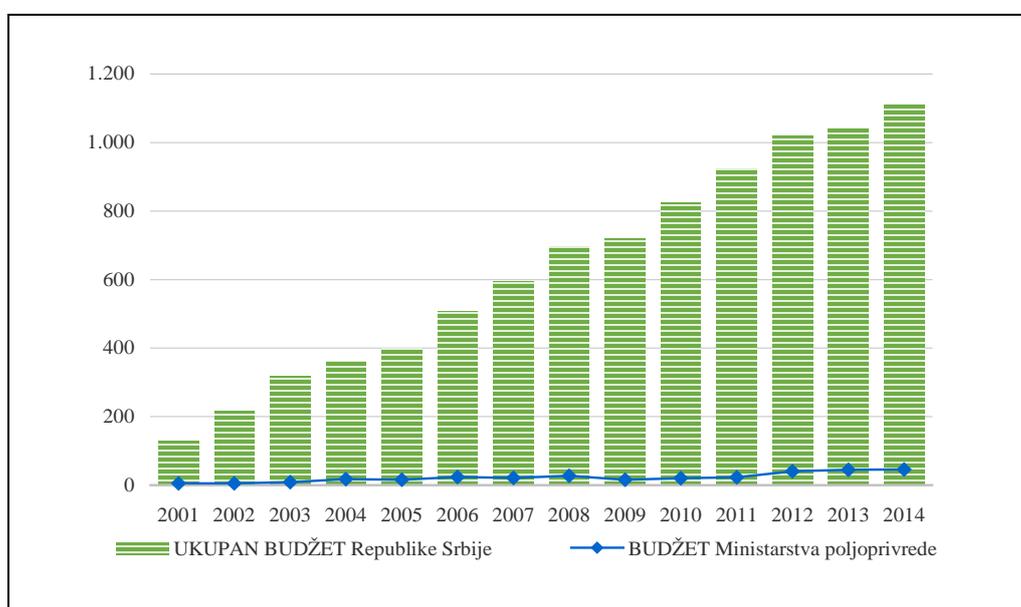
GODINA	Službeni glasnik R Srbije	UKUPAN BUDŽET sredstva iz budžeta (ukupni rashodi i izdaci)	BUDŽET Ministarstva poljoprivrede			
			sredstva iz budžeta		ukupna sredstva	
			iznos	% od nacionalnog	iznos	% od nacionalnog
2001	21/2001	129.369.200.000	5.256.000.000	4,06%		
2002*	74/2001, 86/2002	217.379.629.540	5.406.925.000	2,49%	5.626.925.000	2,59%
2003*	86/2002, 35/2003	318.691.919.000	9.058.777.000	2,84%	10.990.102.000	3,45%
2004*	33/2004, 115/2004	362.045.252.000	18.059.553.000	4,99%	20.144.553.000	5,56%
2005*	127/2004, 66/2005	400.767.778.000	16.269.962.000	4,06%	18.983.562.000	4,74%
2006*	106/2005, 108/2005	505.820.602.000	23.593.481.000	4,66%	27.543.882.020	5,45%
2007	58/2007	595.517.786.100	21.410.029.000	3,60%	26.095.751.714	4,38%
2008*	123/2007, 102/2008	695.959.075.793	27.634.337.342	3,97%	32.895.369.077	4,73%
2009*	120/2008, 31/2009	719.854.143.000	15.964.071.000	2,22%	26.690.456.000	3,71%
2010*	107/2009, 91/2010	825.884.941.052	20.572.438.000	2,49%	31.577.881.000	3,82%
2011*	101/2010, 78/2011	922.232.037.407	22.533.211.000	2,44%	33.676.039.091	3,65%

2012*	101/2011, 93/2012	1.018.633.424.655	40.876.729.559	4,01%	40.876.729.559	4,01%
2013*	59/2013	1.040.014.339.000	44.699.546.000	4,30%	44.699.546.000	4,30%
2014*	116/2014	1.110.120.984.547	45.427.166.241	4,09%	45.427.166.241	4,09%

* vrednosti nakon rebalansa budžeta

Izvor: Zakon o budžetu Republike Srbije za odgovarajuće godine (proračun autora)

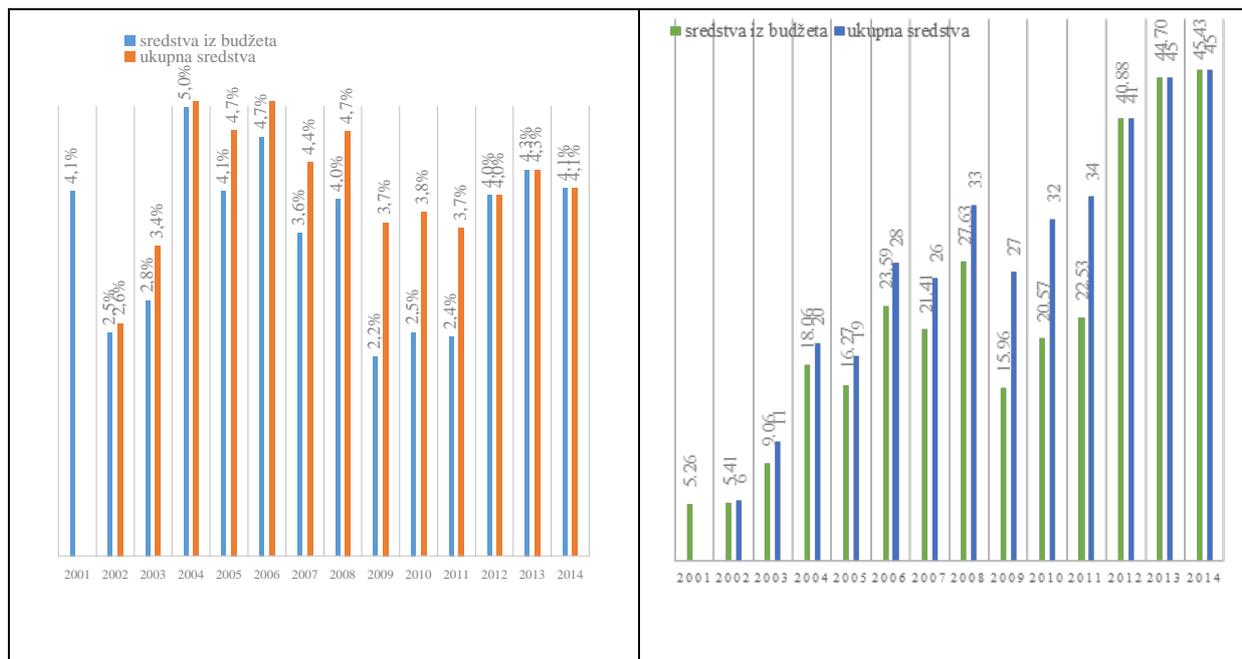
U prethodnom vremenskom periodu od 14 godina iznos agrarnog budžeta, u smislu visine državnih subvencija opredeljenih za podsticanje poljoprivrede i ruralnog razvoja je značajno varirao. Ukupan iznos agrarnog budžeta se kretao od 2,22% nacionalnog budžeta (2009. godine) do 4,99% (2004. godine). U apsolutnom iznosu agrarni budžet svoj maksimum dostiže 2014. godine (45,4 milijardi dinara) a minimum 2001. godine (5,5 milijardi dinara).

Grafikon 4 Ukupan budžet Republike Srbije i budžet ministarstva poljoprivrede (sredstva iz budžeta), u milrd RSD

Izvor: Zakon o budžetu Republike Srbije za odgovarajuće godine (proračun autora)

Imajući u vidu da sopstveni prihodi Ministarstva poljoprivrede (MPZŽS) koji se stiču iz različitih pravnih osnova bivaju prosleđeni korisnicima (subjektima agrobiznisa) kroz različite mere agrarne/ruralne politike, u analizu su uključena i ova sredstva kao deo agrarnog budžeta, odnosno, ukupnih budžetskih sredstava koja se utroše na podsticanje razvoja poljoprivrede.

Grafikon 5 Učešće agrarnog u nacionalnom budžetu (sredstva iz budžeta i ukupna sredstva)

Izvor: Zakon o budžetu Republike Srbije za odgovarajuće godine (proračun autora)

Grafikon 6 Agrarni budžet (sredstva iz budžeta i ukupna sredstva), u mld RSD

Izvor: Zakon o budžetu Republike Srbije za odgovarajuće godine (proračun autora)

4.2.1. Analiza agrarnog budžeta u 2014. godini

Na osnovu Zakona o budžetu Republike Srbije za 2014. godinu, sredstva raspodeljena Ministarstvu poljoprivrede i zaštite životne sredine iznosila su 45,4 milijarde dinara. Ako ovo uporedimo sa prethodnom godinom, predviđena budžetska sredstva bila su za 1,6% viša. Međutim, pored apsolutnog povećanja budžetskih sredstava za poljoprivredu, sa druge strane zabeležen je blagi pad učešća poljoprivrede³ u ukupnom budžetu Republike Srbije, koje je u 2014. godini iznosilo oko 4,1%, što je za 0,2 procentna poena manje nego u 2013. godini.

Uredba o raspodeli podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2014. godini propisuje za budžetsku 2014. godinu obim sredstava, vrste i maksimalne iznose po vrsti podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju, u skladu sa Zakonom o budžetu Republike Srbije za 2014. godinu i Zakonom o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju.

³ U kontekstu ovog dokumenta, za potrebe analitike, pod budžetskim izdvajanjima za poljoprivredu smatraju se budžetska sredstva (ukupni rashodi i izdaci) raspodeljena MPZZŠ, dok su kao ukupan budžet posmatrani ukupni rashodi i izdaci u nacionalnom budžetu, u skladu sa zakonima o budžetu Republike Srbije za navedene godine.

Zakon o budžetu Republike Srbije za 2014. godinu⁴ i Uredba o raspodeli podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2014. godini kao izvore finansiranja podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju navode: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine⁵, Fond za podsticanje razvoja poljoprivredne proizvodnje u Republici⁶ i Upravu za agrarna plaćanja⁷, uz utvrđen obim sredstva za podsticaje u poljoprivredi i ruralnom razvoju u iznosu od 34,8 milijardi dinara, što čini 77% ukupnog agrarnog budžeta, od čega se budžetska sredstva u iznosu od 34,6 milijardi dinara raspoređuju u skladu sa napred navedenom Uredbom.

Tabela 9 Obim sredstva za podsticaje u poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2014. godini

Razdeo	Glava	Opis	Ukupno planirana sredstva (RSD)
23		Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine	394.949.000
	23.1	Fond za podsticanje razvoja poljoprivredne proizvodnje u Republici	1.262.336.000
	23.10	Uprava za agrarna plaćanja	28.829.156.000
54d		Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede	580.383
	54d.1	Fond za podsticanje razvoja poljoprivredne proizvodnje u Republici	7.663.844
	54d.9	Uprava za agrarna plaćanja	4.297.335.879
UKUPNO			34.792.021.106
- od čega ukupno za raspodelu u skladu sa Uredbom			34.579.853.798

Izvor: Zakon o budžetu Republike Srbije za 2014. godinu, Uredba o raspodeli podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2014. godini

U cilju detaljnog prikaza namene, odnosno, raspodele sredstava agrarnog budžeta po pojedinim merama agrarne i ruralne politike analizirana su planirana, kao i realizovana budžetska sredstva za podsticanje razvoja poljoprivrede 2014. godine.

⁴ U razdelu 23 Zakona o budžetu Republike Srbije za 2014. godinu („Sl. glasnik RS“ br. 110/13) budžetska sredstva se raspodeljuju Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede kao ministarstvu nadležnom za oblast poljoprivrede. S obzirom da je sredinom 2014. godine formirano Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, Zakonom o izmenama Zakona o budžetu Republike Srbije za 2014. godinu („Sl. glasnik RS“ br. 116/14) sredstva se dodeljuju novoformiranom ministarstvu (MPZZS).

⁵ Razdeo 23, funkcija 420, ekonomska klasifikacija 451 i razdeo 54d, funkcija 420, ekonomska klasifikacija 451

⁶ Razdeo 23, glava 23.1, funkcija 420, ekonomska klasifikacija 451 i razdeo 54d, glava 54d.1, funkcija 420, ekonomska klasifikacija 451

⁷ Razdeo 23, glava 23.10, funkcija 420, ekonomska klasifikacija 451 i razdeo 54d, glava 54d.9, funkcija 420, ekonomska klasifikacija 451

4.2.2. Raspodela planiranih sredstava agrarnog budžeta po merama agrarne politike u 2014. godini

Tokom 2014. godine, a u skladu sa Zakonom o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju, realizovane su sledeće vrste podsticaja: direktna plaćanja, podsticaji merama ruralnog razvoja i posebni podsticaji.

Tabela 10 Raspodela sredstava agrarnog budžeta po merama agrarne politike u 2014. godini

Mere agrarne politike	2014
DIREKTNA PLAĆANJA	28.510.009.000
1. Premija za mleko	3.444.500.000
2. Osnovni podsticaji za biljnu proizvodnju	10.964.034.000
3. Podsticaji za kvalitetna priplodna grla	3.323.390.000
4. Podsticaji za tov junadi, tov jagnjadi i tov svinja	620.000.000
5. Podsticaji za krave dojlje	3.800.000
6. Podsticaji za košnice pčela	190.200.000
8. Regres za gorivo i/ili đubrivo	9.005.275.000
8.1. Regres za gorivo	5.176.242.000
8.2. Regres za đubrivo	3.829.033.000
9. Regres za premiju osiguranja za useve, plodove, višegodišnje zasade, rasadnike i životinje	458.810.000
11. Kreditna podrška	500.000.000
RURALNI RAZVOJ	580.821.483
1. Investicije u poljoprivredi za unapređenje konkurentnosti i dostizanje standarda kvaliteta	486.700.000
1.1. Investicije u poljoprivrednu proizvodnju	451.800.000
1.1.1. podsticanje podizanja novih višegodišnjih zasada voćaka, vinove loze i hmelja	64.300.000
1.1.2. podršku za unapređenje primarne poljoprivredne proizvodnje	387.500.000
1.2. Investicije u preradu poljoprivrednih proizvoda i marketing	34.900.000
1.2.1. podršku unapređenja kvaliteta vina i rakije	200.000
1.2.3. nabavka opreme u sektoru mesa, mleka, voća, povrća i grožđa	34.700.000
2. Podsticaji za održivi ruralni razvoj	93.770.000
2.1. Organska proizvodnja	73.750.000
2.2. Očuvanje biljnih i životinjskih genetičkih resursa	20.020.000
3. Podsticaji za unapređenje ruralne ekonomije	351.483

3.2. Ekonomske aktivnosti u smislu dodavanja vrednosti poljoprivrednim proizvodima, kao i uvođenje i sertifikaciju sistema bezbednosti i kvaliteta hrane, organskih proizvoda i proizvoda sa oznakom geografskog porekla	351.483
POSEBNI PODSTICAJI	394.597.517
1. Podsticaji za podršku savetodavnim i stručnim poslovima u poljoprivredi	255.065.904
2. Podsticaji za sprovođenje odgajivačkih programa, radi ostvarivanja odgajivačkih ciljeva u stočarstvu – mere selekcije	108.388.238
3. Podsticaji za sprovođenje naučnoistraživačkih, razvojnih i inovativnih projekata u poljoprivredi	29.143.375
3.1. Mere i akcije u poljoprivredi	9.970.000
3.2. Unapređenje stručnog znanja i stalnog usavršavanja ljudskih kapaciteta	19.173.375
4. Podsticaji za proizvodnju sadnog materijala i sertifikaciju i klonsku selekciju	2.000.000
Neizmirene obaveze	5.094.425.383
UKUPNO	34.579.853.383

Izvor: Uredba o raspodeli podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2014. godini

Pravo na podsticaje ostvaruju poljoprivredna gazdinstva i porodična poljoprivredna gazdinstva, upisana u Registar poljoprivrednih gazdinstava, jedinice lokalne samouprave, kao i druga lica i organizacije.

Svi podsticaji realizuju se na osnovu odgovarajućih zakonskih podakata, kojima su bliže definisani uslovi za ostvarivanje prava na podsticaje, kao i načini ostvarivanja tih prava.

4.2.3. Realizovana podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2014. godini

Posmatrajući nivo izdvajanja sredstava iz nacionalnog budžeta definisanih Zakonom o budžetu (tzv. planirana sredstva) i nivo stvarno utrošenih sredstava (isplaćena sredstva) u 2014. godini, razlika je neznčajna, tj. iznos planiranih sredstava je skoro jednak iznosu stvarno utrošenih sredstava.

Podrška poljoprivredi i ruralnom razvoju, predviđena Uredbom⁸ i Zakonom⁹, u 2014. godini iznosila je oko 34,5 milijardi dinara. U poređenju sa prethodnom godinom ovaj iznos

⁸ Службени гласник РС, број 8/2014, 30/2014, 116/2014, 128/2014, 137/2014 и 144/2014

⁹ Службени гласник РС, број 10/13 и 142/14

je za 7,6 milijardi dinara veći, što ukazuje da su u 2014. godini sredstva utrošena za finansiranje podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju porasla za 28%.

Tabela 11 Obim podsticaja podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2013 i 2014. godini (RSD)

Vrsta podsticaja / Ukupno realizovana sredstva	2013	2014
UKUPNO	26.908.278.128,75	34.462.539.418,36
DIREKTNA PLAĆANJA	21.562.693.874,78	28.366.685.077,94
MERE RURALNOG RAZVOJA	134.082.141,70	660.599.481,18
POSEBNI PODSTICAJI	314.132.542,36	394.036.364,00
NEIZMIRENE OBAVEZE	4.897.369.569,91	5.041.218.495,24

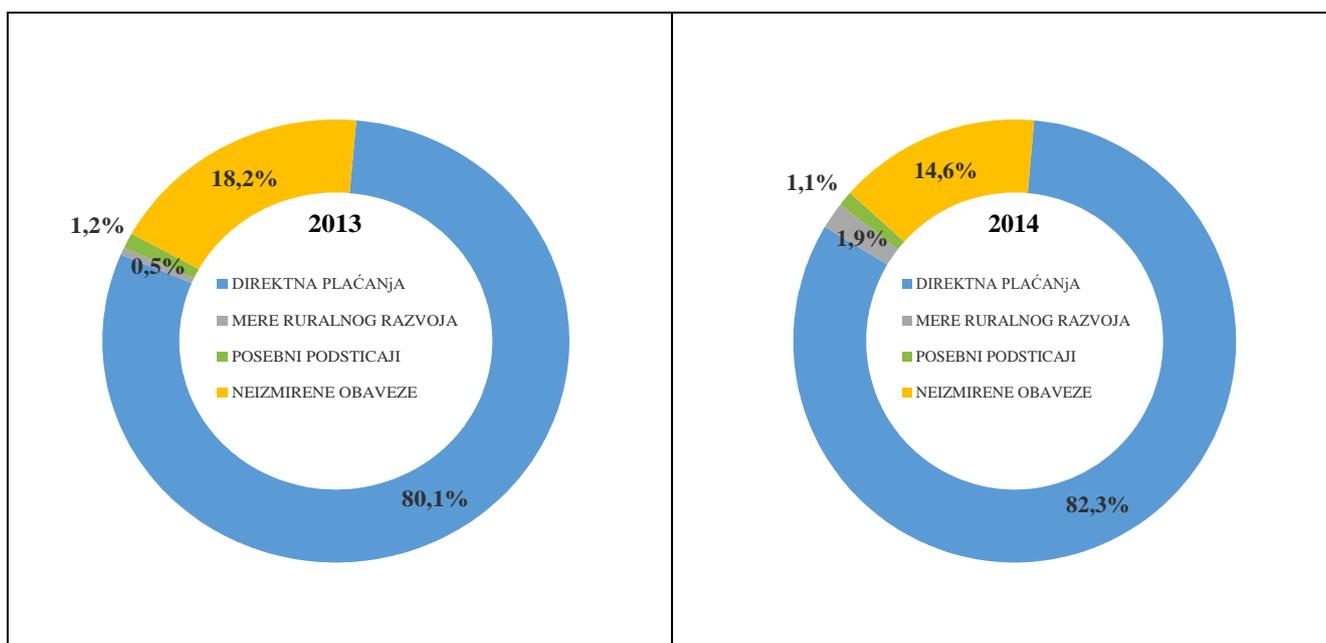
Izvor: Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2014. godini, str. 45

Prema strukturi podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju prema tipovima podsticaja, u 2014. godini nije došlo do značajnijih promena u odnosu na 2013. godinu. Najzastupljeniji oblik podsticaja su i dalje direktna plaćanja, na koje je u 2014. godini utrošeno oko 28,4 milijardi dinara, odnosno 82,3% ukupnih sredstava za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju. Učešće direktnih podsticaja u ukupnoj podršci veće je za 2,2% u poređenju sa prethodnom godinom. Takođe, obim utrošenih sredstava za direktna plaćanja je za 6,8 milijardi dinara, odnosno za 32% veći u odnosu na prethodnu godinu.

Drugi oblik podsticaja prema veličini učešća, ako izuzmemo neizmirene obaveze, jeste podrška ruralnom razvoju za koju je u 2014. godini izdvojeno oko 661 milion dinara, odnosno 1,9% ukupno utrošenih sredstava. Udeo podsticaja za mere ruralnog razvoja u ukupnoj podršci povećan je za 1,4% u poređenju sa prethodnom godinom. Takođe, prema obimu, iznos utrošenih sredstava za ovaj oblik podsticaja bio je skoro 5 puta veći nego u prethodnoj godini. Međutim, i pored napred navedenog, evidentan je nedovoljan utrošak sredstava na godišnjem nivou za ovu vrstu podsticaja.

Za posebne podsticaje u 2014. godini bilo je izdvojeno 394 miliona dinara, odnosno 1,1% ukupnih finansijskih sredstava, što je, posmatrano prema učešću realizovanih sredstava, neznatno manje u odnosu na prethodnu godinu.

14,6% ukupno utrošenih sredstava čine neizmirene obaveze iz prethodnog perioda koje dospevaju za isplatu u tekućoj godini¹⁰. Ovo je za 3,6% manje u odnosu na 2013. godinu. Međutim, ako uporedimo obim utrošenih sredstava, ovaj iznos je za 3% veći u odnosu na prethodnu godinu.

Grafikon 7 Struktura podsticaja podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2013. i 2014. godini

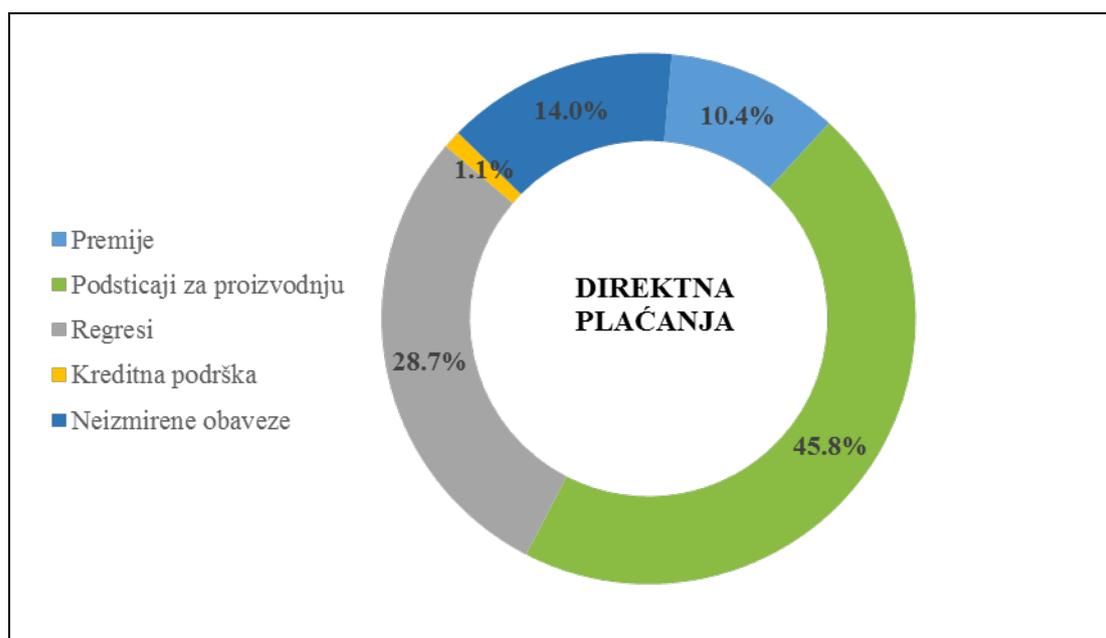
Izvor: Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2014. godini, str. 46 (proračun autora)

Direktna plaćanja

Skoro polovinu utrošenih sredstva za direktna plaćanja (oko 46%) čine podsticaji za proizvodnju i predstavljali su dominantni tip direktne podrške u 2014. godini. Zatim slede regresi na koje je utrošeno 9,5 milijardi dinara, odnosno oko 29% ukupnih sredstava za direktne podsticaje. U okviru grupe direktnih podsticaja na bazi autputa (cenovna podrška za isporučene proizvode) u 2014. godini primenjivana je premija za mleko. Za ovu vrstu podsticaja bilo je utrošeno oko 3,4 milijarde dinara, odnosno 10% ukupnih sredstava za direktne podsticaje. Od ukupno utrošenih 33 milijarde dinara za direktne podsticaje, u 2014. godini samo 1% činila su sredstva za kreditnu podršku, dok su preostalih 14% činila sredstva za neizmirene obaveze iz prethodnog perioda.

¹⁰ Period realizacije sredstava obuhvata period od 1. januara do 31. decembra 2014. godine.

Posmatrano pojedinačno, u strukturi podsticaja za direktna plaćanja najzastupljeniji u 2014. godini bili su osnovni podsticaji za biljnu proizvodnju, odnosno, plaćanja po hektaru. Ukupno izdvojena sredstva za ovu vrstu podsticaja iznosila su oko 10,96 milijardi dinara, što je predstavljalo trećinu utrošenih sredstava u okviru podsticaja za direktna plaćanja. Po visini učešća takođe se izdvajaju regres za gorivo i/ili đubrivo sa 27%, kao i premija za mleko i podsticaji za kvalitetna priplodna grla sa po 10%.

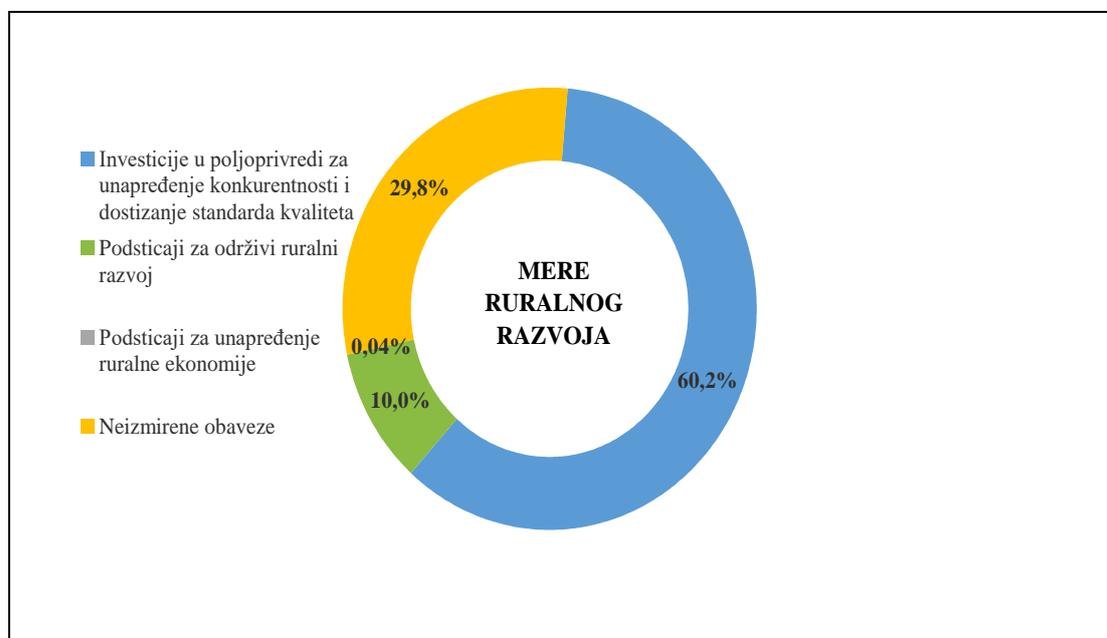
Grafikon 8 Struktura direktnih plaćanja prema vrsti u 2014. godini

Izvor: Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2014. godini, str. 46 (proračun autora)

Podsticaji za mere ruralnog razvoja

U strukturi podsticaja ruralnom razvoju dve trećine utrošenih sredstva (oko 60%) činile su investicije u poljoprivredi za unapređenje konkurentnosti i dostizanje standarda kvaliteta i predstavljale su dominantni tip podrške u 2014. godini. Podsticaji za održivi ruralni razvoj odnosili su se na mere podrške organskoj proizvodnji i genetskim resursima. U 2014. godini, za ove mere bilo je utrošeno 93,7 miliona dinara, odnosno 10% ukupnih sredstava za podršku ruralnom razvoju. Od ukupno utrošenih 940,8 miliona dinara za mere ruralnog razvoja, u 2014. godini samo 0,04% činila su sredstva za podsticaje za unapređenje ruralne ekonomije, dok su preostalih 30% činila sredstva za neizmirene obaveze iz prethodnog perioda.

Posmatrano pojedinačno, u strukturi podsticaja za mere ruralnog razvoja najzastupljenija u 2014. godini bila je podrška za unapređenje primarne poljoprivredne proizvodnje. Ukupno izdvojena sredstva za ovu vrstu podsticaja iznosila su oko 345,6 miliona dinara, što je predstavljalo 37% utrošenih sredstava u okviru podsticaja za mere ruralnog razvoja. Zatim sledi podrška ruralnom razvoju kroz investicije u proizvodno-prerađivačke kapacitete zasada voća, višnje, šljive, jagode, maline i borovnice u pet okruga na jugu Srbije sa učešćem od 14%. Takođe, po visini učešća mogu se izdvojiti podsticaji za organsku proizvodnju sa 8%, kao i podsticaji za podizanje novih višegodišnjih zasada voćaka, vinove loze i hmelja sa 6%.

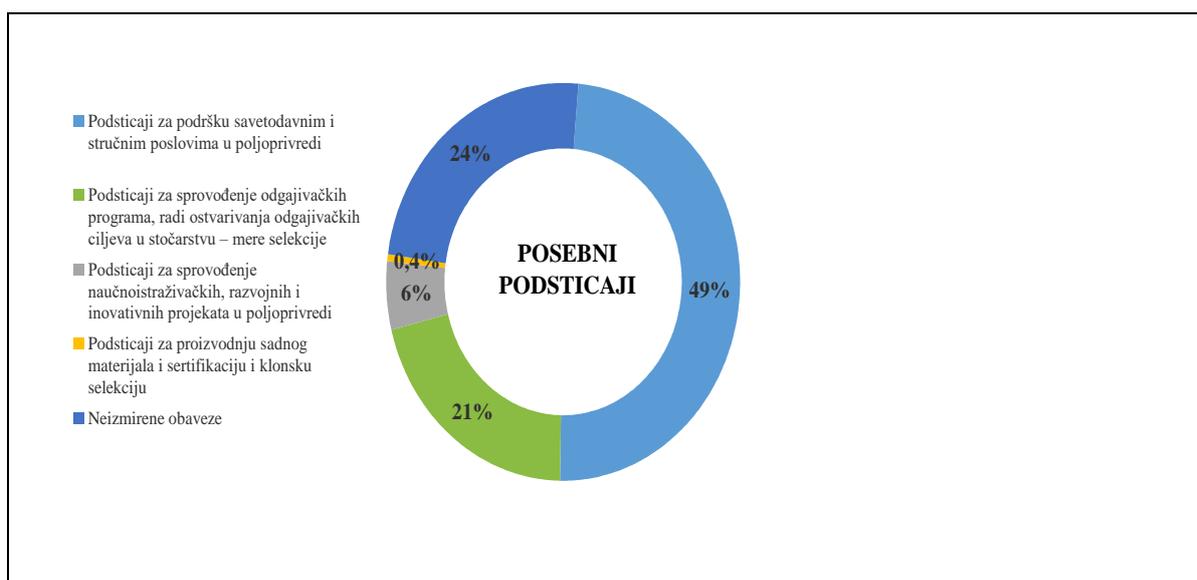
Grafikon 9 Struktura podsticaja ruralnom razvoju prema vrsti u 2014. godini

Izvor: Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2014. godini, str. 47 (proračun autora)

Posebni podsticaji

U strukturi posebnih podsticaja u 2014. godini najzastupljenija su bila sredstva za podsticaje za podršku savetodavnim i stručnim poslovima u poljoprivredi i činila su polovinu ukupnih posebnih podsticaja (oko 49%). Zatim slede podsticaji za sprovođenje odgajivačkih programa, radi ostvarivanja odgajivačkih ciljeva u stočarstvu – mere selekcije na koje je utrošeno 108,4 miliona dinara, odnosno 21% ukupnih posebnih podsticaja. Podsticaji za

spvođenje naučnoistraživačkih, razvojnih i inovativnih projekata u poljoprivredi odnosili su se na mere i akcije u poljoprivredi i unapređenje stručnog znanja i stalnog usavršavanja ljudskih kapaciteta. Ovi podsticaji činili su 6% ukupno utrošenih sredstava za posebne podsticaje. U 2014. godini, samo 0,4% činila su sredstva za podsticaje za proizvodnju sadnog materijala i sertifikaciju i klonsku selekciju, dok su preostalih 24% činila sredstva za neizmirene obaveze iz prethodnog perioda.

Grafikon 10 Struktura posebnih podsticaja prema vrsti u 2014. godini

Izvor: Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2014. godini, str. 48 (proračun autora)

Analizirajući budžetska izdvajanja u svrhu podsticanja razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja u posmatranoj godini očigledne su određene pravilnosti koje su karakteristične za Srbiju za sada već duži niz godina (najmanje poslednjih 12 godina), a to su:

- Favorizovanje direktnih plaćanja na teret investicionih mera;
- Unutar direktnih plaćanja, favorizovanje plaćanja po hektaru obradive površine;
- Daleko veća izdvajanja za ratarsku (biljnu) proizvodnju nego za stočarsku;
- Veoma nizak nivo izdvajanja za mere ruralnog razvoja;
- Unutar limitiranih sredstava namenjenih ruralnom razvoju, favorizovanje investicionih mera a zanemarivanje ostalih aspekata ruralnog razvoja.

Imajući u vidu proces evrointegracija naše zemlje sa jedne strane ali i bitnije od toga, velike potrebe poljoprivrednog sektora sa druge strane, neophodna je značajna promena u strukturi agrarnog budžeta. Rekonfiguracija poljoprivredne politike mora ići u pravcu povećanju sredstava namenjenih stočarskoj proizvodnji i nezastupljenim granama biljne proizvodnje ali i ruralnom razvoju i to ne samo putem investicionih mera već i merama koje imaju za cilj generalno unapređenje uslova života na selu.

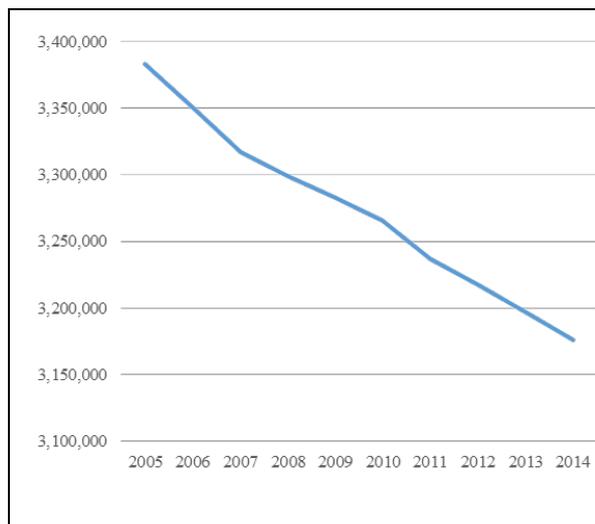
4.3. Karakteristike dosadašnje agrarne politike

Oblast poljoprivredne proizvodnje predstavlja veoma specifičnu oblast ukupne privrede Republike Srbije. U našoj zemlji poljoprivreda značajno doprinosi stvaranju ukupne vrednosti i to znatno više nego što je to slučaj u mnogim zemljama. Takođe, poljoprivredna proizvodnja direktno i indirektno angažuje veliki deo ukupne radne snage zemlje. Direktno obezbeđuje osnovni izvor prihoda svim licima angažovanim u delatnostima poljoprivredne proizvodnje (17% radnog stanovništva poljoprivredu navodi kao osnovni izvor prihoda).

Sagledavanje socio-ekonomske strukture gazdinstava prema izvorima prihoda njihovih članova, ukazuje da u Srbiji 326.015 porodičnih gazdinstava (52% od ukupnog broja) nema drugih prihoda osim poljoprivrede (**Bogdanov N., Babović M., 2014, str. 269**).

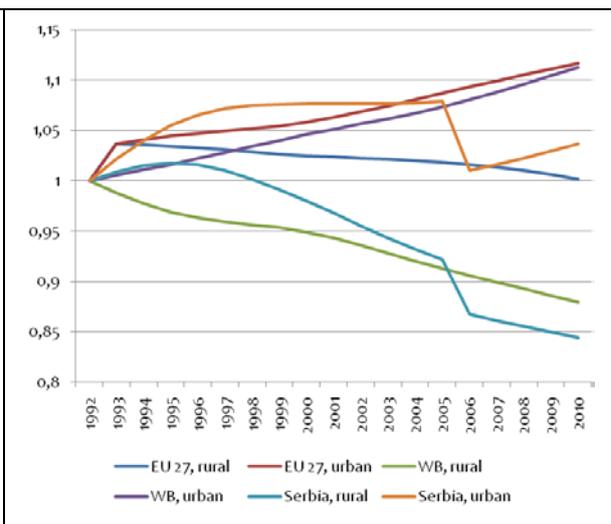
Pored toga, indirektno obezbeđuje životne prihode licima uposlenim u proizvodno-prometnim procesima koji se ne odvijaju u isključivo u sferi poljoprivrede ali u svrhu njene podrške (proizvodnja veštačkih đubriva, poljoprivredne mehanizacije, opreme za pakovanje i transport poljoprivrednih proizvoda...). Od poljoprivrede se pored ovoga i očekuje da bude motor razvoja ruralnih oblasti zemlje i time utiče na smanjenje rastućih regionalnih dispariteta.

Ruralna područja zahvataju oko 85% teritorije Srbije, a u njima živi gotovo polovina ukupnog stanovništva (**Ristić L., Vujičić M., 2011, str. 65**).

Grafikon 11 Ruralno stanovništvo u periodu od 2005 do 2014. godine

Izvor: Svetska banka baze podataka

Grafikon 12 Ruralno i urbano stanovništvo u periodu od 1992 do 2010. godine

Izvor: FAO, Svetska banka baze podataka

Politiku Republike Srbije u oblasti poljoprivredno-prehrambene proizvodnje u periodu 2000-2014. godine obeležavaju česte promene, periodično posvećivanje veće političke pažnje pojedinim sektorima poljoprivrede i korisnicima agrarnog budžeta kao i vrlo česte promene nivoa ukupnog budžetskog izdvajanja države za podsticanje poljoprivrede i ruralnog razvoja.

U periodu od 2000. do 2003. godine, primenjivan je koncept agrarne politike koji je u svojoj suštini bio cenovnog karaktera i orijentisan na odabrane poljoprivredne proizvodnje tj. kulture. Mere cenovne karaktera bile su implementirane u sektorima industrijskih kultura, pšenice kao i proizvodnje mleka sa ciljem prostog povećanja fizičkog obima proizvodnje prvenstveno a ne kvalitativnog unapređenja.

Period od 2004. do 2006. godine karakteriše modifikovanje agrarne politike ka investicionim formama budžetske podrške razvoju poljoprivredne proizvodnje i ukidanje, odnosno, smanjenje, kako mera tako i nivoa cenovne podrške. U ovom periodu je očigledan rad na institucionalnom uređenju sektora što rezultira usvajanjem paketa sistemskih zakona koji dodatno uređuju ovu oblast.

Od 2007. godine primenjuje se sistem podrške poljoprivrednoj proizvodnji putem direktnih plaćanja po hektaru obradive površine, nezavisno od ostvarene proizvodnje i prinosa. Uvode se direktna plaćanja po grlu stoke ali istovremeno snižava cenovna podrška

poljoprivrednoj proizvodnji mleka, ali i generalno investiciona podrška. Takođe, dolazi do usvajanja većeg broja zakonskih akata iz oblasti poljoprivrede i bezbednosti hrane.

U spoljnotrgovinskom ali i političkom kontekstu se izdvajaju dva trenutka: primena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom i pristup CEFTA sporazumu. Srbija je 01. januara 2009. godine primenila jednostrano trgovinski deo Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU i sektor poljoprivredno-prehrambene proizvodnje postepeno liberalizovala, smanjenjem (odnosno, ukidanjem) carinske zaštite na uvoz ovih proizvoda u Republiku Srbiju. U periodu trajanja liberalizacije (šest godina) tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je liberalizovano do nivoa krajnje zaštite prema EU od 3,2% (u odnosu na 20,76% koliko je iznosila u trenutku primene Sporazuma). Ostvareno članstvo Srbije u CEFTA trgovinskom sporazumu od 2006. godine je u velikoj meri doprinelo rastu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima Srbije ali i razvoju trgovine u regionu jugoistočne Evrope (drugo po veličini izvozno tržište za poljoprivredno-prehrambene proizvode iz naše zemlje).

Politika direktnih plaćanja po hektaru i grlu koja apsorbuju najveći deo agrarnog budžeta zemlje nastavlja se i u periodu nakon 2012. godine do danas. Takođe, nastavlja se sa nedovoljnim izdvajanjima iz budžeta namenjenim investicionoj podršci poljoprivredi tj. razvoju konkurentnosti.

Česte promene agrarne politike zemlje, praćene nedovoljnim budžetskim izdvajanjima za podsticanje poljoprivrede i ruralnog razvoja, onemogućile su korišćenje potencijala poljoprivrede u višem stepenu. Strukturne reforme sektora nisu okončane a poslovna klima za bavljenje poljoprivredom nije unapređena do nivoa koji bi ovu oblast privrede učinio atraktivnim za investiranje.

4.4. Konceptija i obeležja politike u narednom periodu

Nastupajući period će u poljoprivredi Srbije doneti nastavak i okončanje integracijskih procesa u koje je zemlja uključena praćene strukturalnim promenama unutar sektora poljoprivredne i prehrambene industrije. Velike promene se mogu očekivati i u oblasti ruralne ekonomije, odnosno, pitanja povezanih sa poljoprivredom na posredan način. Ovaj proces biće praćen demografskim promenama u zemlji, odlivom radne snage iz sektora

poljoprivredne proizvodnje u nepoljoprivredne delatnosti, jačanjem produktivnosti poljoprivredne proizvodnje u različitim oblastima ali i koncentracijom resursa angažovanih proizvođači tj. njihovim transferom od manje ka više produktivnim korisnicima.

Brojni su izazovi na koje treba pronaći odgovor u godinama koje slede. U vremenskom periodu pred nama, nacionalna poljoprivredna politika mora postići punu kompatibilnost sa Zajedničkom agrarnom politikom EU što još uvek nije slučaj. Ovaj proces podrazumeva razdvajanje politike direktnih plaćanja od politike ruralnog razvoja (tzv. I i II stub ZAP) sa značajnim jačanjem dela budžetskih sredstava opredeljenih u cilju ruralnog razvoja zemlje. Ovaj segment politike je u prethodnom periodu bio nedovoljno zastupljen među instrumentima državne politike i njemu se mora posvetiti daleko veća pažnja u budućnosti. Pored ogromnih potreba koje proističu iz rastućih razlika na relaciji urbano-ruralno, razlog više za jačanje ovog segmenta nacionalne politike su ispoljene promene i tendencije unutar ZAP. Politika ruralnog razvoja nastavlja da jača i očigledan je pokušaj kreatora politike na EU nivou da na ovaj način jačaju konkurentnost poljoprivredne proizvodnje (putem mera investicione podrške) ali i podstiču razvoj ruralnih oblasti i zaštitu životne sredine.

Nacionalna politika mora uvažiti i obaveze koje proističu iz skorog članstva Srbije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, pored imperativa za usklađivanjem sa politikom EU u ovoj oblasti. To znači i da neće više upotrebljavati nedozvoljene mere sa aspekta STO ili, u slučaju naše zemlje, da prestane sa upotrebom izvoznih subvencija za poljoprivredno-prehrambene proizvode. Ovaj instrument politike je bio u širokoj primeni u godinama iza nas i više neće biti na raspolaganju za podsticanje poljoprivrednog izvoza. Takođe, mere cenovne podrške poljoprivredi će biti sve manje prisutne u domaćoj praksi podsticanja poljoprivrede budući da za njih unutar STO važi ograničenje od maksimalno 5% vrednosti konkretne proizvodnje koliko mogu iznositi u razvijenim zemljama.

Već ostvareno članstvo Republike Srbije u multilateralnim i bilateralnim trgovinskim sporazumima neće nametati dodatna ograničenja kreatorima politike u zemlji osim opšte važećih normi međunarodne trgovine kao što su uzdržavanje od primene mera ograničenja uvoza i izvoza, uvođenja mera tehničkog karaktera koje predstavljaju ne-tarifnu prepreku trgovini i sl.

Sa aspekta stvaranja adekvatnog ambijenta za poslovanje u poljoprivredi, u periodu pred nama je od izrazitog značaja kreiranje, sprovođenje i praćenje nacionalne poljoprivredne politike koja će biti stabilna, predvidiva i konzistentna na duži rok nego što je to do sada bio slučaj. Jedino na ovaj način se sektoru poljoprivredno-prehrambene proizvodnje može obezbediti preko potrebna osnova za dugoročno planiranje proizvodnih procesa koji su vrlo često višegodišnji.

Veoma bitno za uspešnu transformaciju ovog sektora privrede je i uspešno okončanje procesa privatizacije u oblasti poljoprivrede. Još uvek, značajni resursi u oblasti poljoprivrede jesu angažovani na način koji ne dovodi do maksimizacije korišćenja veoma povoljnog zemljišta ali i objekata koji se nalaze unutar subjekata u kojima pitanje vlasništva nije definisano. Oslobođanje ovog potencijala, svojinskom transformacijom ka produktivnijim korisnicima od postojećih bi značajno unapredilo performanse poljoprivrede zemlje i doprinelo stvaranju veće ukupne vrednosti.

Restitucija je još jedno od pitanja koje treba rešiti u godinama koje slede a u procesu priprema zemlje za integraciju u EU. Značajni zemljišni resursi se nalaze u upotrebi od strane korisnika koji nisu izvorni vlasnici. Povratak ovih površina na tržište će omogućiti transfer ka najproduktivnijim korisnicima a samim tim i bolje opšte performanse poljoprivrednog sektora.

Sa aspekta polja budućeg plasmana budžetskih sredstava u cilju pospešivanja razvoja poljoprivrede, očigledan imperativ povećanja konkurentnosti poljoprivredno-prehrambene proizvodnje nastao sve većim uključivanjem zemlje u svetsko tržište jasno ukazuje da investiciona podrška mora zauzeti daleko veće mesto u budžetu nego do sada. Jedino se investiranjem u sve tačke procesa proizvodnje, prerade i plasmana poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, praćenim širokim strukturalnim reformama agrobiznis kompleksa u celini, može značajno unaprediti konkurentnost domaće poljoprivrede.

4.5. Uloga države u razvoju poljoprivrede i ruralne ekonomije – zablude, očekivanja i realnost

Imajući u vidu veliki značaj koji poljoprivredni sektor ima za ukupnu privredu zemlje, ali i sa ovim sektorom povezanih pitanja od socijalnog i značaja za razvoj ruralnih oblasti i životne sredine, česte polemike javnosti o ulozi države u razvoju poljoprivrede su potpuno razumljive. Sektor proizvodnje, prerade i plasmana hrane i iz ugla potrošača, odnosno, konzumenata poljoprivredno-prehrambenih proizvoda predstavlja veoma osetljivu oblast imajući u vidu aspekt zdravstvene bezbednosti i ispravnosti hrane. Pojam ruralnog razvoja, u svojoj suštini multidisciplinarnog karaktera, dodatno usložnjava predmet diskusije. Ukoliko se ova pitanja sagledaju kroz prizmu integracije zemlje u Evropsku uniju i očekivanih efekata na ovom putu na poljoprivredno-prehrambeni kompleks zemlje, onda se uloga države u reformisanju poljoprivrede izdvaja po važnosti za uspešnost ovog procesa.

U privrednom uređenju koje vlada u Srbiji, sa nezavršenim procesom tranzicije od centralno-planske ka tržišno orijentisanoj ekonomiji, polemike o načinu i modelu kojim bi država podsticala i usmeravala razvoj poljoprivrede postaju veoma aktuelne i česte. Dodatno ih interesantnim čini retrogradni proces u mnogim zemljama (uključujući i razvijene ekonomije) u kojima ne retko, državni intervencionizam doživljava svoj povratak na tržišnu scenu na velika vrata.

Nedostatak finansijskih sredstava unutar nacionalnog budžeta za podmirenje potreba u sektoru poljoprivredno-prehrambene proizvodnje i ruralnog razvoja, najčešće težište rasprave o ulozi države postavlja na visinu sredstava koju država može (treba) da izdvoji za finansiranje poljoprivrede ali i unutar ovih sredstava na optimalne načine ograničenih budžetskih sredstava kroz različite mere poljoprivredne politike. Sinonim za poljoprivrednu politiku ili mere koje država preduzima radi stimulisanja razvoja poljoprivredne proizvodnje u našoj javnosti predstavlja agrarni budžet i načini njegovog trošenja. Na taj način se u potpunosti zanemaruju ostali aspekti delovanja države u ovoj oblasti: zakonodavni i institucionalni. Upravo ove aktivnosti predstavljaju vrlo često bitniji vid državnog upliva u poljoprivredno-prehrambene tokove od finansijskih sredstava koja se na raspolaganje stavljaju korisnicima.

Gde je, zapravo, mesto države u tržišnim tokovima koji određuju pravac razvoja poljoprivrede? Da li država treba uticati na dešavanja u ovom sektoru privrede ili treba u potpunosti da se povuče i prepusti nevidljivoj ruci tržišta oblikovanje poljoprivrede? Ako interveniš, koja je prava mera intervencije i ka kome i čemu treba biti usmerena - proizvođačima ili potrošačima, odnosno, kojim proizvodnjama – tzv. strateškim ili svim? Ili i jednima i drugima, tj. svim proizvodnjama?

U zemlji koja pretenduje da postane član EU, pitanja mesta i uloge države tj. nacionalne poljoprivredne politike u reformisanju sektora poljoprivrede određeno je njenom spoljnopolitičkom orijentacijom. U ovom slučaju, Zajednička agrarna politika EU postaje model budućeg izgleda domaće poljoprivredne politike pa je harmonizacija nacionalne sa EU politikom u ovoj oblasti jedan od direktnih efekata integracije zemlje.

Ali, očigledno je da mesto i uloga države u funkcionisanju ovog sektora inspirišu veliki broj pitanja koja se dalje granaju u više pravaca. Ipak, moguće je analizirati otvorena pitanja i sintetisati ih u nekoliko ključnih podgrupa kao što je i urađeno.

Analizirajući različita iskustva razvijenih i uspešnih zemalja u oblasti agrara može se zaključiti da nema uspešne poljoprivrede bez državnog upliva u ovaj sektor. Ipak, državni upliv ima potpuno drugačije forme u pojedinim zemljama. Tako npr. Holandija, jedan od vodećih svetskih izvoznika (drugorangirana zemlja sveta po vrednosti poljoprivrednog izvoza od 72 milijarde evra u 2011. godini) za osnovu podsticanja poljoprivrede ima Zajedničku agrarnu politiku EU sa veoma izdašnim budžetom namenjenim subvencionisanju proizvodnje. Sa druge strane, Brazil, takođe u samom vrhu svetskih poljoprivrednih izvoznika, najveći deo svog agrarnog budžeta namenjuje istraživanju i razvoju u oblasti poljoprivrede a ne subvencijama proizvodnje. Ovi primeri jasno ukazuju na nemogućnost razvoja poljoprivredno-prehrambenog sektora bez državne podrške, koliko god koncept liberalne ekonomije plodotvoran bio.

Ipak, nasuprot očekivanjima dela javnosti, nerealno je zahtevati potpunu i neposrednu državnu intervenciju u poljoprivredi koja bi na sebe preuzela efekte delovanja slobodnog tržišta. Model razvoja poljoprivrede koji za polaznu osnovu uzima državnu intervenciju u svakom segmentu proizvodnje ali i tržišnih kretanja unapred je osuđen na neuspeh. Neuspeh

ne usled nemogućnosti da finansijski podmiri zahteve svih učesnika na tržištu ili ograničenosti sopstvenih administrativnih kapaciteta (iako i jedno i drugo jeste nesporno) već usled činjenice da je nemoguće uređivati administrativnim merama ovako dinamičan, od klimatskih uslova zavisian i na sopstvenim odlukama i odgovornosti učesnika baziran sektor kakav je poljoprivredna proizvodnja.

Iz ovoga sledi da je za razvoj poljoprivrede a pogotovo ruralni razvoj neophodno intervenisati budžetskim sredstvima kako bi se stimulisali pozitivni procesi kako za razvoj konkurentnosti, tako i za unapređenje uslova života u ruralnim oblastima. Ipak, državna intervencija treba imati jako izraženu investicionu dimenziju, uz minimalan uticaj na proizvođačke odluke korisnika sredstava.

Vratimo se sada institucionalnom aspektu delovanja države u poljoprivredi. U ovoj oblasti, pod institucijama koje potpomažu razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj treba posmatrati ne samo nadležne državne organe već i čitav sistem javnih i privatnih mehanizama podrške. Efikasni savetodavni sistem, kako budžetski finansiran tako i privatni, mora omogućiti transfer preko potrebnih znanja o tehnikama proizvodnje, prerade i plasmana ka proizvođačima. Takođe, mora vremenom unaprediti svoj agroekonomski aspekt delovanja sa ciljem boljeg korišćenja domaćih i EU predpristupnih izvora finansiranja.

Obrazovne i naučno-istraživačke organizacije zauzimaju posebno mesto u svakoj razvijenoj ekonomiji sveta. Njihov značaj drastično raste sa stepenom naučno-tehničkog napretka u poljoprivredi i mora mu se posvetiti posebna pažnja kao preduslovu razvoja uspešne poljoprivrede.

Interesno udruživanje subjekata poslovanja u poljoprivredi je jedini put napred za zemlje poput naše, u kojima ekonomija obima ne može igrati presudnu ulogu u tržišnoj utakmici. Zadruga, asocijacije, privredne i poljoprivredne komore i ostale forme udruživanja mogu biti adekvatan reprezent interesa članstva i na strani inputa i na strani outputa (primer Campina-Friesland, jedan od vodećih evropskih proizvođača mleka i mlečnih proizvoda, po vlasničkoj strukturi kooperativa).

Sa aspekta ruralnog razvoja to su svakako lokalne akcione grupe (Local Action Group – LAG) kao koristan instrument ruralnog razvoja. LAG čine predstavnici različitih društvenih,

privrednih i političkih sektora koji postoje u lokalnoj zajednici. Udruživanje različitih potencijalnih korisnika po lokalnom i interesnom principu ima širi uticaj od ekonomskog i kao takav može značajno uticati na pozitivne promene u ruralnim sredinama.

LAG-ovi su u različitim zemljama poprimili različite organizacione forme–društva sa ograničenom odgovornošću u Irskoj, neprofitni konzorcijumi u Italiji, međuopštinska udruženja i nacionalni parkovi u Francuskoj, ali i zadruge, udruženja i akcionarska društva u drugim delovima Evrope (**Bogdanov N., 2007b, str. 53**).

Zakonodavni aspekt ima posebnu težinu u sektoru poljoprivredno-prehrambene proizvodnje. Rastuća pažnja pitanjima posvećenim bezbednosti hrane nameće sve strožije uslove za poslovanje subjekata proizvođača i promotnika hranom. To rezultira, između ostalog, sve većim brojem zakonskih akata na snazi kao i njihovim konstantnim modifikacijama. Otuda i tako veliki broj zakonodavnih akata EU koji se odnose na oblast poljoprivrede i bezbednosti hrane – preko 40% ukupnog broja akata na snazi unutar EU.

Takođe, imajući u vidu činjenicu da je preduslov za uspostavljenje institucionalno-funkcionalnog sistema u poljoprivredi njegov adekvatan zakonodavni okvir, onda oblast zakonodavnog rada državnih organa dobija još više na značaju. Uređenje nivoa ingerencija različitih institucija, oblasti delovanja i mogućnosti upliva u tokove proizvodnje, prerade i plasmana hrane kao i stvaranje uslova za poslovanje koji je stimulativnog karaktera po učesnike agrobiznisa, je od vitalnog značaja za funkcionalan sistem poljoprivredno-prehrambene proizvodnje. Ova oblast delovanja države je od ključnog značaja ne samo po zdravlje i bezbednost domaćih potrošača već, vrlo često, i od presudnog značaja po učešće na međunarodnom tržištu.

U našoj zemlji, imajući u vidu spoljnopolitičke prioritete zadate težnjom ka članstvu u Evropskoj uniji, od najvećeg uticaja po domaći zakonodavni sistema je zakonodavni sistem EU kao finalna destinacija poljoprivrede Srbije. Za očekivati je da će obim i dubina promena domaćeg zakonodavnog sistema postajati sve veći sa odmicanjem zemlje u pregovorima sa EU sa finalnim ciljem uspostavljanja sistema u Srbiji identičnog onom na snazi u EU.

Proces integracije u EU veoma je složen i dugotrajan, pri čemu je sektor poljoprivrede jedan od najzahtevnijih u pogledu usklađivanja sa pravnim tekovinama

EU. Stoga je neophodno kontinuirano raditi na sprovođenju niza mera koje će omogućiti da Srbija u srednjem roku uskladi svoj pravni i institucionalni okvir sa zahtevima koji se postavljaju u procesu pristupanja Evropskoj uniji (**Tomić Petrović N., 2012, str. 35**).

Iz nabrojanog je očigledno da je uspešan sektor poljoprivredne proizvodnje, kao i razvoj ruralnih oblasti nemoguće zamisliti bez adekvatne državne intervencije. Ona može imati tri ključna pomenuta pravca, koji uzeti u celini, zahvataju sve segmente poljoprivredno-prehrambene proizvodnje kao i značajan deo oblasti ruralnog razvoja.

5. ANALIZA SPOLJNE TRGOVINE POLJOPRIVREDNO-PREHRAMBE- NIM PROIZVODIMA

U tržišnom modelu privrede kakav postoji u većini zemalja, država se retko pojavljuje kao trgovac, ali je ona zadržala pravo da indirektno utiče na celokupno obavljanje spoljne trgovine. Na ovaj način spoljnotrgovinska politika jedne zemlje reguliše broj i veličinu učesnika u spoljnotrgovinskoj mreži, stepen slobode aktera u spoljnoj trgovini, pitanje prava bavljenja spoljnotrgovinskom delatnošću, kao i niz drugih pitanja koja se bave organizacijom i strukturom spoljnotrgovinske mreže jedne zemlje.

Spoljna trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima predstavlja vitalnu komponentu ukupne spoljno-trgovinske razmene naše zemlje. Sada već duži niz godina, izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije čini četvrtinu ukupnog izvoza zemlje.

Poljoprivredno-prehrambeni sektor Srbije, posle dužeg perioda negativnog spoljnotrgovinskog salda od 2005. godine ponovo ostvaruje pozitivan spoljnotrgovinski bilans, koji se kontinuirano povećava.

Činjenica da spoljna trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima predstavlja jedinu svetlu tačku ukupne spoljnotrgovinske razmene naše zemlje dodatno apostrofira značaj ovog sektora privrede za celokupnu ekonomiju zemlje. Najveći deo izvoza u ovoj oblasti privrede za krajnu destinaciju ima Evropsku uniju ili članice CEFTA regiona koje bez izuzetka imaju aspiraciju da postanu članice EU – preko 90%. U periodu koji dolazi za očekivati je drastične promene u obimu ali i strukture trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima imajući u vidu da Srbija postaje član STO i okončava svoj tranzicioni period trgovinske liberalizacije prema EU.

Kretanja na svetskom tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i cene hrane koje dostižu istorijske maksimume svakako pogoduju rastu izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda naše zemlje. Ovaj trend će se nastaviti pogotovo imajući u vidu činjenicu da je jeftina hrana prošlost i da Srbija u punom obimu postaje uključena u svetske tokove trgovine. Ipak, i pored brojnih uočenih pozitivnih trendova u ovom segmentu ukupne spoljne trgovine dosta je zabrinjavajućih pokazatelja. Poljoprivredni izvoz je fokusiran na samo dva izvozna tržišta – Evropsku uniju i članice CEFTA regiona. Značajno je napomenuti da Srbija ostvaruje pozitivan saldo i u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivredno-prehrambenim proizvodima s EU, kao i sa CEFTA regionom.

Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na ostala tržišta je daleko manji od potencijala i mogućnosti koje nude preferencijalni trgovinski sporazumi kojih je Srbija potpisnik. Struktura izvoza je izrazito nepovoljna u smislu da izvozom dominiraju sirovine (žitarice, pre svega) dok je učešće prerađenih proizvoda u konstantnom padu. Takođe, dolazi do porasta uvoza prerađenih poljoprivrednih proizvoda a imajući u vidu period pune liberalizacije prema najvećem spoljnotrgovinskom partneru, Evropskoj uniji, ovaj trend će se nastaviti.

5.1. Obim spoljnotrgovinske razmene

Pozitivan spoljnotrgovinski saldo (suficit) u razmeni poljoprivredno-prehrambenim proizvodima ostvaruje se po prvi put u Republici Srbiji u 2005. godini i od tada raste u kontinuitetu.

Tabela 12 Spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije u periodu 2005-2014 (000 EUR)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
IZVOZ	730.514	986.421	1.210.507	1.314.945	1.380.359	1.672.470	1.919.542	2.093.059	2.104.364	2.316.186
UVOZ	621.961	721.125	817.258	997.881	932.94	771.742	989.248	1.137.673	1.177.311	1.237.180
SALDO	108.553	265.296	393.249	317.064	447.419	900.728	930.294	955.386	927.053	1.079.006
OBIM RAZMENE	1.352.475	1.707.546	2.027.765	2.312.826	2.313.299	2.444.212	2.908.790	3.230.732	3.281.675	3.553.366

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) i proračun autora

Obim spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenim proizvodima Republike Srbije beleži konstantan rast u protekloj deceniji. U periodu od 2005. do 2014. godine, ukupan obim razmene u oblasti poljoprivrede uvećan je trostruko. Svakako pozitivna

je činjenica da je izvoz rastao brže od uvoza u posmatranom periodu pa je tako izvoz uvećan trostruko a uvoz dvostruko.

Ostvarena spoljnotrgovinska razmena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u 2014. godini iznosila je 3,5 milijardi evra i predstavlja povećanje od 8,3% u odnosu na 2013. godinu, odnosno povećanje od 22,15% u odnosu na petogodišnji prosek (2009-2013). Izvoz je u 2014. godini bio na rekordnom nivou od 2,3 milijarde evra, dok je vrednost uvoza iznosila 1,2 milijarde evra. U odnosu na petogodišnji prosek, vrednost izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda je u 2014. godini povećana za 24,7%, dok je vrednost uvoza uvećana za 17,6%.

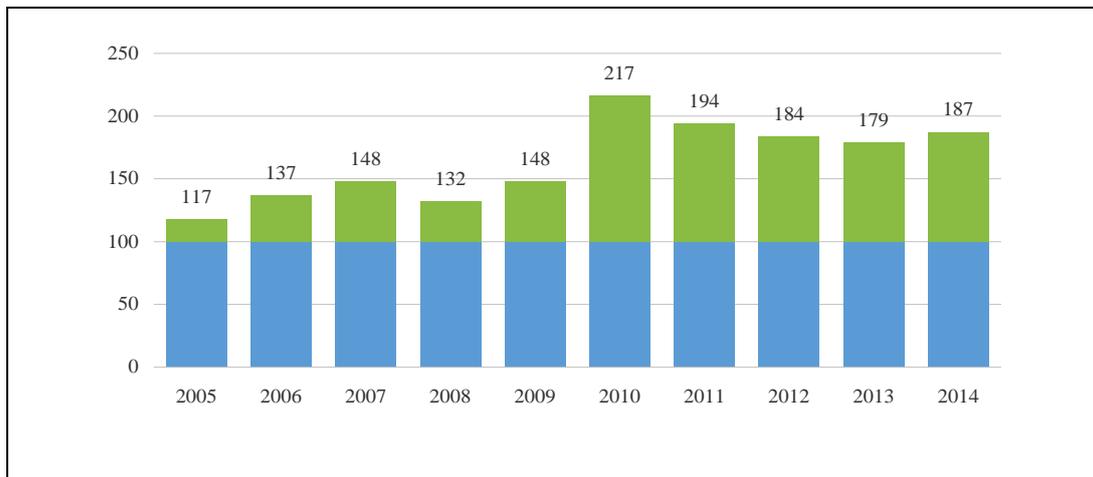
U 2014. godini ostvaren je najveći pozitivni saldo u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i iznosio je približno 1,1 milijarde evra, što je za 16,4% više od suficita ostvarenog 2013. godine. Koeficijent pokrivenosti uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiji iznosio je 1,81 u 2014. godini. Takođe, najveći godišnji obim spoljnotrgovinske poljoprivredne razmene zabeležen je u istoj godini i iznosio je 3,6 milijardi evra. Zbog međunarodnih trgovinskih sankcija, koje su Evropska unija i SAD uvele Ruskoj Federaciji početkom 2014. godine, rusko tržište postaje sve interesantnije za srpske izvoznike. Kao posledica toga, došlo je do znatnog povećanja srpskog izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na ovo tržište, što je svakako doprinelo i ostvarivanju do sada najvećeg pozitivnog salda u razmeni.

Grafikon 13 Spoljnotrgovinska razmena Republike Srbije u periodu od 2005-2014 (000 EUR)

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

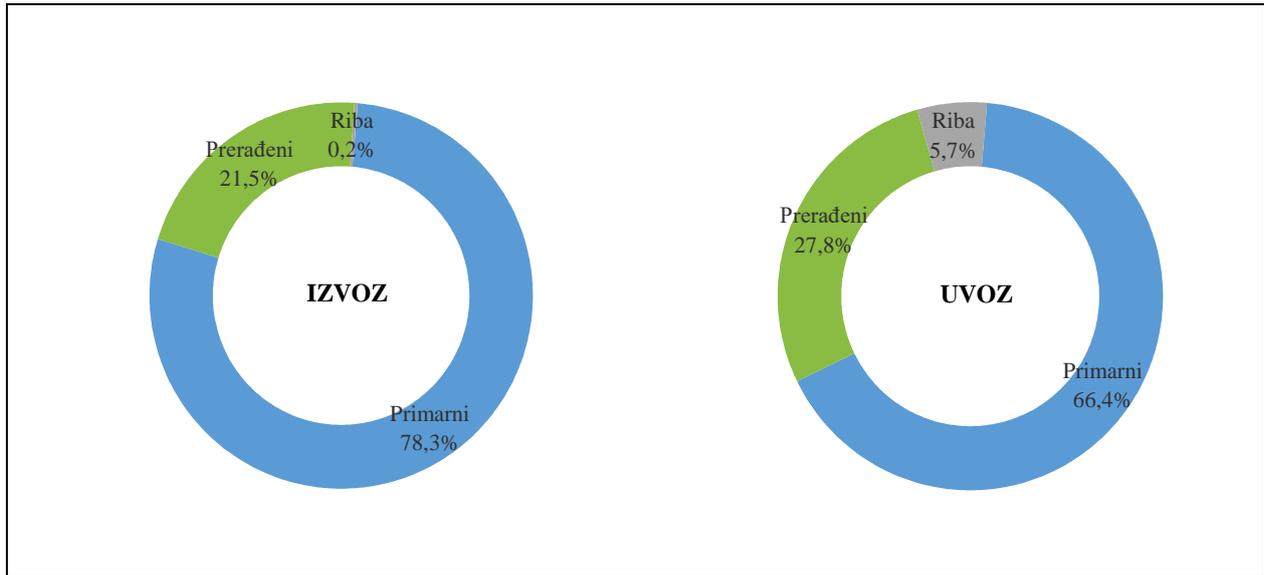
Pozitivan neto-izvoz pokazuje postojanje pokrivenosti uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Nivo pokrivenosti je značajno povećan u poslednjih pet godina i kreće se u rasponu od skoro 220% u 2010. do 180% u 2013. godini, što znači da je vrednost izvoza ovih proizvoda, u ovim godinama, za 80 do 120% bila veća od vrednosti uvoza.

Grafikon 14 Pokrivenost uvoza izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiji u periodu od 2005-2014

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Rastuće cene žitarica na svetskom tržištu, preferencijalni pristup za domaće poljoprivredne proizvode glavnim svetskim tržištima uz tradicionalnu orijentaciju na ovu granu proizvodnje (pogotovo u severnim delovima zemlje) i nedostatak budžetskih sredstava da se snažnije podrže ostale grane poljoprivredne proizvodnje (pre svega stočarstvo kao generator razvoja celokupne poljoprivrede) prouzrokovale su pogoršanje izvozne strukture poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. O tome svedoči i činjenica da primarni poljoprivredni proizvodi u periodu 2010-2014. godina u ukupnom izvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda učestvuju sa čak 78%. Sa druge strane, učešće prerađenih poljoprivrednih proizvoda u ukupnom poljoprivredno-prehrambenom izvozu se smanjuje i iznosi 21.5% (u ranijim godinama je iznosilo 25% i više), dok je učešće ribe i proizvoda ribarstva u izvozu bilo ispod 1% (0,2%).

Grafikon 15 Učešće pojedinih grupa proizvoda u razmeni, prosek 2010–2014. godine

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Tradicionalno, uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju karakterišu relativno visoke vrednosti proizvoda koji se ne proizvode u zemlji poput južnog voća, kafe, čaja i različitih začina. Tako da vodeće mesto u strukturi uvoza u posmatranom period zauzimaju primarni proizvodi sa oko 66%. S druge strane, učešće prerađenih poljoprivrednih proizvoda u uvozu iznosilo je oko 28%, dok je učešće ribe i proizvoda ribarstva u uvozu bilo na nivou od 5,7%.

Ipak, oblast spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Republike Srbije se može okarakterisati kao dinamičan i sektor pozitivnih trendova. Pored negativnih aspekata oličenih u strukturi izvoza/uvoza, velike zavisnosti od vremenskih uslova i orijentacije na svega dva tržišta (EU i CEFTA) ovaj segment ukupne spoljne trgovine ima veliki potencijal za dalji rast, i to u oba pravca razmene.

5.2. Glavne destinacije razmene i uočene promene

Tradicionalno, izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Republike Srbije usmeren je na dva glavna tržišta – Evropsku uniju i članice CEFTA sporazuma. Imajući u vidu blizinu ovih tržišta, odnosno, činjenicu da se Srbija graniči i sa EU i sa CEFTA

članicama kao i istorijsku upućenost na ekonomsku saradnju sa zemljama sa ovih prostora i postojanje sporazuma o slobodnoj trgovini, ovakva izvozna orijentacija za poljoprivredu zemlje jeste potpuno logična. Dodatni argument jeste i sama priroda poljoprivredno-prehrambenih proizvoda koja pogoduje regionalnoj trgovini (pogotovo imajući u vidu strukturu domaćeg izvoza).

Posmatrano po pravcima trgovine, odnosno prema relevantnim tržištima, u 2014. godini gotovo polovina (49,1%) ukupnog izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije bila je usmerena ka tržištu Evropske unije, a zatim ka tržištu *CEFTA* (oko 33% izvoza), dok je na tržišta ostalih zemalja izvezeno više od 17% vrednosti izvoza. Imajući u vidu trend proširenja EU kao i SSP Srbije sa EU, za očekivati je i da se deo ukupnog poljoprivrednog izvoza Srbije plasiran u ovom pravcu poveća u budućnosti.

U istoj godini uvoz iz Evropske unije iznosio je oko 64%, dok su u uvozu *CEFTA* zemlje učestvovala sa svega oko 12%. Uvoz sa ostalih tržišta iznosio je 25% vrednosti ukupnog uvoza.

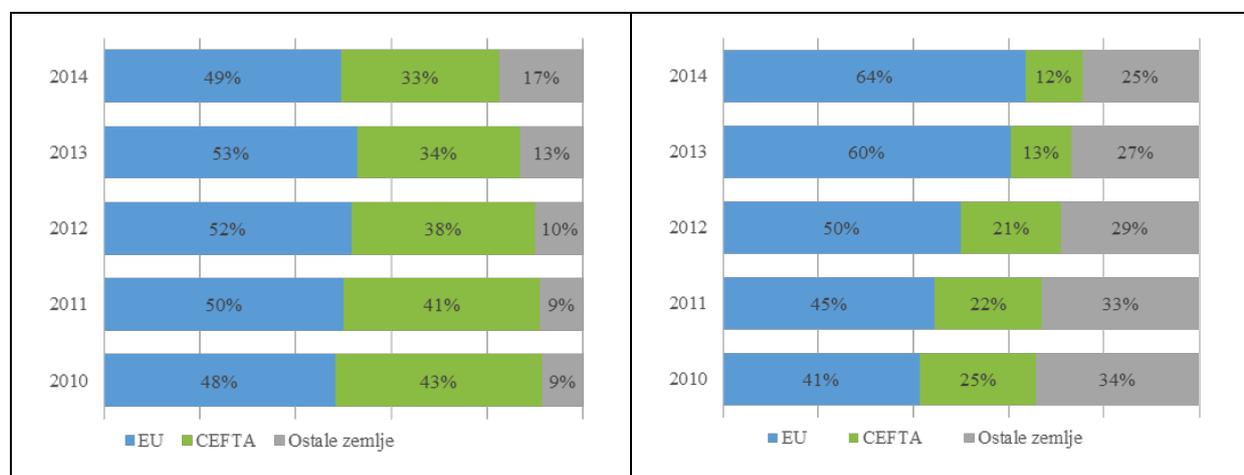
Za poljoprivredu Srbije sve važnije postaje tržište Ruske Federacije. Sa stvaranjem Carinske unije Ruske Federacije, Belorusije i Kazahstana, taj region je dodatno dobio na značaju, a naročito u 2014. godini, kada je zbog trgovinskih sankcija Evropske unije i SAD prema Ruskoj federaciji došlo do znatnog povećanja izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije na ovo tržište.

Tabela 13 Struktura razmene Republike Srbije po regionima u period 2005-2014 (000 EUR)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
IZVOZ										
EU	412.772	468.583	526.494	542.817	653.518	806.352	960.721	1.081.674	1.104.355	1.137.000
CEFTA	270.273	453.78	603.137	681.756	638.658	720.359	782.778	801.855	722.565	772.105
Ostale zemlje	47.469	64.058	80.876	90.372	88.183	145.759	176.043	209.53	277.443	407.081
Ukupno	730.514	986.421	1.210.507	1.314.945	1.380.359	1.672.470	1.919.542	2.093.059	2.104.364	2.316.186
UVOZ										
EU	293.409	306.883	348.287	431.956	398.181	318.527	440.668	568.965	704.212	774.547
CEFTA	87.375	142.824	163.629	209.153	203.107	189.185	221.122	239.797	151.217	152.182
Ostale zemlje	241.177	271.418	305.342	356.772	331.652	264.03	327.458	328.911	321.882	310.451
Ukupno	621.961	721.125	817.258	997.881	932.94	771.742	989.248	1.137.673	1.177.311	1.237.180

SALDO										
EY	119.363	161.7	178.207	110.861	255.337	487.825	520.053	512.709	400.143	362.452
CEFTA	182.898	310.956	439.508	472.603	435.551	531.174	561.656	562.058	571.348	619.924
Ostale zemlje	-193.708	-207.36	-224.466	-266.4	-243.469	-118.271	-151.415	-119.381	-44.439	96.63
Ukupno	108.553	265.296	393.249	317.064	447.419	900.728	930.294	955.386	927.053	1.079.006
OBIM RAZMENE										
EY	706.181	775.466	874.781	974.773	1.051.699	1.124.879	1.401.389	1.650.639	1.808.567	1.911.547
CEFTA	357.648	596.604	766.766	890.909	841.765	909.544	1.003.900	1.041.652	873.783	924.287
Ostale zemlje	288.646	335.476	386.218	447.144	419.835	409.789	503.501	538.441	599.325	717.532
Ukupno	1.352.475	1.707.546	2.027.765	2.312.826	2.313.299	2.444.212	2.908.790	3.230.732	3.281.675	3.553.366

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Grafikon 16 Izvoz po regionima (%)

Izvor: RZS (proračun autora)

Grafikon 17 Uvoz po regionima (%)

Izvor: RZS (proračun autora)

Zbog blizine tržišta i tradicionalne povezanosti, region zemalja jugoistočne Evrope (CEFTA) predstavlja veoma važno tržište za poljoprivredne proizvode iz Srbije. Ukupna vrednost izvoza na ovo tržište u 2014. godini iznosila je 772,1 miliona evra, dok je ukupna vrednost uvoza u istom periodu iznosila oko 152,2 miliona evra. U spoljnotrgovinskoj razmeni zabeležen je suficit u razmeni sa CEFTA zemljama od oko 620 miliona evra u 2014. godini.

Tabela 14 **Razmena Srbije sa članicama CEFTA u 2014. godini**

ZEMLJA	Uvoz		Izvoz	
	U EUR	U %	U EUR	U %
Crna Gora	16.388.000	10,8%	210.143.000	27,2%
Makedonija	72.478.000	47,6%	145.166.000	18,8%
Bosna i Hercegovina	57.928.000	38,1%	381.785.000	49,4%
Albanija	4.200.000	2,8%	34.456.000	4,5%
Moldavija	1.187.000	0,8%	555.000	0,1%
UKUPNO (EUR)	152.181.000	100,0%	772.105.000	100,0%

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Posmatrano po zemljama u okviru CEFTA regiona, u 2014. godini najviše se izvozilo u Bosnu i Hercegovinu (oko 40% od vrednosti izvoza u CEFTA), a značajan izvoz ostvaren je i na tržište Crne Gore (oko 25,2%) i Makedonije (18,1%). U uvozu iz CEFTA regiona najznačajnije mesto zauzima Makedonija (46,6%), zatim Bosna i Hercegovina (37,2%) i Crna Gora (10,5%).

Izvoz u Evropsku uniju ima uzlazni trend, da bi u 2014. godini dostigao vrednost od 1,14 milijardi evra, što je približno nivoima iz 2012. i 2013. godine. Posmatrano po zemljama u okviru Evropske unije, najviše se izvozilo na tržište Rumunije - 25,1% (uglavnom kukuruz), Nemačke - 15,1%, Italije - 11%, Hrvatske - 7,8% i Austrije - 6,2%. Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Evropske unije u Srbiju takođe je dostigao najvišu vrednost u 2014. godini - 774,5 miliona evra, što predstavlja povećanje u odnosu na 2013. godinu od 10%. Najviše se uvozilo iz Nemačke (14,2%), Hrvatske (10,6%), Italije (10,5%), Mađarske (10%) i Poljske (6,9%). Najveći suficit pri razmeni poljoprivrednih proizvoda Srbija je ostvarivala sa Rumunijom, Nemačkom, Italijom i Francuskom, dok je u razmeni sa Španijom, Poljskom, Hrvatskom i Mađarskom zabeležen znatan deficit.

U izvozu proizvoda poljoprivrede i ribarstva Srbije u Evropsku uniju dominiraju primarni poljoprivredni proizvodi (sirovine), čije je učešće u 2014. godini iznosilo oko 87%, što je za 3% manje u odnosu na 2013. godinu, a za 8% niže od petogodišnjeg proseka. U uvozu je takođe najveće učešće primarnih poljoprivrednih proizvoda, međutim značajno niže u odnosu na učešće u izvozu - 65%. Tokom 2014. godine došlo je do povećanja izvoza prerađenih poljoprivrednih proizvoda, čija je ostvarena vrednost izvoza u odnosu na 2013.

godinu veća za 39%, dok je učešće ovih proizvoda u razmeni povećano sa 10%, koliko je iznosilo u 2013. godini, na 12% u 2014. godini (petogodišnji prosek je iznosio 6%). Učešće ovih proizvoda u uvozu je, za razliku od izvoza, veće i u 2014. godini je iznosilo 31,4%.

Među ostalim zemljama, najznačajniji izvozni partner je Ruska Federacija, gde se izvoz iz godine u godinu sve više povećava, pa je tako u 2014. godini iznosio 236,5 miliona evra, što posmatrano pojedinačno po zemljama, Rusiju svrstava na treće mesto po vrednosti izvoza, sa učešćem od 10,2% u ukupnom izvozu Republike Srbije. S druge strane, najviše se uvezilo iz Brazila – oko 4% (sirova kafa), Ruske Federacije i Turske (sveže voće i povrće). Izvoz na sva ostala tržišta iznosio je oko 407 miliona evra, što je za oko 46,7% više u odnosu na 2013. godinu, dok je vrednost uvoza u 2014. godini iznosila oko 310,5 miliona evra i predstavlja neznatni pad od 3% u odnosu na 2013. godinu. U 2014. godini je po prvi put zabeležen pozitivan trgovinski bilans u razmeni sa ostalim zemljama, čemu je najviše doprinelo povećanje izvoza u Rusku Federaciju.

Top 10 glavnih destinacija spoljnotrgovinske razmene, pokazuje sledeća tabela:

Tabela 15 Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po glavnim odredištima u 2014. godini (top 10)

Redni broj	Zemlja	Region	Količina u t	Vrednost u 000 USD	Vrednost u 000 EUR
1	Bosna i Hercegovina	CEFTA	852.729	505.807	381.785
2	Rumunija	EU	1.793.063	372.961	285.079
3	Ruska federacija	OSTALE	248.023	312.084	236.536
4	Republika Crna Gora	CEFTA	347.368	279.778	210.143
5	Nemačka	EU	182.476	228.343	171.902
6	Republika Makedonija	CEFTA	300.547	192.281	145.166
7	Italija	EU	497.892	165.943	125.100
8	Hrvatska	EU	219.658	118.136	88.983
9	Austrija	EU	107.258	93.478	70.209
10	Francuska	EU	36.712	88.031	66.199

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Posmatrano po ostvarenoj vrednosti po pojedinom tržištu – zemlji, prednjači izvoz u CEFTA region, odnosno, Bosnu i Hercegovinu. Ova zemlja predstavlja pojedinačno najvećeg absorbenta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda poreklom iz Srbije i u 2014. godini

vrednost poljoprivrednog izvoza iznosila je nepunih 381 milion evra. Sledeće tržište po vrednosti je Rumunija sa 285 miliona evra u istoj godini. Treće po redu je tržište Ruske federacije, koje je u istoj godini apsorbavalo 236 miliona evra što je svakako daleko od potencijala koje ono ima. Od zemalja EU izdvajaju se Nemačka i Italija, Hrvatska, Austrija i Francuska.

Tabela 16 Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po glavnim odredištima u 2014. godini (top 10)

Redni broj	Zemlja	Region	Količina u t	Vrednost u 000 USD	Vrednost u 000 EUR
1	Hrvatska	EU	100.834	145.442	110.118
2	Nemačka	EU	48.315	109.250	82.106
3	Italija	EU	71.016	108.096	81.320
4	Mađarska	EU	84.982	101.265	76.573
5	Republika Makedonija	CEFTA	104.458	96.160	72.478
6	Bosna i Hercegovina	CEFTA	76.981	76.730	57.928
7	Brazil	OSTALE	51.021	72.829	54.566
8	Poljska	EU	35.824	70.931	53.461
9	Grčka	EU	76.889	69.535	52.297
10	Španija	EU	30.151	64.411	48.473

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

U uvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju izdvajaju se članice EU regiona. Posmatrano po ostvarenoj vrednosti, prednjači uvoz iz Hrvatske sa 110 miliona evra u 2014. godini. Od ostalih članica EU izdvajaju se Nemačka sa 82 miliona evra i Italija sa 81 milion evra u istoj godini, dok se među CEFTA članicama izdvajaju Makedonija i Bosna i Hercegovina. Među trećim tržištima izdvaja se Brazil na 7. mestu po vrednosti izvoza u Srbiju sa 54,6 miliona evra (dominantno usled uvoza kafe i citrusa).

Top 20 glavnih destinacija spoljnotrgovinske razmene, pokazuje sledeća tabela:

Tabela 17 **Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po glavnim odredištima u 2014. godini (top 20)**

Redni broj	Zemlja	Region	Količina u t	Vrednost u 000 USD	Vrednost u 000 EUR
1	Bosna i Hercegovina	CEFTA	852.729	505.807	381.785
2	Rumunija	EU	1.793.063	372.961	285.079
3	Ruska federacija	OSTALE	248.023	312.084	236.536
4	Republika Crna Gora	CEFTA	347.368	279.778	210.143
5	Nemačka	EU	182.476	228.343	171.902
6	Republika Makedonija	CEFTA	300.547	192.281	145.166
7	Italija	EU	497.892	165.943	125.100
8	Hrvatska	EU	219.658	118.136	88.983
9	Austrija	EU	107.258	93.478	70.209
10	Francuska	EU	36.712	88.031	66.199
11	Mađarska	EU	123.350	80.957	60.981
12	Belgija	EU	30.908	69.326	51.872
13	Hongkong	OSTALE	8.388	65.221	49.402
14	Grčka	EU	71.748	51.409	38.695
15	Albanija	CEFTA	152.666	45.710	34.456
16	Holandija	EU	57.903	45.037	33.871
17	Slovenija	EU	52.002	38.812	29.253
18	SAD	OSTALE	8.259	33.028	25.132
19	Bugarska	EU	49.742	33.333	25.019
20	Turska	OSTALE	7.687	23.867	18.136

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Proširivanje liste vodećih zemalja po vrednosti izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije sa prvih deset na prvih dvadeset zemalja samo potvrđuje zapažanja izneta ranije u tekstu – dominantan izvoz u oblasti poljoprivrede usmeren je na dva glavna tržišta – EU i CEFTA. Između 11. i 20. mesta na listi se mogu pronaći članice svih regiona: 6 članica EU (Mađarska 11. na listi sa 60 miliona evra), jedna članica CEFTA regiona (Albanija 15. na listi sa oko 34,5 miliona evra), kao i 3 zemlje koje dolaze sa tzv. trećih tržišta ili ostatka sveta (Hongkong 13. na listi sa oko 49,4 miliona evra).

Tabela 18 Uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po glavnim odredištima u 2014. godini (top 20)

Redni broj	Zemlja	Region	Količina u t	Vrednost u 000 USD	Vrednost u 000 EUR
1	Hrvatska	EU	100.834	145.442	110.118
2	Nemačka	EU	48.315	109.250	82.106
3	Italija	EU	71.016	108.096	81.320
4	Mađarska	EU	84.982	101.265	76.573
5	Republika Makedonija	CEFTA	104.458	96.160	72.478
6	Bosna i Hercegovina	CEFTA	76.981	76.730	57.928
7	Brazil	OSTALE	51.021	72.829	54.566
8	Poljska	EU	35.824	70.931	53.461
9	Grčka	EU	76.889	69.535	52.297
10	Španija	EU	30.151	64.411	48.473
11	Holandija	EU	45.534	62.875	47.136
12	Ruska federacija	OSTALE	36.855	60.032	45.674
13	Belgija	EU	17.429	55.169	41.897
14	Austrija	EU	27.375	46.595	35.141
15	Turska	OSTALE	30.125	41.211	31.237
16	Bugarska	EU	35.961	39.159	29.524
17	Francuska	EU	9.946	36.088	27.023
18	Rumunija	EU	21.872	32.725	24.697
19	Ekvador	OSTALE	36.891	31.967	24.062
20	Slovenija	EU	16.848	25.033	18.910

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Proširivanjem liste za još 10 mesta, Holandija se nalazi 11. na listi sa vrednošću izvoza od 47 miliona evra u 2014. godini.

Uvozna strana spoljnotrgovinskog salda se bitno razlikuje od izvozne u pogledu destinacija uvoza pa se, uzevši u obzir proširivanje liste izvoznika za sledećih deset po vrednosti izvoza, sa tržišta ostalih zemalja nalaze i (pored pomenutog Brazila) Ruska federacija (12. na listi sa vrednošću izvoza od 45,7 miliona evra u 2014. godini), Turska (15. na listi sa vrednošću izvoza od 31 milion evra) i Ekvador (19. na listi sa 24 miliona evra).

5.3. Najbitniji izvozni i uvozni proizvodi

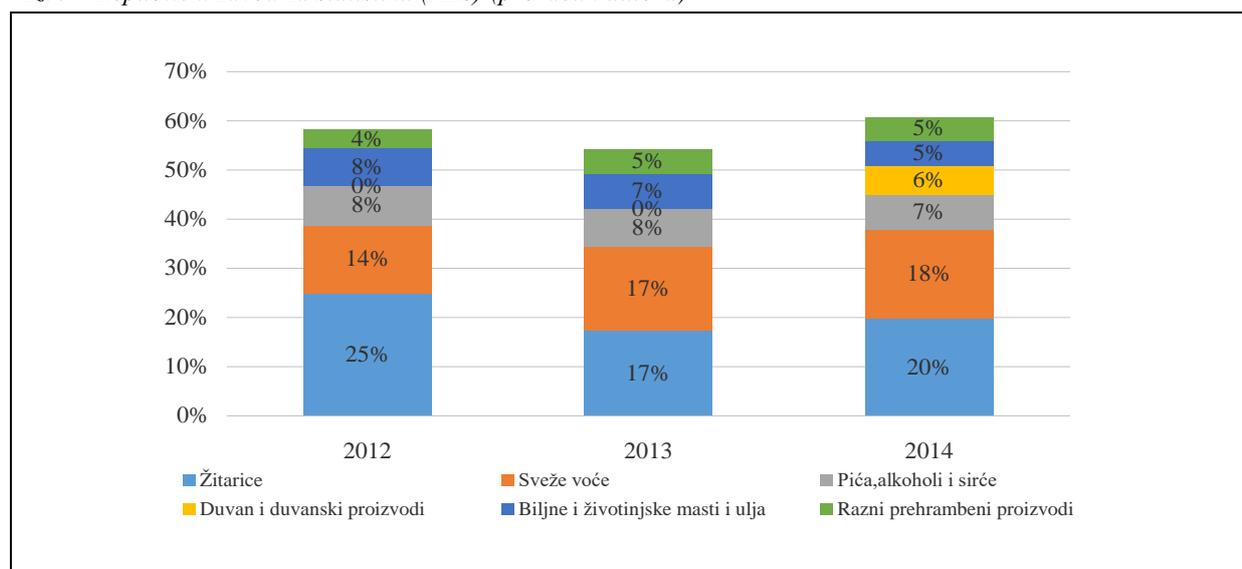
Izvozna strana spoljnotrgovinskog bilansa zemlje u oblasti poljoprivredno-prehrambenim ukazuje na duboke i strukturalne probleme sa kojima se sreće domaći agrobiznis. Očigledan je dominantan udeo žitarica u poljoprivrednom izvozu iz naše zemlje dok mleko i meso zauzimaju daleko manje mesto od poželjnog.

Top 6 proizvoda sa najvećom vrednošću izvoza (tarifne stavke na dve cifre):

Tabela 19 Proizvodi sa najvećom vrednošću izvoza, tarifne stavke na dve cifre (top 6), 2012-2014. godine

Glava	Naziv	2012	2013	2014
		Vrednost (000 EUR)		
10	Žitarice	521.934	364.459	457.997
8	Sveže voće	289.775	359.937	417.248
22	Pića, alkoholi i sirće	167.633	162.765	167.967
24	Duvan i duvanski proizvodi	57	80	133.852
15	Biljne i životinjske masti i ulja	159.881	148.928	121.001
21	Razni prehrambeni proizvodi	78.912	106.461	110.311
Ukupno top 6 po tarifnim glavama		1.218.192	58%	1.408.376
IZVOZ UKUPNO		2.093.059	100%	2.316.186

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Grafikon 18 Struktura top 6 proizvoda sa najvećom vrednošću izvoza

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

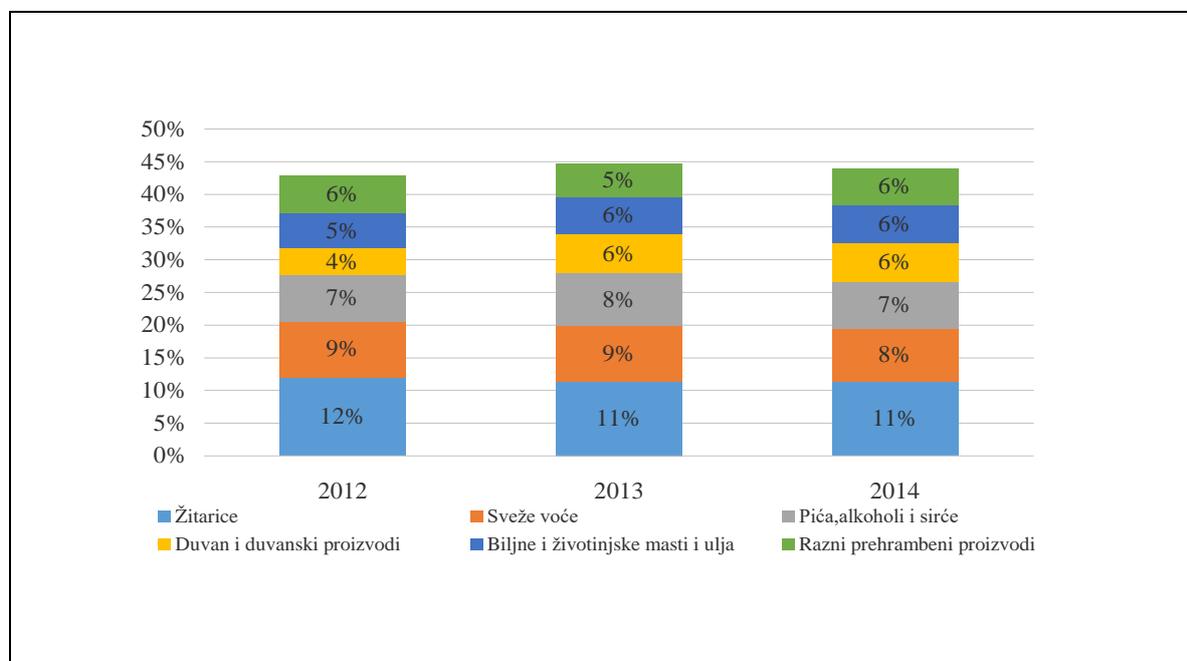
Ako se posmatraju osnovne grupe poljoprivrednih proizvoda, u izvozu u posmatranom periodu dominiraju žitarice (sa više od 20% što predstavlja prosek tri godine), zatim voće (16%), razna pića (8%). Učešće prvih šest tarifnih glava u ukupnoj vrednosti izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u proseku u posmatranom periodu iznosilo je oko 58%.

Top 6 proizvoda sa najvećom vrednošću uvoza (tarifne stavke na dve cifre):

Tabela 20 Proizvodi sa najvećom vrednošću uvoza, tarifne stavke na dve cifre (top 6), 2012–2014. godine

Glava	Naziv	2012	2013	2014
		Vrednost (000 EUR)		
8	Sveže voće	136.896	133.783	139,710
21	Razni proizvodi za ishranu	97.841	100.224	101,807
24	Duvan i duvanski proizvodi	80.199	95.215	88,524
23	Stočna hrana	46.829	69.681	73,521
18	Čokolada i kakao	60.939	67.937	71,592
22	Pića, alkoholi i sirće	65.684	60.492	69,126
Ukupno top 6 po tarifnim glavama		488,388	527.332	544.280
UVOZ UKUPNO		1,137,673	1.177.311	1.237.180

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Grafikon 19 Struktura top 6 proizvoda sa najvećom vrednošću uvoza

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

U posmatranom periodu, u strukturi proizvoda sa najvećom vrednošću uvoza dominira voće (12%), zatim slede razni proizvodi za ishranu (8%), zatim duvan i duvanski proizvodi (7%). U ukupnoj vrednosti uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u 2014. godini, proizvodi koji spadaju u prvih šest tarifnih glava učestvovali su sa 44% u proseku u posmatranom periodu od 2012 – 2014. godine.

Najviši nivo suficita ostvaren je kod razmene žitarica, voća, biljnih i životinjskih masti i ulja, kao i alkoholnih i bezalkoholnih pića, ali i duvana i duvanskih proizvoda.

Posmatrani pokazatelji skreću pažnju na činjenicu da je izvozna orijentacija poljoprivrede fokusirana na određene grupe proizvoda, u kojima se već duže vreme beleži uspeh na međunarodnom tržištu i može poslužiti kao jedan od indikatora konkurentnosti ovih proizvoda na svetskom tržištu. S druge strane, u uvozu preovlađuje veći broj proizvoda i to uglavnom onih koji se ne proizvode u Srbiji.

Top 10 proizvoda sa najvećom vrednošću izvoza (tarifne stavke na osam cifara):

Tabela 21 Top 10 proizvoda sa najvećom vrednošću izvoza (tarifne stavke na osam cifara), 2013 – 2014. godine

Tarifna linija	Naziv	2013	2014
		Vrednost (000 EUR)	
1005 90 00	Kukuruz, osim semenskog	117.999	341.305
0811 20 31	Maline, smrznute, bez dodatka šećera	82.97	177.984
2402 20 90	Cigarete koje sadrže duvan	27.152	108.078
1701 19 91	Šećer beli, u čvrstom stanju	128	98.769
1512 19 90	Jestivo ulje od suncokreta, ostalo, za ostale svrhe	65.62	62.506
0808 10 80	Jabuke, sveže, ostale	36.208	58.839
1001 99 00	Pšenica ostala, pir i napolica, osim za setvu	148.18	53.263
2202 90 10	Pića bezalkoholna gazirana, bez mleka i mm, ostalo	43.439	46.305
0203 21 10	Trupovi i polutke od domaćih svinja, smrznuti,	50	37.752
2203 00 01	Pivo, dobijeno od slada, u bocama do 10l	38.665	36.148
Ukupno top 10 proizvoda		688.283	1.020.950
Izvoz ukupno		2.104.364	2.316.186

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Posmatrano po pojedinim proizvodima, u 2014. godini dolazi do povećanja izvoza kukuruza, čija je vrednost izvoza, pojedinačno gledano, u odnosu na 2013. godinu porasla

približno tri puta i iznosila je oko 341 milion evra, što predstavlja učešće od oko 15% u ukupnoj vrednosti izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Takođe, došlo je i do znatnog povećanja vrednosti izvoza malina (dva puta u odnosu na 2013. godinu), kao i cigareta, čije je učešće u ukupnom izvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Republike Srbije poraslo sa 1,3%, koliko je iznosilo u 2013. godini, na oko 5% u 2014. godini. Međutim, proizvod koji je zabeležio najveći skok u izvozu u odnosu na prethodne godine, odmah posle šećera belog u čvrstom stanju, čija je vrednost izvoza 772 puta veća u 2014. godini u odnosu na prethodnu, jesu trupovi i polutke od domaćih svinja, čija je vrednost izvoza u 2014. godini iznosila 37,7 miliona evra, što predstavlja čak 755 puta uvećanu vrednost u odnosu na 2013. godinu. Do ovako velikog izvoza svinjskog mesa došlo je, pre svega, usled međunarodnih sankcija, koje su od strane Evropske unije i SAD uvedene Ruskoj Federaciji i okretanja naših prerađivača svinjskog mesa ka ruskom tržištu. Osim svinjskog mesa, iz istih razloga je došlo i do povećanja izvoza svežih jabuka, koje su se u 2014. godini, takođe našle među prvih deset proizvoda po ostvarenoj vrednosti izvoza.

Što se uvoza tiče, u 2014. godini došlo je do znatnog povećanja uvoza živih svinja, čija je vrednost uvoza u 2014. godini iznosila 45,6 miliona evra, odnosno 2,5 puta višu vrednost uvoza nego 2013. godine. Takođe, došlo je i do znatnog povećanja uvoza smrznutog svinjskog mesa i to za 54% u odnosu na ostvarenu vrednosti uvoza u 2013. godini, kao i semenskog kukuruza, čija je ostvarena vrednost uvoza za 86% viša od nivoa ostvarenog u 2013. godini.

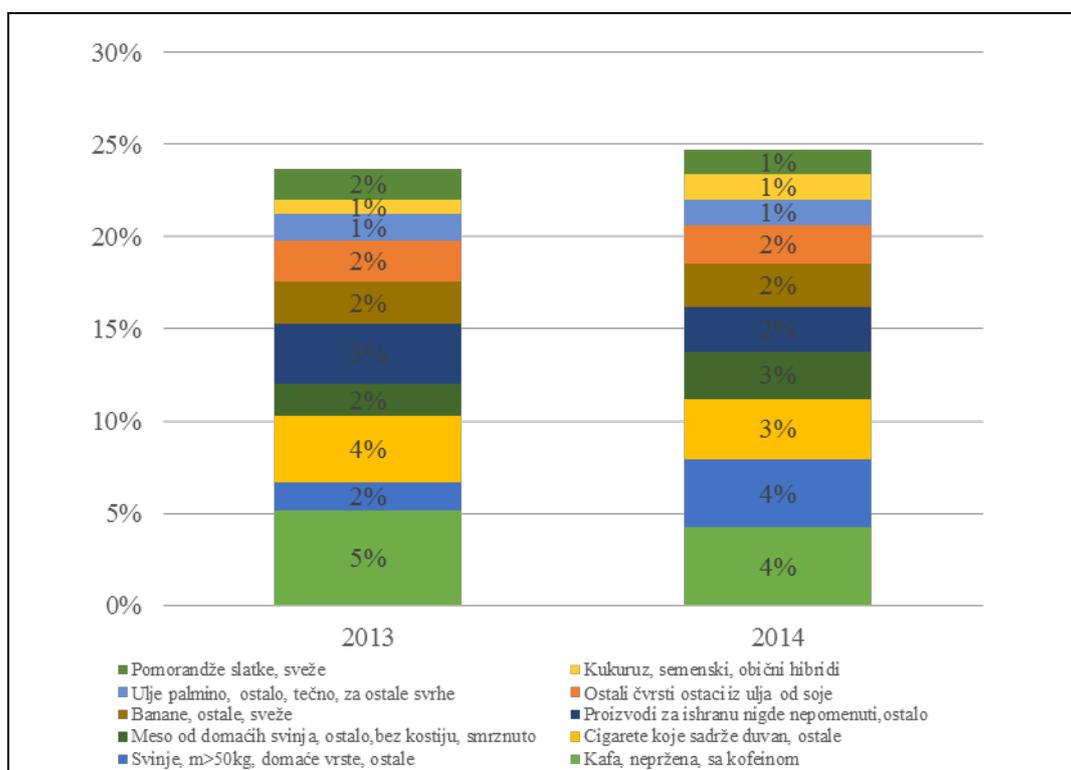
Top 10 proizvoda sa najvećom vrednošću uvoza (tarifne stavke na osam cifara):

Tabela 22 Top 10 proizvoda sa najvećom vrednošću uvoza (tarifne stavke na osam cifara), 2013 - 2014. godine

Tarifna linija	Naziv	2013	2014
		Vrednost (000 EUR)	
0901 11 00	Kafa, nepržena, sa kofeinom	60.289	52.332
0103 92 19	Svinje, m>50kg, domaće vrste, ostale	18.377	45.632
2402 20 90	Cigarete koje sadrže duvan, ostale	42.061	40.811
0203 29 55	Meso od domaćih svinja, ostalo, bez kostiju, smrznuto	20.532	31.535
2106 90 98	Proizvodi za ishranu nigde nepomenuti, ostalo	38.47	30.034

0803 90 10	Banane, ostale, sveže	26.893	28.987
2304 00 00	Ostali čvrsti ostaci iz ulja od soje	25.99	25.533
1511 90 99	Ulje palmino, ostalo, tečno, za ostale svrhe	17.12	17.372
1005 10 15	Kukuruz, semenski, obični hibridi	9.208	17.139
0805 10 20	Pomorandže slatke, sveže	19.495	15.984
Ukupno top 10 proizvoda		278.435	305.359
Uvoz ukupno		1.177.311	1.237.180

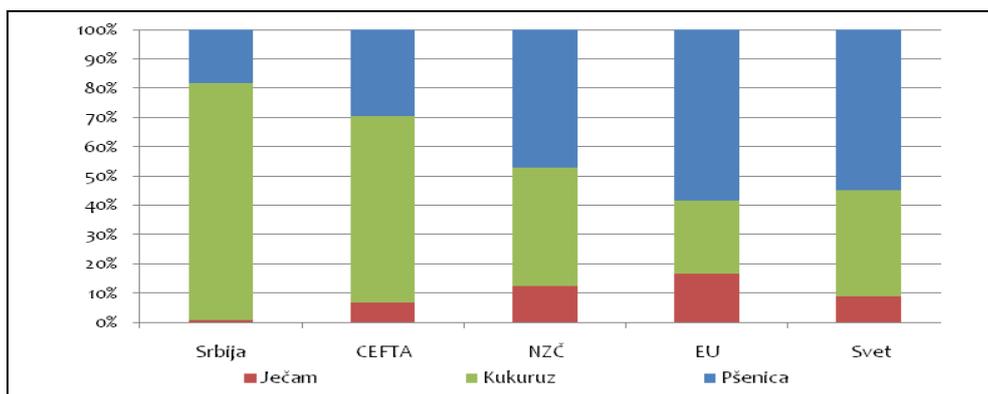
Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Grafikon 20 Struktura top 10 proizvoda sa najvećom vrednošću uvoza

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

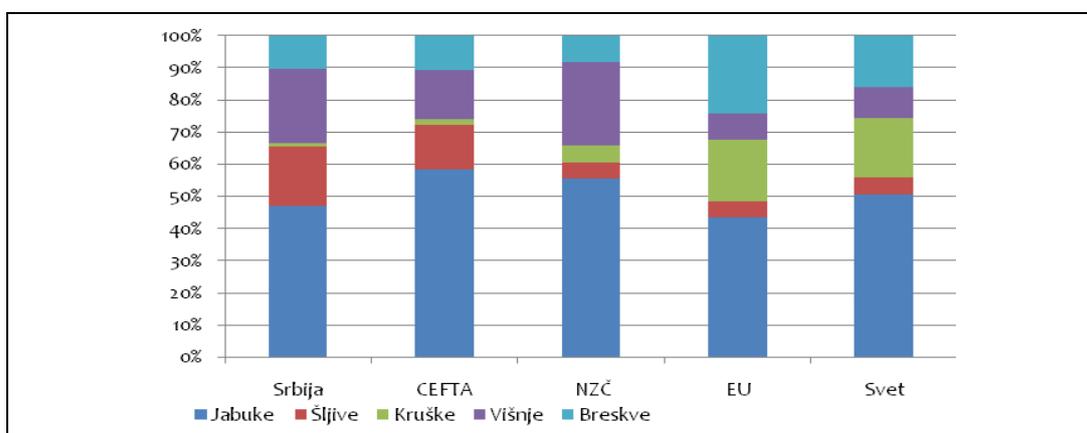
Posmatrano po destinacijama izvoza za glavne poljoprivredno-prehrambene proizvode, struktura trgovine Republike Srbije se bitno razlikuje od posmatranih subjekata (ponovo CEFTA region, Nove zemlje članice EU, Evropska unija i Svetski prosek). Kod žitarica je očigledan izvoz Republike Srbije praktično isključivo pšenice i kukuruza dok kod ostalih posmatranih subjekata značajno mesto u trgovini zauzima ječam.

Grafikon 21 Struktura trgovine žitaricama

Izvor: Uprava carina, UN COMTRADE

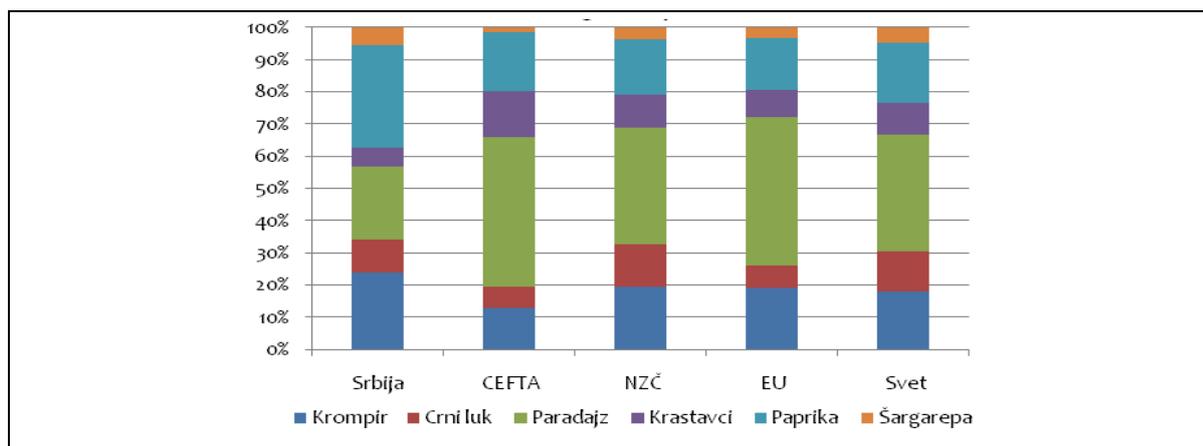
Kod voća je situacija drugačija pa izvozna struktura Republike Srbije u velikoj meri podseća na EU uz bitnu razliku da kod Srbije šljive igraju daleko veću ulogu u izvozu što i ne čudi imajući u vidu potencijale zemlje u ovoj oblasti ali i dugu tradiciju proizvodnje. Ipak, karakteristično je da izvoz krušaka igra daleko manju ulogu nego u EU (čak manju nego u novim zemljama članicama EU pa i CEFTA regionu).

Grafikon 22 Struktura trgovine voćem

Izvor: Uprava carina, UN COMTRADE

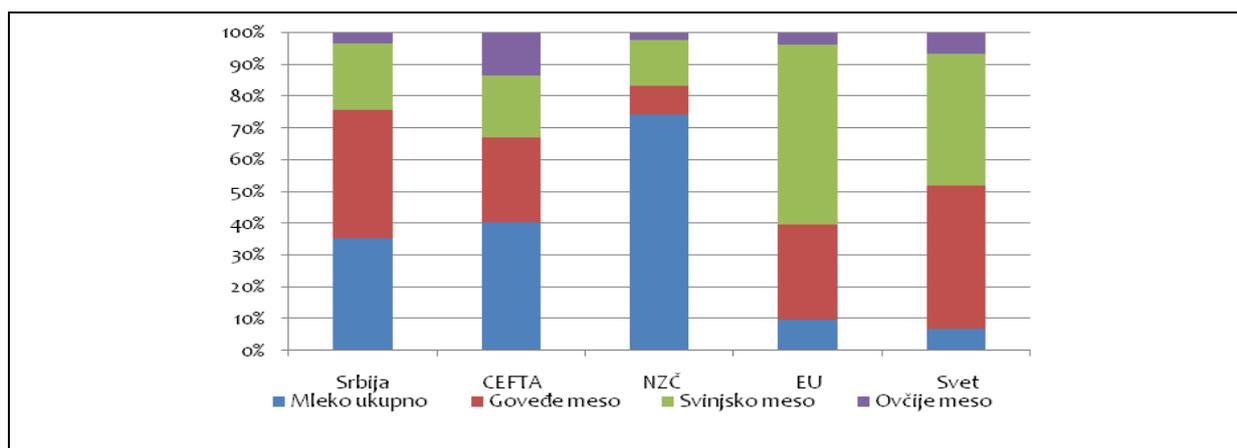
U trgovini povrćem Srbija prati strukturu EU (uz manju proizvodnju paradajza ali veću paprike) što je i logično imajući u vidu sličnost u pogledu klimatskih uslova (ali i navika potrošača).

Grafikon 23 Struktura trgovine povrćem

Izvor: Uprava carina, UN COMTRADE

Posmatrajući strukturu trgovine stočarskim proizvodima tj. mlekom i mesom, očigledne su bitne razlike između Srbije i posmatranih subjekata a najveće su u odnosu na EU. Mleko i mlečni proizvodi u EU imaju daleko manje učešće nego u trgovini Srbije istom kategorijom proizvoda, ali, sa druge strane, daleko veće učešće svinjskog mesa nego što je to slučaj u Srbiji. CEFTA region ima relativno sličnu strukturu izvoza kao i Srbija što je i za očekivati imajući u vidu sličnost agrobiznis kompleksa članica, ali i veliku orijentisanost na EU tržište na kome vladaju istovetna, ali posebno rigorozna pravila trgovine životinjskim proizvodima koja na neki način predstavljaju i prepreku uvozu.

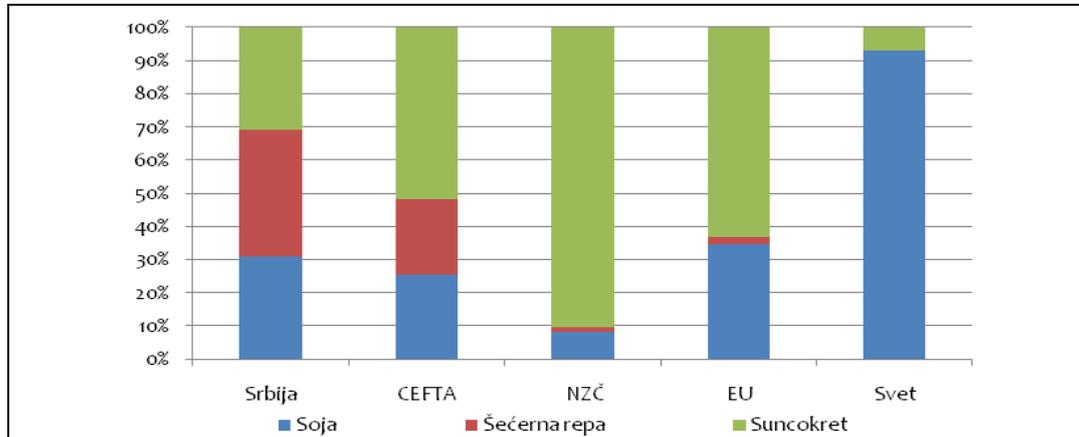

Grafikon 24 Struktura trgovine mlekom i mesom

Izvor: Uprava carina, UN COMTRADE

Međunarodna trgovina industrijskim biljem jeste od izrazitog značaja kako za poljoprivredno-prehrambeni kompleks Srbije tako i za posmatrane subjekte međunarodne

trgovine. Ipak, za razliku od Srbije gde su podjednako zastupljene trgovina sojom, suncokretom i šećernom repom, među CEFTA članicama šećerna repa ima daleko manji značaj dok u EU on skoro ne postoji.

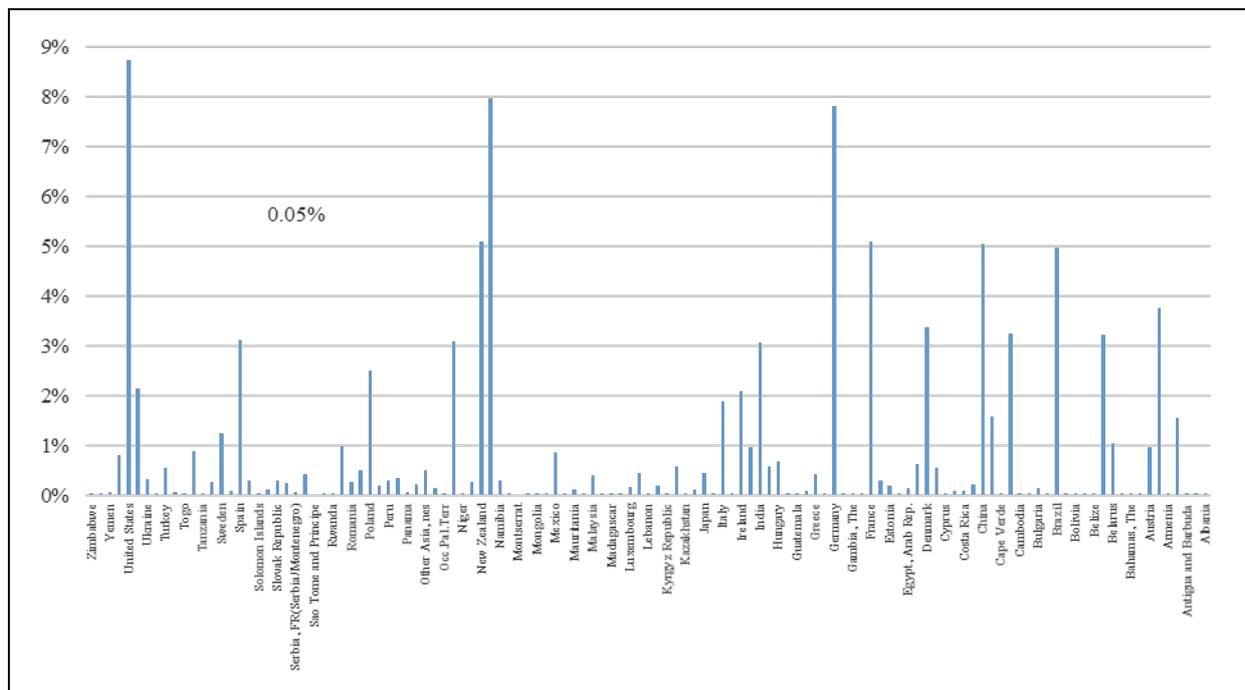
Grafikon 25 **Struktura trgovine industrijskim biljem**

Izvor: Uprava carina, UN COMTRADE

Od ukupno 121 posmatrane zemlje sveta čija vrednost ukupnog izvoza živih životinja i proizvoda životinjskog porekla u 2013. godini iznosi 334.626.791.670 SAD dolara, najveći svetski izvoznik živih životinja i proizvoda životinjskog porekla bile su Sjedinjene Američke Države sa 8,73%, zatim sledi Holandija sa učešćem od oko 8%, pa Nemačka sa 7,8%.

Republika Srbija se nalazi na 72. mestu i učestvuje sa 0,048 % u ukupnoj vrednosti svetskog izvoza, tj. na 72. mestu od ukupno 121 posmatrane zemlje sveta, živih životinja i proizvoda životinjskog porekla u 2013. godini.

Najveće zemlje izvoznice poljoprivredno-prehrambenih proizvoda:

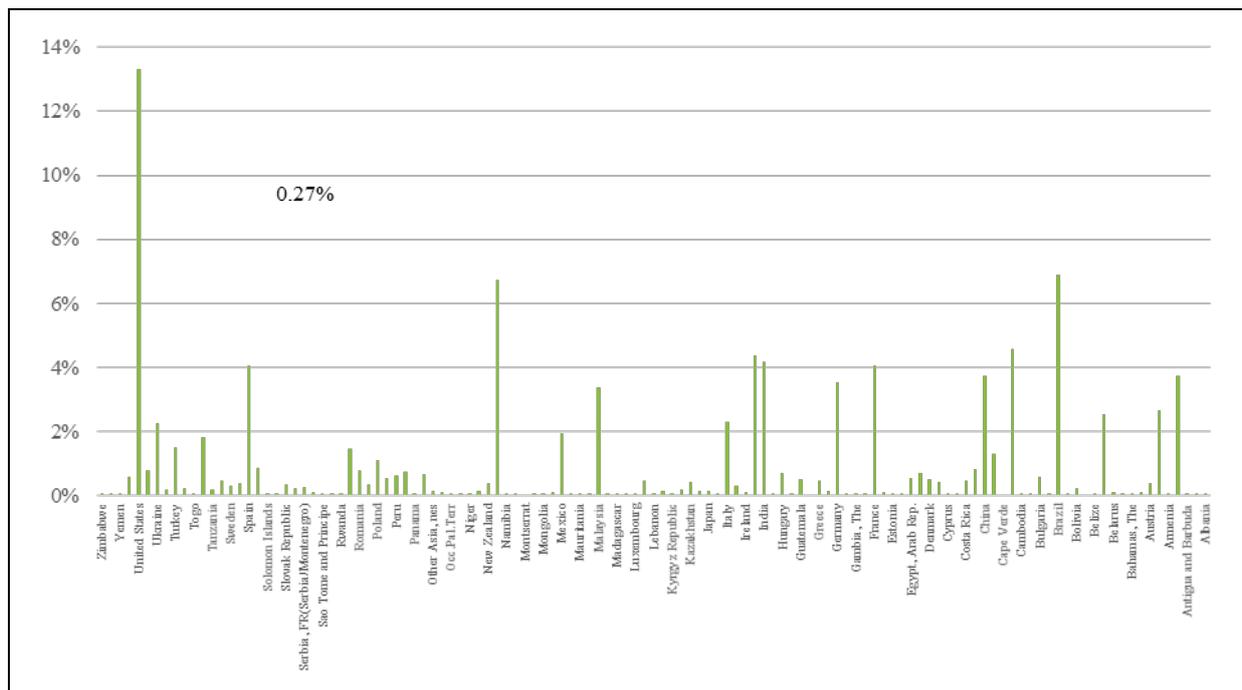
Grafikon 26 **Zemlje izvoznice živih životinja i proizvoda životinjskog porekla¹¹, 2013. godine**

Izvor: UN Comtrade, WITS World Bank

Što se tiče izvoza biljnih proizvoda; masnoće i ulja životinjskog ili biljnog porekla i proizvoda njihovog razlaganja; prerađene jestive masnoće; viškova životinjskog ili biljnog porekla, od posmatranih zemalja na prvom mestu ponovo se nalaze Sjedinjene Američke Države sa učešćem od 13,31% zatim sledi Brazil sa 6,9%, pa Holandija sa 6,7%.

Republika Srbija se nalazi na 51. mestu i učestvuje sa 0,27% u ukupnoj vrednosti svetskog izvoza, tj. na 51. mestu od ukupno 121 posmatrane zemlje sveta, biljnih proizvoda; masnoće i ulja životinjskog ili biljnog porekla i proizvoda njihovog razlaganja; prerađene jestive masnoće; viškova životinjskog ili biljnog porekla u 2013. godini.

¹¹ Odeljak 1 carinske tarife obuhvata glave 1-5

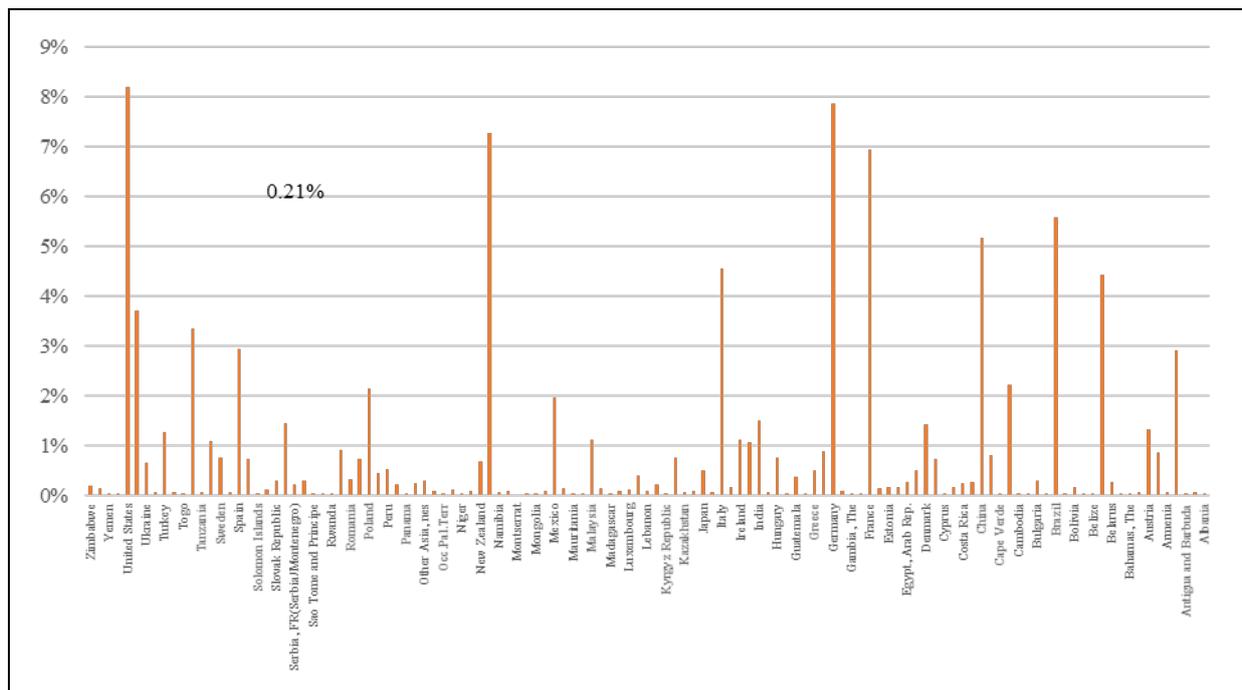
Grafikon 27 Zemlje izvoznice biljnih proizvoda; masnoće i ulja životinjskog ili biljnog porekla i proizvoda njihovog razlaganja; prerađene jestive masnoće; voškova životinjskog ili biljnog porekla¹², 2013. godine

Izvor: UN Comtrade, WITS World Bank

Od ukupno 121 zemlje izvoznice proizvoda prehrambene industrije; pića, alkohola i sirćeta; duvana i proizvoda zamene duvana, na prvom mestu se i ovde nalaze Sjedinjene Američke Države sa učešćem od 8,2% na drugom mestu je Nemačka (7,9%), a na trećem Holandija (7,3%).

Republika Srbija se nalazi na 55. mestu i učestvuje sa 0,21% u ukupnoj vrednosti svetskog izvoza, tj. na 55. mestu od ukupno 121 posmatrane zemlje sveta, proizvoda prehrambene industrije; pića, alkohola i sirćeta; duvana i proizvoda zamene duvana u 2013. godini.

¹² Odeljci 2 i 3 carinske tarife obuhvataju glave 6-15

Grafikon 28 Zemlje izvoznice proizvoda prehrambene industrije; pića, alkohola i sirčeta; duvana i proizvoda zamene duvana¹³

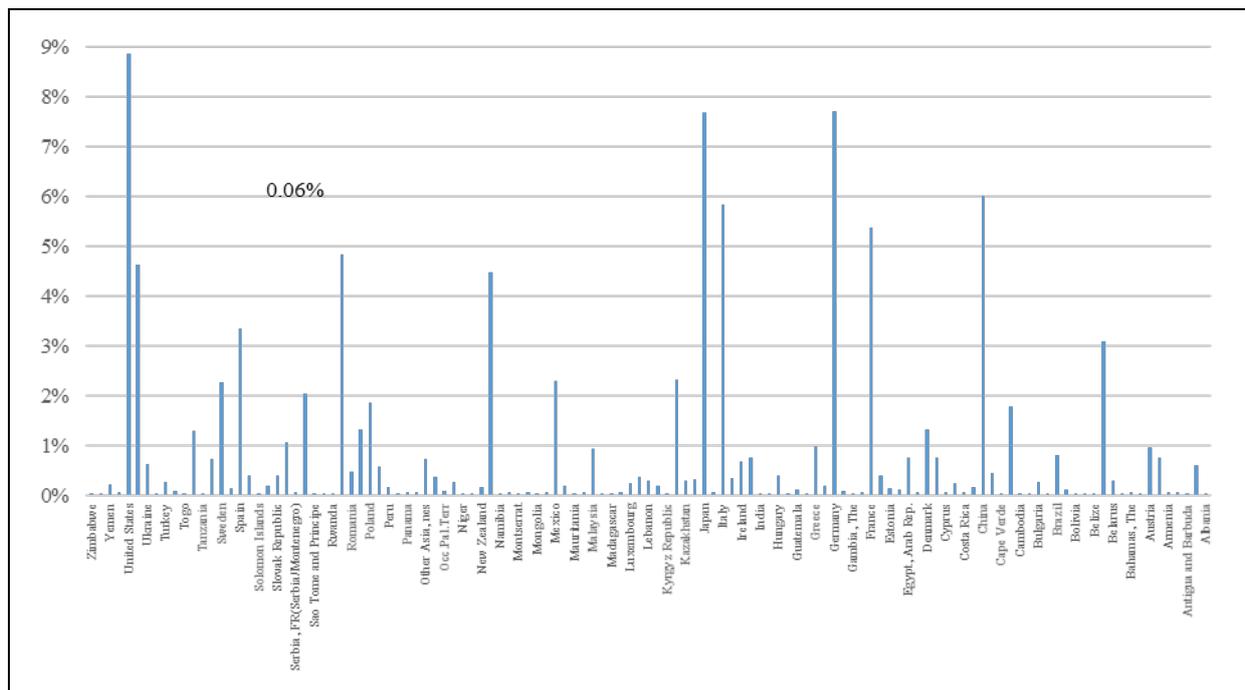
Izvor: UN Comtrade, WITS World Bank

Od ukupno 121 posmatrane zemlje sveta čija vrednost ukupnog uvoza živih životinja i proizvoda životinjskog porekla u 2013. godini iznosi 301.133.870.740 SAD dolara, najveći svetski uvoznik živih životinja i proizvoda životinjskog porekla bile su Sjedinjene Američke Države sa 8,87%, zatim sledi Nemačka sa učešćem od oko 7,71%, pa Japan sa 7,68%.

Republika Srbija se nalazi na 77. mestu i učestvuje sa 0,063 % u ukupnoj vrednosti svetskog uvoza, tj. na 77. mestu od ukupno 121 posmatrane zemlje sveta, živih životinja i proizvoda životinjskog porekla u 2013. godini.

Najveće zemlje uvoznice poljoprivredno-prehrambenih proizvoda:

¹³ Odeljak 4 carinske tarife obuhvata glave 16-24

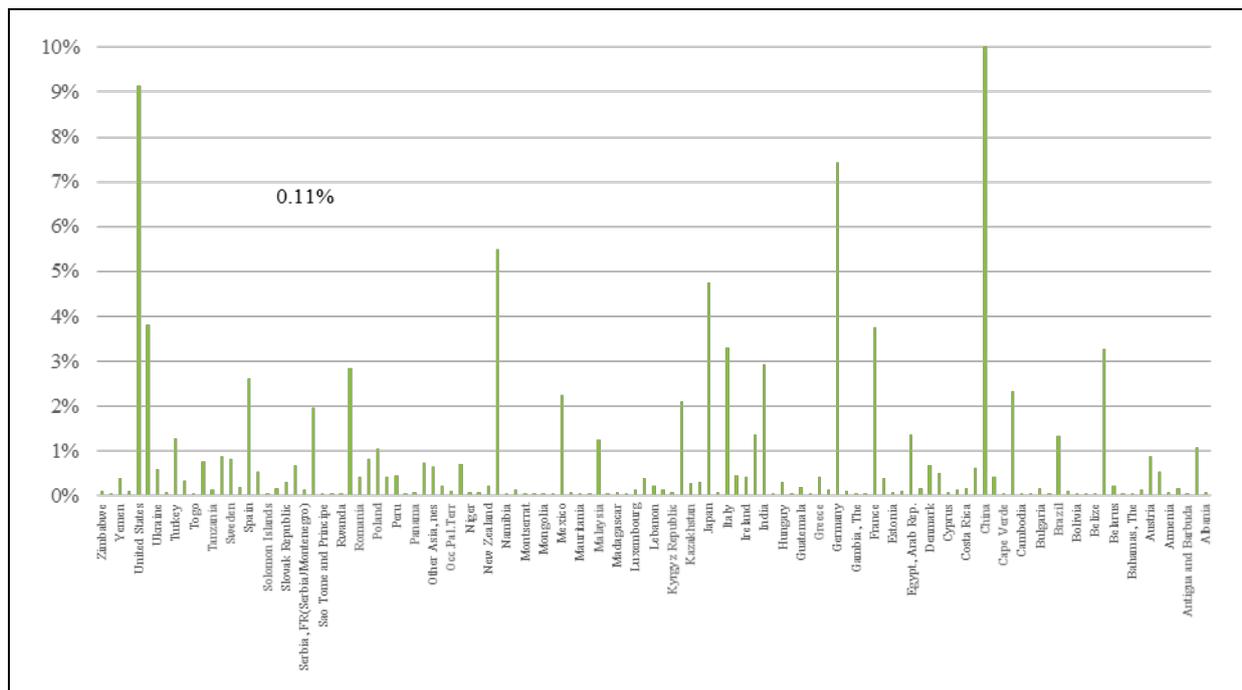
Grafikon 29 Zemlje uvoznice živih životinja i proizvoda životinjskog porekla¹⁴, 2013. godine

Izvor: UN Comtrade, WITS World Bank

Što se tiče uvoza biljnih proizvoda; masnoće i ulja životinjskog ili biljnog porekla i proizvoda njihovog razlaganja; prerađene jestive masnoće; voškova životinjskog ili biljnog porekla, od posmatranih zemalja na prvom mestu nalazi se Kina sa učešćem od 12,70% zatim slede Sjedinjene Američke Države sa 9,15%, pa Nemačka sa 7,43%.

Republika Srbija se nalazi na 72. mestu i učestvuje sa 0,11% u ukupnoj vrednosti svetskog izvoza, tj. na 72. mestu od ukupno 121 posmatrane zemlje sveta, biljnih proizvoda; masnoće i ulja životinjskog ili biljnog porekla i proizvoda njihovog razlaganja; prerađene jestive masnoće; voškova životinjskog ili biljnog porekla u 2013. godini.

¹⁴ Odeljak 1 carinske tarife obuhvata glave 1-5

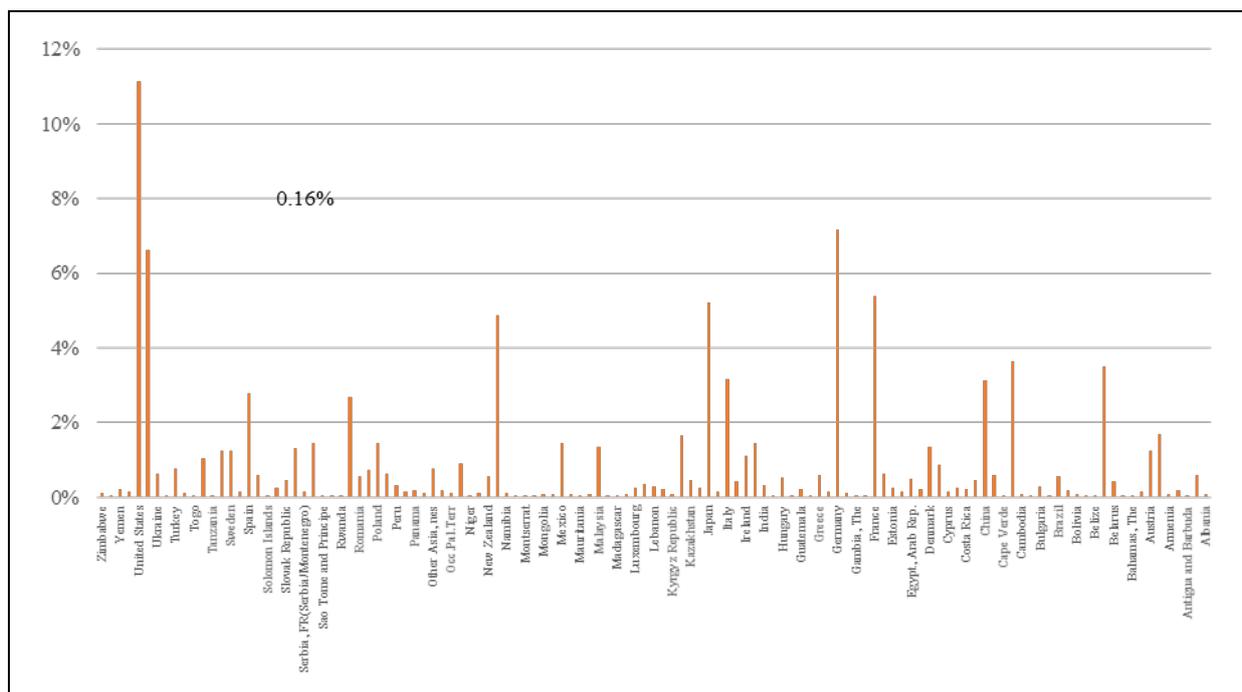
Grafikon 30 Zemlje uvoznice biljnih proizvoda; masnoće i ulja životinjskog ili biljnog porekla i proizvoda njihovog razlaganja; prerađene jestive masnoće; voškova životinjskog ili biljnog porekla¹⁵, 2013. godine

Izvor: UN Comtrade, WITS World Bank

Od ukupno 121 zemlje izvoznice proizvoda prehrambene industrije; pića, alkohola i sirćeta; duvana i proizvoda zamene duvana, na prvom mestu se i ovde nalaze Sjedinjene Američke Države sa učešćem od 11,15% u ukupnoj vrednosti izvoza na drugom mestu je Nemačka (7,17%), a na trećem Ujedinjeno Kraljevstvo (6,62%).

Republika Srbija se nalazi na 69. mestu i učestvuje sa 0,16% u ukupnoj vrednosti svetskog izvoza, tj. na 69. mestu od ukupno 121 posmatrane zemlje sveta, proizvoda prehrambene industrije; pića, alkohola i sirćeta; duvana i proizvoda zamene duvana u 2013. godini.

¹⁵ Odeljci 2 i 3 carinske tarife obuhvataju glave 6-15

Grafikon 31 Zemlje izvoznice proizvoda prehrambene industrije; pića, alkohola i sirčeta; duvana i proizvoda zamene duvana¹⁶

Izvor: UN Comtrade, WITS World Bank

5.4. Očekivane promene u spoljnoj trgovini u budućem desetogodišnjem periodu - rezultati primene PEATSIM modela

5.4.1. Prikaz PEATSIM modela

PEATSIM (Partial Equilibrium Agricultural Trading Simulation Model) predstavlja Model parcijalne uravnotežene poljoprivredne trgovinske simulacije koji, na osnovu zadatih makroekonomskih podataka iz prethodnog desetogodišnjeg perioda i uz pretpostavku konstantne poljoprivredne i ekonomske politike pruža simulaciju budućih trgovinskih kretanja za odabrane poljoprivredne proizvode i regione porekla ovih proizvoda. Naravno, simulacija podrazumeva normalne vremenske prilike u budućem periodu, odnosno, odsustvo vremenskih nepogoda. Zajednički je razvijen od strane Economic Research Service (Ekonomski istraživački centar) Ministarstva poljoprivrede Sjedinjenih Američkih Država i Univerziteta Pensilvanija.

¹⁶ Odeljak 4 carinske tarife obuhvata glave 16-24

Model je prvobitno obuhvatao 12 zemalja (regiona), ali je od 2010. godine značajno unapređen i obuhvata čak 27 zemalja (regiona): SAD, Evropska unija, Argentina, Australija, Bangladeš, Brazil, Kanada, Kina, Egipat, Indonezija, Indija, Iran, Japan, Južna Koreja, Malezija, Meksiko, Novi Zeland, Pakistan, Filipini, Rusija, Saudijska Arabija, Južna Afrika, Tajland, Turska, Ukrajina, Vijetnam i ostatak sveta (označeno sa ROW) (**Somwaru A. and Dirkse S., 2012, str. 3-4**). Takođe, model obuhvata ukupno 35 poljoprivrednih proizvoda:

- Žitarice (pšenica, pirinač, kukuruz, ostala žita, soja, suncokret, repa, kikiriki, pamuk, ostala semena ulja, tropska ulja i šećer);
- Ulja (sojino ulje i prekrupa, suncokretovo ulje i prekrupa, uljana repica i prekrupa pamučno ulje i prekrupu, kikirikijevo ulje i prekrupu, druga ulja i prekrupu);
- Stočarski proizvodi (govedina i teletina, svinjetina, živina, sirovo mleko);
- Mlečni proizvodi (mleko, puter, sir, mleko u prahu bez masti, punomasno mleko u prahu i druge mlečne proizvode).

Model obračunava ukupan izvoz i uvoz po svim zemljama (regionima) i na taj način predstavlja apsolutni trgovinski model. Takođe, model uključuje mere agrarne politike (subvencije) kao i iznos poreza na dodatu vrednost, postojanje i visinu trgovinskih kvota kao i druge mere od značaja za trgovinu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. Podatke o trgovini posmatranih zemalja (regiona) Model preuzima iz AMAD baze podataka (Agricultural Market Access Database) a podatke o površinama, proizvodnji, potrošnji iz nacionalnih baza podataka. Izuzetno bitan segment modela je visina carinske zaštite koje zemlje primenjuju na uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.

Model nije ekonomski strukturisan model sa eksplicitnim objektivnim funkcijama i preprekama za proizvođače i potrošače, nego više takozvani model smanjene forme u kome je ponašanje privrednih subjekata u trgovini poljoprivredno-prehrambenih proizvoda reprezentovano kao elastičnost i drugih parametara modela. Funkcija jednačine ponašanja u modelu uglavnom ima konstantnu elastičnost po prirodi. Funkcija konstantne elastičnosti je izabrana zato što je lako interpretirati i dobro se ponaša ako su elastičnosti dobro izabrane. Struktura jednačine ponašanja je ista za sve regione u modelu. Parametri u jednačini i vrednosti varijabla u ovoj jednačini se menjaju od jednog do drugog regiona i prikazuju proizvodnju i karakteristike trgovanja svakog regiona.

Pojedine vrednosti parametara iz modela su rezultati drugih trgovinskih modela kao što je Evropski simulacioni model (ESIM), ERS Baseline model za projektovanje proizvodnje, OECD AGLINK model, FAO Svetski model za hranu kao i drugi uticajni modeli međunarodnih institucija za istraživanje politike poljoprivrede i hrane.

5.4.2. Rezultati primene PEATSIM modela

I pored velikog broja parametara obezbeđenih za adekvatnu primenu modela, ipak, usled nedostatka, odnosno, nemogućnosti poznavanja nekih od ključnih vrednosti, model nije mogao biti uspešno primenjen na primeru Srbije.

Razlozi zbog kojih PETSIM modela nije mogao biti primenjen u ovom istraživanju:

1. Republika Srbija još uvek nije postala članica Svetske trgovinske organizacije a time nije definisala svoju buduću carinsku zaštitu prema zemljama članicama STO;
2. Moguća izmena trgovinskog dela Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom;
3. Ulazak Republike Hrvatske u Evropsku uniju i napuštanje CEFTA sporazuma;
4. Isuviše česte promene domaće agrarne politike i nepoznavanje sistema podsticanja poljoprivrede u budućem periodu.

Jedno od osnovnih polja pregovora u pristupu jedne zemlje Svetskoj trgovinskoj organizaciji je pristup tržištu (market access) za ostale članice STO nakon ostvarenja punopravnog članstva. Pristup tržištu ostvaruje se prevazilaženjem carinske zaštite i tzv. necarinskih mera zaštite (non tariff barriers to trade). Dok se otklanjanje necarinskih mera zaštite postiže usklađivanjem zakonodavstva zemlje u pristupu principima i pravilima međunarodne trgovine definisanim važećim ugovorima na snazi u STO, visina i oblici carinske zaštite jesu predmet pregovora sa zainteresovanim članicama.

Republika Srbija još uvek pregovara visinu i oblike carinske zaštite (ad valorem carina, sezonska carina i specijalne dažbine ili prelevmani) koji će biti primeni prema svim članicama STO nakon ostvarenja članstva Srbije u ovoj multilateralnoj trgovinskoj organizaciji. Iz ovog razloga, nije poznat jedan od osnovnih parametara unutar PEATSIM

modela, carinska zaštita kao mera podrške domaćoj poljoprivredi koja će biti u primeni u narednom periodu. Nepoznavanje ovog podatka (visine ali i strukture carinske zaštite, odnosno, primenjenih modela zaštite) koji vrlo često ima odlučujući efekat na tokove međunarodne trgovine (npr. carina za pileće meso u Srbiji je 95% i sastavljena od carine i prelevmana) onemogućava adekvatno predviđanje budućih tokova trgovine a time i adekvatne rezultate modela.

U periodu 2012-2015. godina, više puta su vođeni tehnički razgovori između predstavnika različitih generalnih direktorata Evropske komisije (generalni direktorati za poljoprivredu, trgovinu i proširenje) sa jedne, i predstavnika različitih organa Vlade Republike Srbije (Ministarstva spoljne i unutrašnje trgovine, poljoprivrede, Kancelarija za evropske integracije...) sa druge strane o izmeni pojedinih odredbi (carinska zaštita) Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Srbije i EU. Cilja razgovora je bilo sagledavanje tržišnih dešavanja u pojedinim sektorima poljoprivrede ali i uvažavanje nove realnosti u trgovinskim tokovima između Srbije i Evropske unije koja nastaje usled integracije Republike Hrvatske u EU. Razgovori su rezultirali izmenom carinske zaštite koju Srbija primenjuje prema proizvodima poreklom iz EU (carina na izvoz srpskih poljoprivrednih proizvoda u EU je već 0%) ali je nepoznato da li su ove izmene trajnog karaktera kao i da li će biti novih izmena tj. za koje proizvode i u kom obimu. Na ovaj način dolazi do izmene poznatog i unapred definisanog režima trgovine između Srbije i njenog najvećeg spoljnotrgovinskog partnera Evropske unije kroz trgovinski deo Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju što donosi još jednu nepoznanicu za primenu PEATSIM modela.

Ulaskom u Evropsku uniju, Republika Hrvatska je napustila regionalni trgovinski sporazum CEFTA čiji je član od njegovog osnivanja 2006. godine. Izlazak učesnika koji je u poljoprivredno-prehrambenom smislu bio jedan od najznačajnijih činioca stvara potpuno novi ambijent za trgovinu među preostalim članicama. Za očekivati je da će prostor biti popunjen značajnijim učešćem subjekata iz agrobiznisa iz Srbije ali i BiH što će, imajući u vidu značaj CEFTA tržišta za poljoprivredu Srbije (drugo po veličini tržište, 43% poljoprivrednog izvoza) dovesti do značajnog povećanja izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Ovim se pitanje smanjenja CEFTA regiona i izmene SSP Srbije i EU povezuju a zajednički imenitelj im je carinska zaštita koja ponovo ostaje nepoznanica za PEATSIM model.

Posebnu nepoznanicu i otežavajuću okolnost za primenu PEATSIM modela predstavljaju česte izmene domaće agrarne politike i to pre svega mera budžetske podrške primenjenih u cilju podsticanja poljoprivredne proizvodnje. Samo u prethodnih sedam godina primenjeno je više modela podsticanja poljoprivrede, od cenovne podrške po jedinici proizvodnje do direktnih plaćanja odvojenih od proizvodnje a preko investicione podrške razvoju konkurentnosti poljoprivrede. Takođe, ne postoji strateški dokument koji u potpunosti garantuje mere i iznose podsticaja pa se ova forma državne podrške poljoprivredi ne može ugraditi u model sa izvesnošću što bi predstavljalo još jednu ozbiljnu manjkavost dobijenih rezultata. Naime, iako je upravo sa ciljem garantovanja minimalnog iznosa subvencija 2013. godine usvojen Zakon o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju, nivo subvencija je više puta manjan (smanjivan).

I pored trenutne nemogućnosti primene PEATSIM modela u Srbiji, može se očekivati da će on biti veoma značajan u budućem periodu i da će biti uspešno implementiran. Da bi se ukazao na suštinski značaj ovog modela, značajno je ukratko prikazati jedan primer primene PEATSIM modela. U svojoj studiji pod nazivom "EU Agricultural Trade Relations with Asian Countries", grupa autora je primenom PEATSIM modela prikazala desetogodišnju projekciju trgovine poljoprivrednim proizvodima EU sa pojedinim azijskim zemljama u periodu 2007-2017.¹⁷

Cilj istraživanja bio je utvrđivanje mogućih efekata različitih stepena liberalizacije trgovine između EU i tri značajna trgovinska partnera: Indije, Južne Koreje i zemalja članice ASEAN grupe (Indonezija, Malezija, Filipini, Singapur, Tajland, Brunej, Mjanmar, Kambodža, Laos i Vijetnam).

Pored osnovnog (base) scenarija koji podrazumeva nepromenjene uslove, u istraživanjima se pošlo od četiri moguća scenarija liberalizacije trgovine:

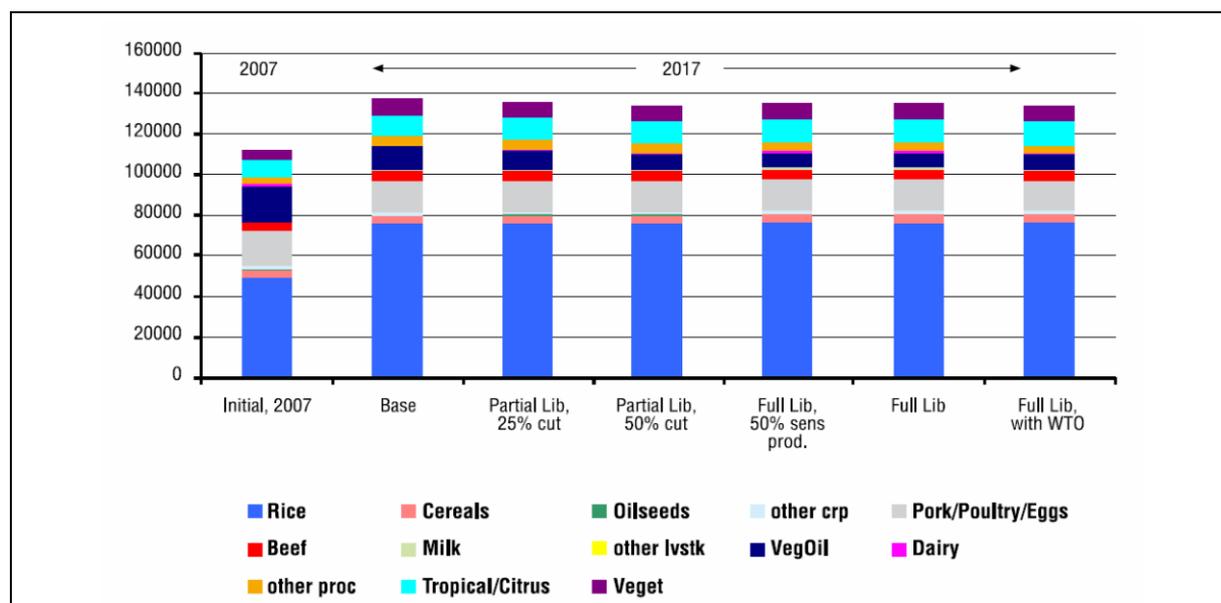
- delimična liberalizacija sa smanjenjem carine na većinu poljoprivredno-prehrambenih proizvode za 25% i smanjenjem carine na "osetljive" proizvode (npr. pirinač i žitarice) za 15%;
- delimična liberalizacija sa smanjenjem carine na većinu poljoprivredno-prehrambenih proizvode za 50% i i smanjenjem carine na "osetljive" proizvode za 25%;

¹⁷ Više videti: Abler D., Banse M., Kuiper M., Roza P. and Santuccio F. (2009): EU Agricultural Trade Relations with Asian Countries, European Commission Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies, ISBN 978-92-79-13828-7

- skoro potpuna liberalizacija (sa smanjenjem carine za 50% na "osetljive" proizvode);
- potpuna liberalizacija (Abler D., Banse M., Kuiper M., Roza P. and Santuccio F., 2009, str. 13).

Kao posebno interesantni, sa aspekta ove disertacije, mogu se izdvojiti rezultati istraživanja koji obuhvataju trgovinske odnose EU i država članica ASEAN grupe, iz razloga što ona obuhvata veći broj zemalja u razvoju.

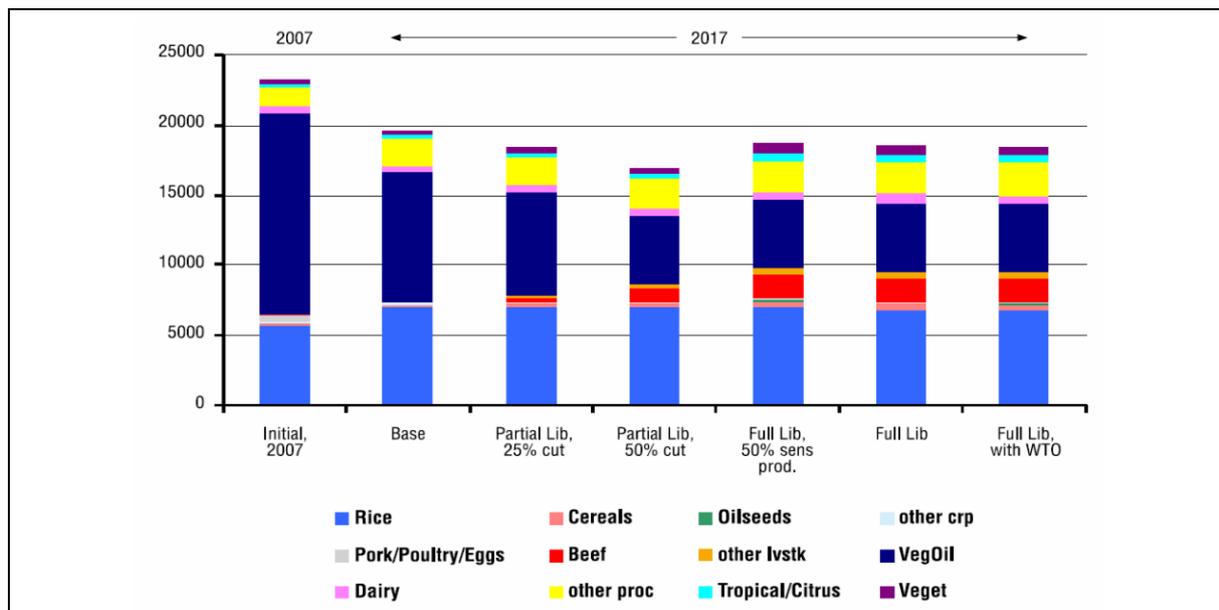
Najpre su prikazane očekivane promene u proizvodnji između 2007. i 2017. (Grafikon 33). U 2007. godini pirinač doprinosi više od 40% od ukupne vrednosti proizvodnje u poljoprivredno-prehrambenom sektoru (zatim slede ulja, svinjetina i voće i povrće). Ukupna poljoprivredna proizvodnja se povećava za oko 15% u periodu 2007-2017. Povećanje stepena liberalizacije trgovine, umanjuje udeo svinjskog mesa i biljnih ulja u ukupnoj proizvodnji, dok se povećava udeo voća i povrća.

Grafikon 32 Ukupna proizvodnja poljoprivrednih proizvoda država članica ASEAN grupe, u milionima USD

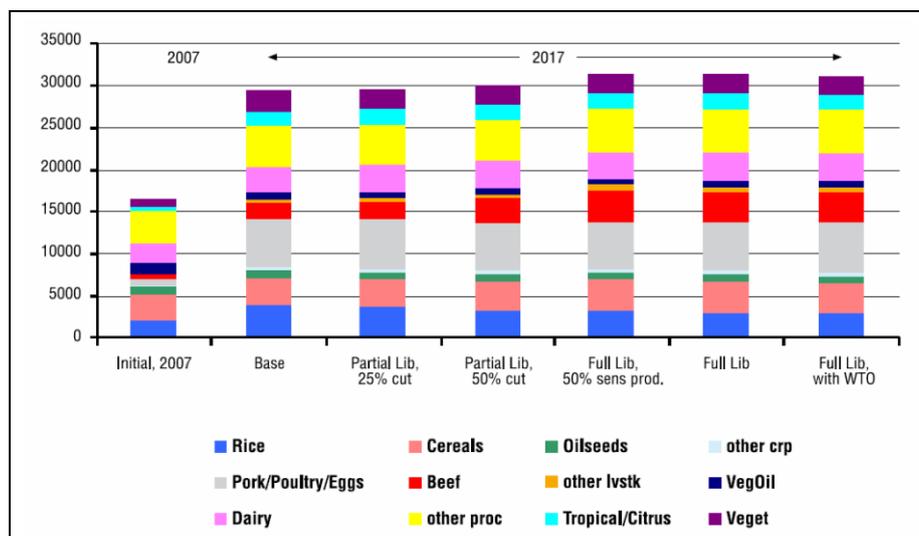
Izvor: Rezultati PEATSIM modela (EU Agricultural Trade Relations with Asian Countries, str. 65)

Prema osnovnom (base) scenariju, ukupan izvoz skoro svih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda opada zbog povećanja domaće tražnje za ovim proizvodima. (Slika 2). Osim proizvodnje ulja, ratio "samodovoljnosti" (odnos ukupne proizvodnje i ukupne tražnje) opada za skoro sve ostale poljoprivredne proizvode.

Grafikon 33 Izvoz poljoprivrednih proizvoda država članica ASEAN grupe, u milionima USD

Izvor: Rezultati PEATSIM modela (EU Agricultural Trade Relations with Asian Countries, str. 67)

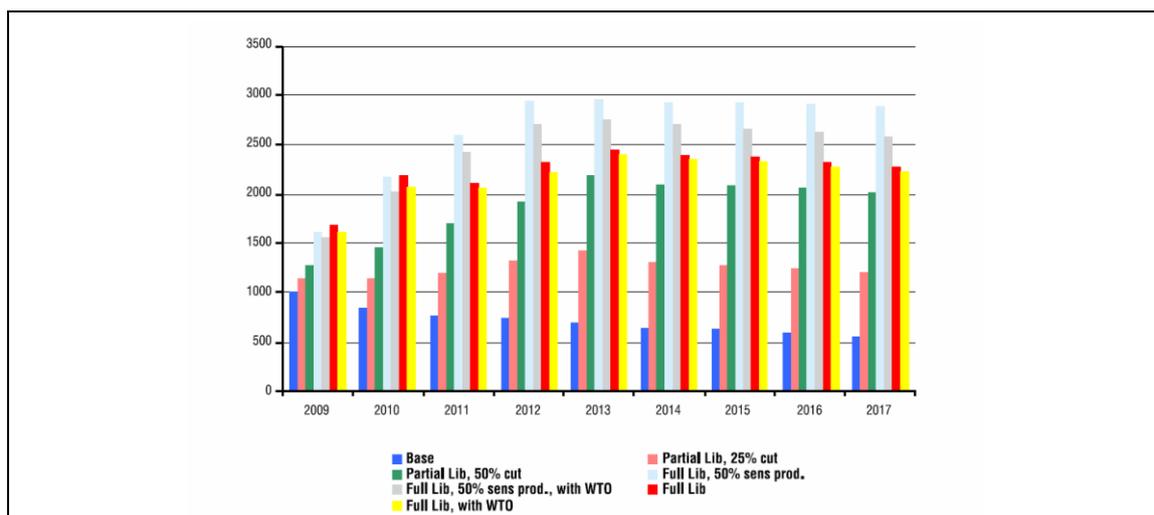
Grafikon 34 Uvoz poljoprivrednih proizvoda država članica ASEAN grupe, u milionima USD

Izvor: Rezultati PEATSIM modela (EU Agricultural Trade Relations with Asian Countries, str. 66)

Prema osnovnom scenariju, može se očekivati pogoršanje spoljnotrgovinskog bilansa poljoprivrednim proizvodima (sa aspekta ASEAN država). To je posledica pada izvoza (pre

svoga prerađene hrane), koji nastaje zbog povećanja prihoda stanovništva i posledičnog rasta domaće tražnje.

Prema scenariju liberalizacije, izvoz useva, voća i povrća i stoke iz zemalja ASEAN snažno bi se proširio ka EU. Takođe, liberalizacija trgovine bi dovela do znatno raznovrsnijeg izvoza EU u ASEAN zemlje.

Grafikon 35 Razvoj bilateralnih trgovinskih bilansa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda ASEAN-EU pod različitim scenarijima, u milionima evra

Izvor: Rezultati PEATSIM modela (EU Agricultural Trade Relations with Asian Countries, str. 70)

U uslovima pune liberalizacije, EU proširuje svoj izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u zemlje ASEAN, ali se još više uvećava izvoz ASEAN zemalja, što dovodi do značajnog poboljšanja njihovog trgovinskog suficita. Drugim rečima, rezultati istraživanja ukazuju na to da bi od moguće liberalizacije trgovine poljoprivrednim proizvodima više koristile imale ASEAN zemlje.

5.5. Očekivane promene u spoljnoj trgovini u budućem periodu – rezultati primene ARIMA modela

Usled nemogućnosti PEATSIM modela da u potpunosti odgovori očekivanjima stavljenim pred model u smislu projektovanja buduće vrednosti trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima Srbije iz već opisanih razloga, primenjen je tzv. ARIMA model (od eng. Auto-Regressive Integrated Moving Average).

5.5.1. Prikaz ARIMA modela

U ovom delu rada biće predstavljene osnove statističkog modela vremenskih serija koji je korišćen za potrebe predviđanja budućih vrednosti uvoza i izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Prognoziranje, odnosno, predviđanje je jedan od važnijih, ako ne i najvažniji cilj analize vremenskih serija. Analiza vremenskih serija predstavlja jednu od statističkih disciplina koja u poslednjih nekoliko decenija beleži i najdinamičniji razvoj. Najprostije rečeno, pod vremenskom serijom podrazumevamo uređeni niz opservacija u jednakim vremenskim intervalima (videti više u “Analiza vremenskih serija”, Kovačić, J. Zlatko Ekonomski fakultet, Beograd, 1995). U analizi vremenskih serija od naročitog je interesovanja, sa aspekta ovog rada, posebna klasa stohastičkih procesa. Do nje se dolazi nametanjem izvesnih ograničenja na proces. Tako se definišu stacionarne stohastičke procese na osnovu kojih se razvija klasa parametarskih stacionarnih modela vremenskih serija, tzv. ARIMA modele (eng. *autoregressive integrated moving average*).

Svaki stacionarni proces se može izraziti kao zbir dva međusobom nekorelisana procesa, jednog čisto determinističkog jednog čisto nedeterminističkog. Pod čisto determinističkim procesom se podrazumeva proces kod koga se postiže perfektno predviđanje budućih vrednosti na osnovu sopstvenih prošlih vrednosti. Pri tome se čisto nedeterministički proces može izraziti u sledećoj formi:

$$X_t = \mu + \varepsilon_t + \psi_1 \varepsilon_{t-1} + \psi_2 \varepsilon_{t-2} + \dots = \mu + \sum \psi_j \varepsilon_{t-j}, \quad \psi_0 = 1 \quad (5.5.1.1)$$

Gde je $\{\varepsilon_t\}$ niz nekoreliranih slučajnih promenljivih. Proces definisan ovim izrazom naziva se *linearni proces*. Izraz za linearni proces naziva se i MA reprezentacija (od engl. *Moving average* – pokretni proseci). Korišćenjem operatora docnje linearni proces se može napisati u sažetijem obliku:

$$X_t = \psi(B)\varepsilon_t$$

Gde je sa $\psi(B)$ označen polinom po operatoru docnje. Linearni proces se definiše na osnovu stacionarnog stohastičkog procesa $\{\varepsilon_t\}$ koji se naziva *procesom belog šuma* (engl. *white noise process*) ili potpuno slučajan proces. Njega formira niz slučajnih promenljivih, međusobom nekoreliranih.

U bliskoj vezi sa konceptom stohastičkog *trenda jeste definicija homogenonestacionarnih serija*. Analizom nestacionarnih serija su se prvo bavili Box, Jenkins i Rainsel (1970). Kod ovih serija stacionarnost se postiže diferenciranjem. Na stacionarne serije dobijene postupkom

diferenciranja primenjuje se zatim teorija stacionarnih stohastičkih procesa za koju je definisana opšta klasa ARMA modela.

Postoji nekoliko načina modeliranja nestacionarnosti. Prvi, klasičan pristup polazi od toga da se sredina nestacionarnog procesa može predstaviti determinističkom funkcijom vremena. Tada za seriju kažemo da joj odgovara deterministički trend. Drugi pristup zasnovan je na postupku diferenciranja vremenske serije. Ako se postupkom diferenciranja dobije stacionarna serija tada prvobitna serija sadrži stohastički trend.

Prvi pristup modeliranju stohastičkih procesa kod kojih je prisutna nestacionarnost u sredini zasnovan je na pretpostavci da u opštem slučaju, sredina evoluira kao polinom po vremenu reda d . Ocnom izabrane linije trenda i računanjem serije reziduala se dobija stacionarni stohastički proces. Ova klasa stacionarnih procesa se naziva *trend stacionarni procesi*. Predstavljaju se kao zbir determinističke komponente μ_t (polinom po vremenu) i stacionarne komponente η_t koja u opštem slučaju sledi ARMA proces. Ovaj nestacionarni proces se piše u obliku:

$$X_t = \mu_t + \eta_t = \sum_{j=0}^d \beta_j t^j + \psi(B)\varepsilon_t$$

Gde koeficijenti β_j ostaju konstantni tokom vremena. Ovaj trend se naziva *deterministički trend*.

Drugi način modeliranja nestacionarne X_t serije u sredini zasnovan je na pretpostavci da će njena diferencija reda d biti stacionarna. Klasa procesa sa ovim svojstvom se naziva *diferencno stacionarni procesi*. Poslužimo se jednostavnim primerom u kome je prva diferencija serije predstavljena zbirom konstante i procesa belog šuma:

$$(1-B)X_t = \beta_1 + \varepsilon_t \quad (5.5.1.2)$$

Izraz (5.5.2) se može drugačije napisati u obliku

$$X_t = X_{t-1} + \beta_1 + \varepsilon_t \quad (5.5.1.3)$$

Prema izrazu (5.5.1.3) nivo procesa u trenutku t zavisi od prethodne vrednosti procesa koja je sa svoje strane pod uticajem stohastičkog člana. Pošto se nivo procesa stohastički menja tokom vremena, kaže se da ovu klasu procesa karakteriše *stohastički trend*.

Proces dat izrazom (5.5.1.3) predstavlja primer klase nestacionarnih procesa poznate pod nazivom *integrirani procesi*, kod kojih se višestrukim diferenciranjem postiže stacionarnost. Tako se kod procesa datog izrazom (5.5.1.3) prvim diferenciranjem serije

dobija stacionaran proces, odnosno, proces belog šuma. Ako se u opštem slučaju diferencirana serija $(1-B)^d X_t$ modelira stacionarnim ARMA (p, q) procesom, tada je:

$$\phi_p(B)(1-B)^d X_t = \theta_0 + \theta_q(B)\varepsilon_t \quad (5.5.1.4)$$

Gde su $\phi_p(B) = 1 - \phi_1 B - \phi_2 B^2 - \dots - \phi_p B^p$ i $\theta_q(B) = 1 - \theta_1 B - \theta_2 B^2 - \dots - \theta_q B^q$ AR i MA polinomi po operatoru docnije, reda p i q respektivno. U izraz (5.5.1.4) je uvedena i konstanta θ_0 . Ona zavisi od reda diferenciranja. Ako je $d=0$, proces je stacionaran. Za vrednosti $d > 0$, konstanta θ_0 ukazuje na prisustvo determinističkog trenda u seriji.

Homogeno nestacionarni proces dat izrazom (5.5.1.4) naziva se *autoregresioni integrisani proces pokretnih proseka* (engl. *autoregressive – integrated – moving average*) reda p, d i q ili prema skraćenoj notaciji ARIMA (p, d, q) proces. Takođe, za process X_t kaže se da je integrisan reda d , u oznaci $I(d)$. U praktičnim primenama kod ekonomskih vremenskih serija obično je red diferenciranja d jednak 0, 1 ili 2.

5.5.2. Rezultati primene ARIMA modela

ARIMA model je primenjen na poljoprivrednu trgovinu na dva načina: na nivou predviđanja budućeg ukupnog izvoza i uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i na nivou izvoza i uvoza odabranih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Pored predviđanja buduće vrednosti ukupnog poljoprivredno-prehrambenog izvoza i uvoza, posmatrana je dosadašnja trgovina Srbije u ovoj oblasti po glavnim spoljnotrgovinskim partnerima pa model predviđa buduće kretanje poljoprivrednog izvoza i uvoza i na ovaj način – razdvajajući ukupan izvoz i uvoz na: 1) EU, 2) CEFTA region i 3) Ostala tržišta.

Posmatrana je, takođe, spoljnotrgovinska razmena u prethodnih 15 godina pojedinačnih poljoprivrednih proizvoda koji predstavljaju najbitnije proizvode za izvoz zemlje u ovoj oblasti u smislu konstantnosti njihovog učešća u prvih 10 poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po vrednosti izvoza. To su kukuruz, pšenica, maline, šećer, suncokret i suncokretovo ulje, jabuke, biskviti, proizvodi od čokolade. Ovih osam proizvoda nalazi se konstantno u vrhu po vrednosti izvoza pojedinih poljoprivredno prehrambenih proizvoda iz Srbije. Njihovo učešće u ukupnoj vrednosti poljoprivredno-prehrambenog izvoza varira po godinama i kreće se oko 40% (u 2015. iznosi 38%) dok u pojedinim godinama iznosi i više od 50% (2002. i 2004. godine).

Tabela 23 Učešće odabranih proizvoda u ukupnom poljoprivrednom izvozu Srbije u periodu 2001-2015. godina

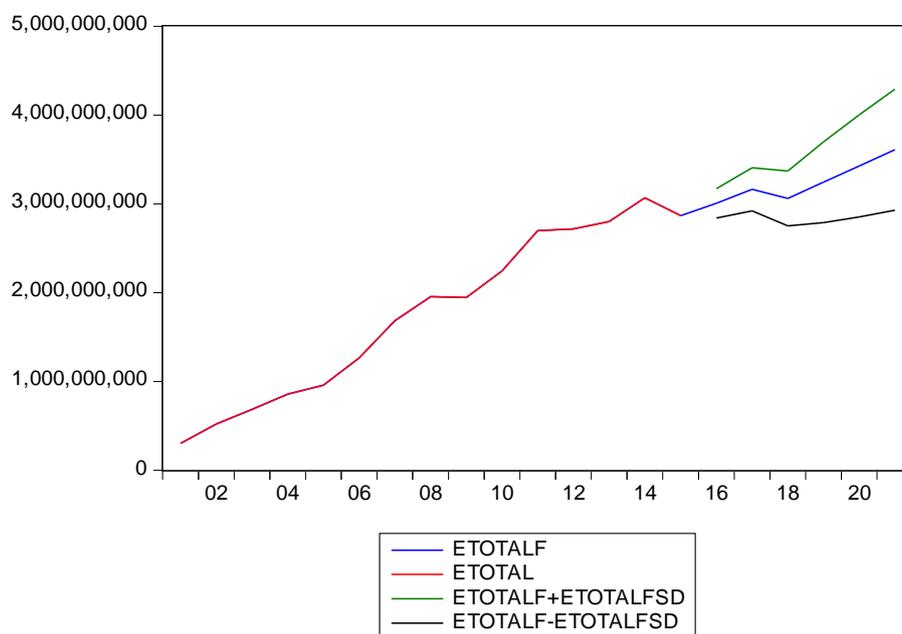
God	CEFTA	EU	Ostali	Ukupno	Odabrani proizvodi	Udeo
2001	\$128,336,298.02	\$85,216,919.64	\$88,609,571.33	\$302,162,788.99	\$8,348,868.70	3%
2002	\$181,638,872.46	\$281,602,979.92	\$57,049,123.50	\$520,290,975.88	\$295,922,477.64	57%
2003	\$322,663,235.76	\$307,035,755.34	\$56,421,824.29	\$686,120,815.39	\$276,207,244.95	40%
2004	\$350,352,313.93	\$458,875,202.28	\$47,666,342.35	\$856,893,858.56	\$437,196,584.53	51%
2005	\$372,362,061.00	\$395,686,085.00	\$188,342,911.00	\$956,391,057.00	\$142,023,050.00	15%
2006	\$593,385,431.00	\$597,211,732.00	\$72,887,843.00	\$1,263,485,006.00	\$576,349,925.00	46%
2007	\$844,581,391.00	\$725,063,313.00	\$114,064,347.00	\$1,683,709,051.00	\$631,407,397.00	38%
2008	\$1,022,451,373.00	\$793,114,451.00	\$139,293,117.00	\$1,954,858,941.00	\$685,712,193.00	35%
2009	\$895,293,214.00	\$923,727,108.00	\$125,327,064.00	\$1,944,347,386.00	\$856,995,616.00	44%
2010	\$964,052,528.00	\$1,083,262,734.00	\$196,439,716.00	\$2,243,754,978.00	\$1,024,889,935.00	46%
2011	\$1,102,285,790.00	\$1,345,880,953.00	\$250,273,285.00	\$2,698,440,028.00	\$1,188,647,237.00	44%
2012	\$1,046,592,139.00	\$1,396,201,657.00	\$274,427,530.00	\$2,717,221,326.00	\$1,210,232,800.00	45%
2013	\$1,079,730,822.00	\$1,350,699,732.00	\$368,933,546.00	\$2,799,364,100.00	\$1,105,337,340.00	39%
2014	\$1,024,420,911.00	\$1,505,259,928.00	\$537,928,644.00	\$3,067,609,483.00	\$1,230,331,531.00	40%
2015	\$919,943,520.00	\$1,366,814,591.00	\$579,862,952.00	\$2,866,621,063.00	\$1,097,270,182.00	38%

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS) (proračun autora)

Takođe, posmatrani su najstandardniji proizvodi i sa aspekta vrednosti uvoza u zemlju tj. proizvodi koji se u kontinuitetu nalaze u privih deset proizvoda po vrednosti uvoza. To su: cigarete, banane, citrusi, žvakaće gume, kakao i proizvodi od čokolade i kafa.

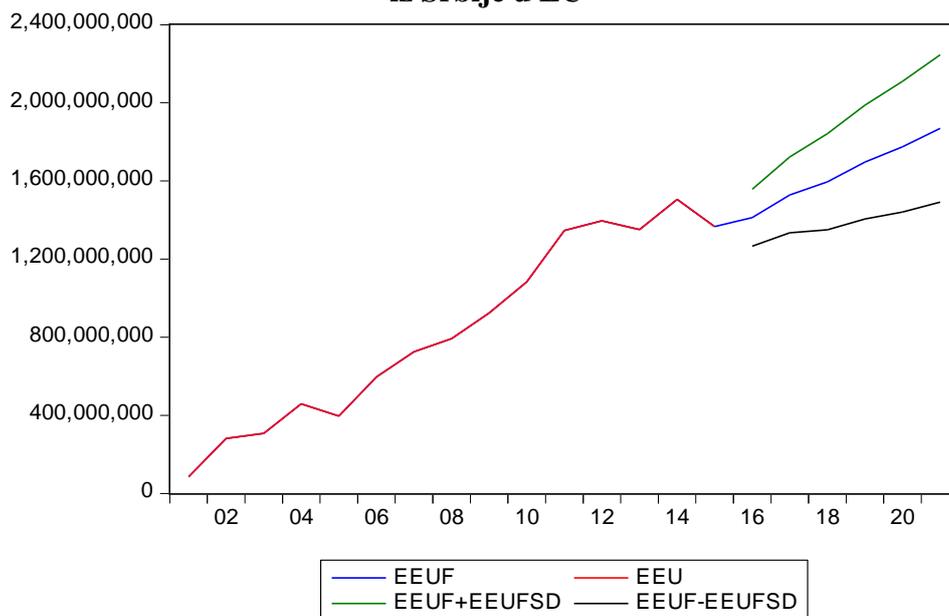
Primenjeni model nudi tri moguća scenarija za budući razvoj spoljnotrgovinske razmene: optimističan (prikazano zelenim), realističan (prikazano plavim) i pesimističan (prikazano tamno crvenim). U tumačenju rezultata ARIMA modela, biće uzet u obzir realističan scenario. Grafikoni prikazani u tekstu sadrže spoljnotrgovinsku razmenu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima za prethodni petnaestogodišnji period (2001-2015. godina) i predviđanje ARIMA modela za budući petogodišnji period (2016-2021. godina)

Grafikon 36 Dosadašnji i budući ukupan izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije

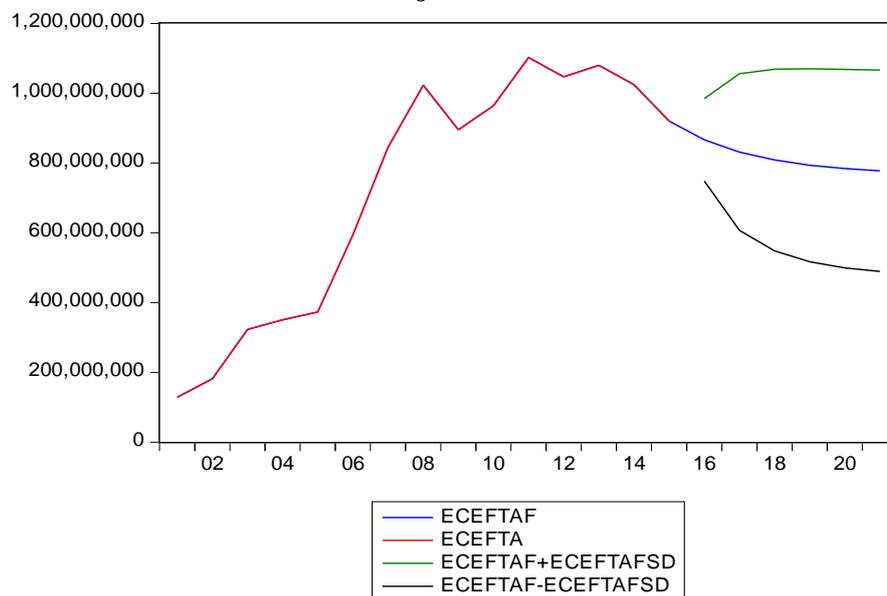
Rezultati primenjenog ARIMA modela ukazuju na nastavak rasta izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije u periodu pred nama pa je time hipoteza H1a: „Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti ukupnog izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije” potvrđena.

Grafikon 37 Dosadašnji i budući izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije u EU

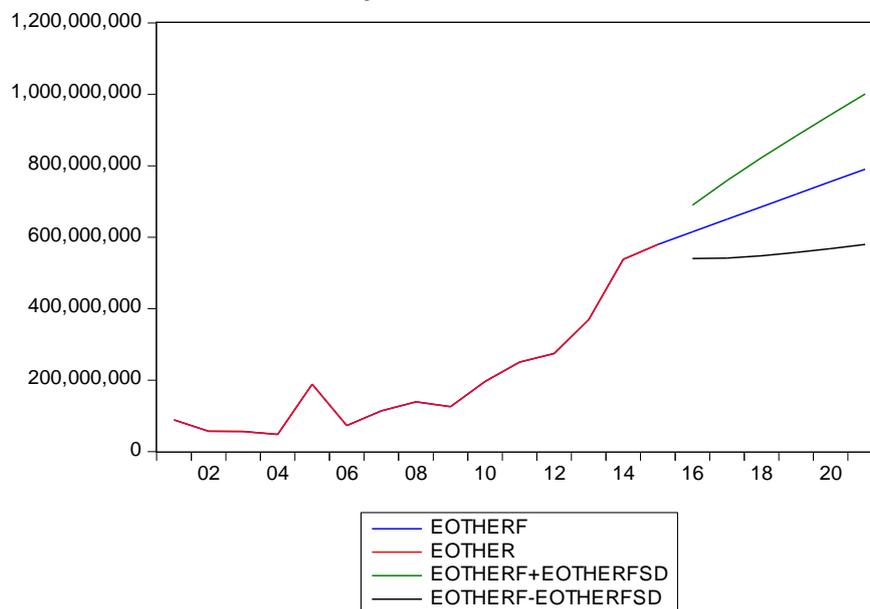
Prema ARIMA modelu, izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije na teritoriju Evropske unije će nastaviti da raste u budućem petogodišnjem periodu. Model predviđa izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u 2016. godini od 1.412 milijardi dolara dok bi 2021. godine izvoz trebao da dostigne 1.869 milijardi dolara. Time je hipoteza H1b: „Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije u EU” takođe potvrđena.

Grafikon 38 Dosadašnji i budući izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije u CEFTA

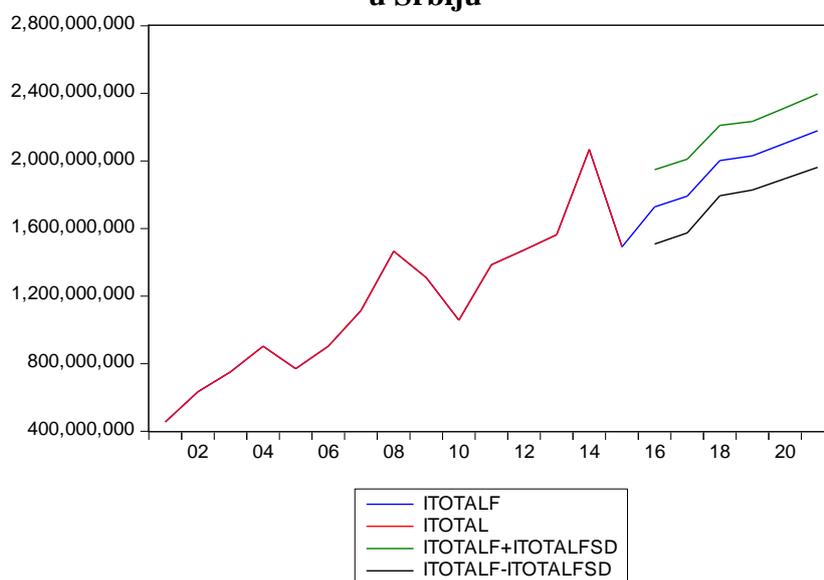
Posmatrajući prethodni petnaestogodišnji izvoz, ARIMA model predviđa pad izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na tržište CEFTA članica. U 2016. godini se predviđa izvoz od ukupno 866 miliona USD dok se 2021. godine očekuje izvoz od 777 miliona USD. Ovim je hipoteza H1c: „Integracija Srbije u EU dovešće do smanjenja vrednosti izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije na CEFTA tržište” dokazana.

Grafikon 39 Dosadašnji i budući izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije na Ostala tržišta

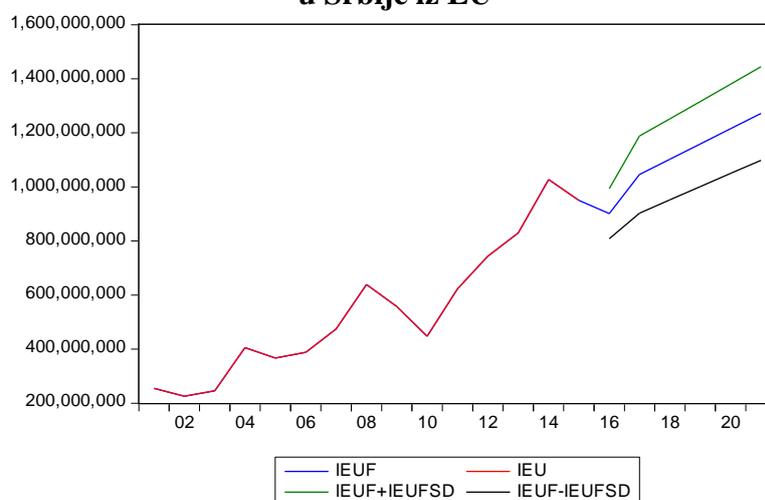

Prema rezultatima primenjenog modela, izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije na tzv. Ostala tržišta će rasti u kontinuitetu u budućem petogodišnjem periodu (2016-2021. godina). Bitno je napomenuti da ova tržišta podrazumevaju sva izvozna tržišta naše zemlje van EU i CEFTA prostora, među kojima se nalaze i zemlje sa kojima Srbija ima potpisane bilateralne trgovinske sporazume (npr. Ruska Federacija) ili na čiju teritoriju ima bezcarinski pristup po drugom osnovu (np. tržište SAD).

Kada govorimo o uvozu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju, situacija je donekle drugačija. Uvoz u Srbiju je takođe posmatran kao uvoz sa tri tržišta (EU, CEFTA i Ostala tržišta) a rezultati su prikazani ispod.

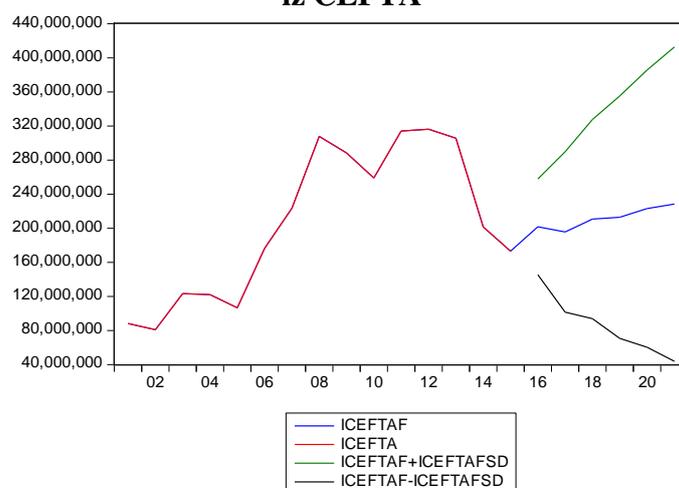
Grafikon 40 **Dosadašnji i budući ukupan uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju**

Iako ARIMA model predviđa pozitivne trendove na izvoznoj strani spoljnotrgovinskog salda poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, na njegovoj uvoznoj strani se predviđaju negativne tendencije. Naime, predviđa se rast uvoza u budućem petogodišnjem periodu pa se tako za 2016. godinu predviđa uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u vrednosti od 1.727 milijardi USD a u 2021. godini 2.178 milijardi USD. Time se hipoteza rada H1d: „Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti ukupnog uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju” potvrđuje kao istinita.

Grafikon 41 **Dosadašnji i budući uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju iz EU**

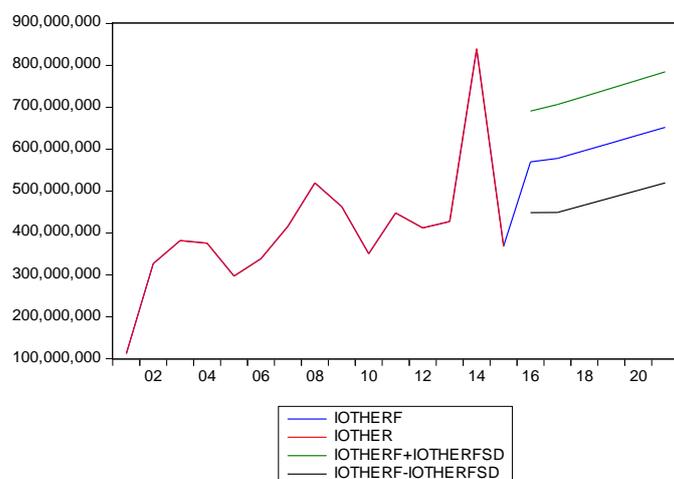
Rezultati ARIMA modela veoma jasnu ukazuju na očekivani porast uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju poreklom sa teritorije EU. Prema modelu, u 2016. godini se očekuje uvoz od 901 milion USD (što je inače za 49 miliona manji uvoz nego u 2015. godini) da bi uvoz iz EU rastao do ukupno 1.271 milijardu USD u 2021. godini. Time je hipoteza rada H1e: „Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz EU u Srbiju” dokazana kao istinita.

Grafikon 42 **Dosadašnji i budući uvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju iz CEFTA**

U periodu 2016-2021. godina, prema ARIMA modelu se očekuje rast uvoza u Srbiju poljoprivredno-prehrambenih proizvoda sa CEFTA tržišta. Time je hipoteza rada H1f: „Integracija Srbije u EU dovešće do smanjenja vrednosti uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju sa CEFTA tržišta” odbačena dobijenim rezultatima.

Grafikon 43 **Dosadašnji i budući izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije na Ostala tržišta**

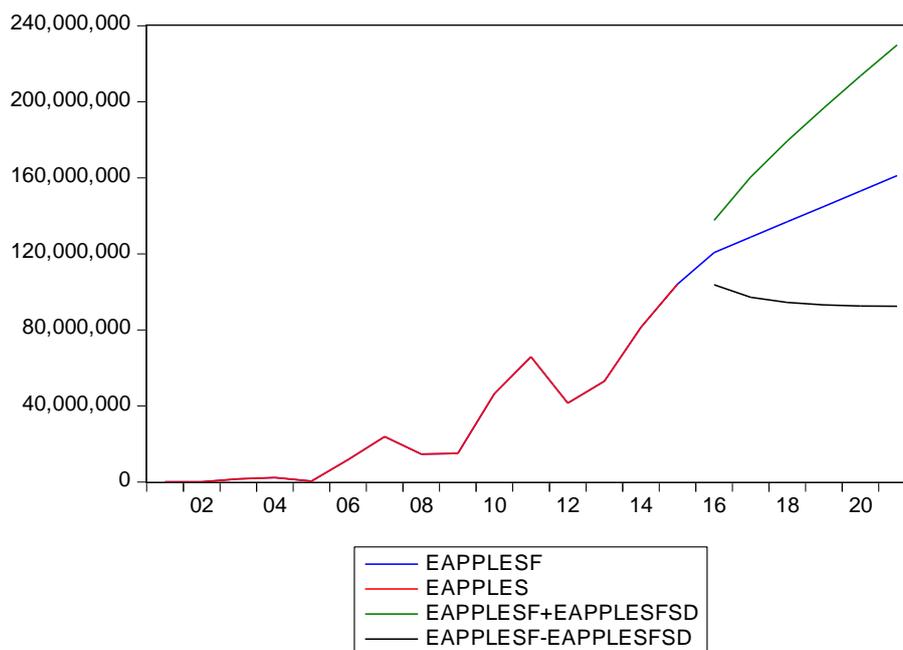

I kod tzv. Ostalih tržišta, model predviđa nastavak rasta uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju. Inače, u posmatranom prethodnom petnaestogodišnjem periodu, uvoz sa ovih tržišta je karakterisala velika varijabilnost iz godine u godinu. Prema rezultatima modela, u 2016. godini će uvoz sa ovih tržišta iznositi 569 miliona USD dok se u 2021. godini očekuje uvoz u vrednosti od 653 miliona USD.

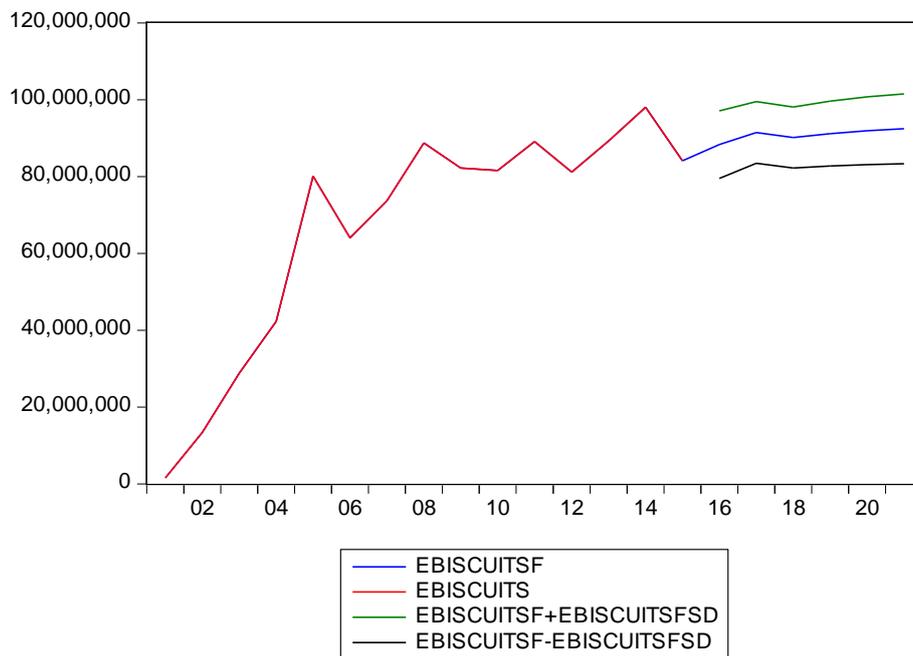
Dosadašnji i budući ukupan izvoz odabranih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda iz Srbije

Rezultati primenjenog ARIMA modela na dosadašnji petnaestogodišnji (2001-2015. godina) i budući petogodišnji izvoz (2016-2021. godina) odabranih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, odnosno, proizvoda sa najvećom vrednošću u ukupnom poljoprivrednom izvozu zemlje jesu donekle drugačiji nego trendovi zabeleženi kod ukupne trgovine. Naime, dok ARIMA model za većinu proizvoda predviđa nastavak rasta izvoza u budućem periodu (jabuke, kukuruz, maline, pšenica), on kod određenih proizvoda predviđa stagnaciju (biskviti) dok kod pojedinih predviđa i pad vrednosti izvoza (kakao i proizvodi od čokolade kao i u određenom periodu i šećer). Ovim je hipoteza rada H1g: „Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti izvoza najbitnijih izvoznih proizvoda Srbije u ovoj oblasti” odbačena rezultatima istraživanja.

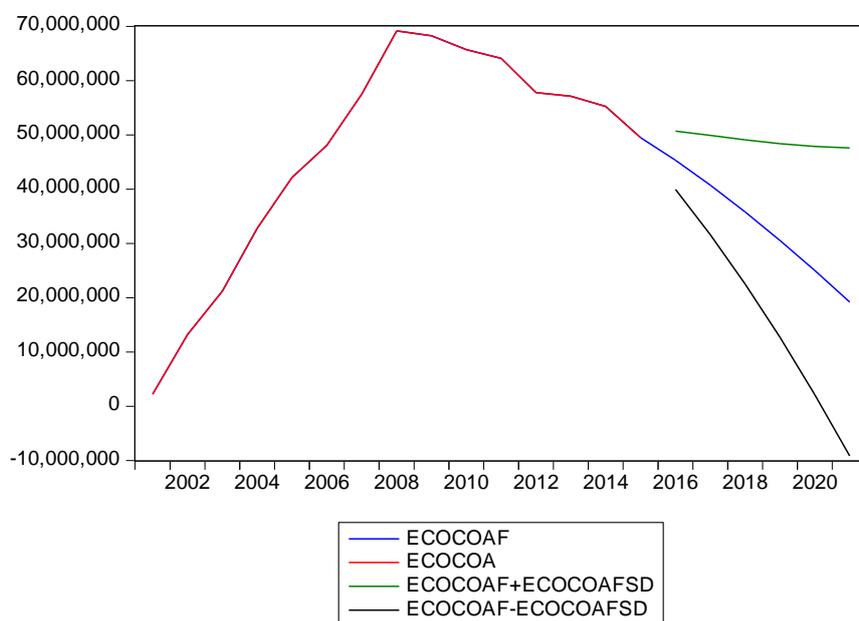
Grafikon 44 **Jabuke**

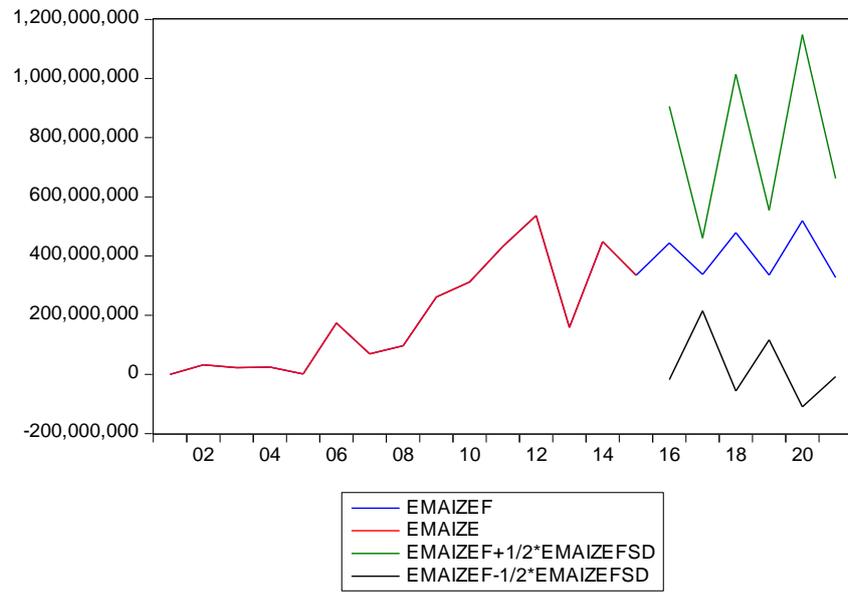
Grafikon 45 Biskviti

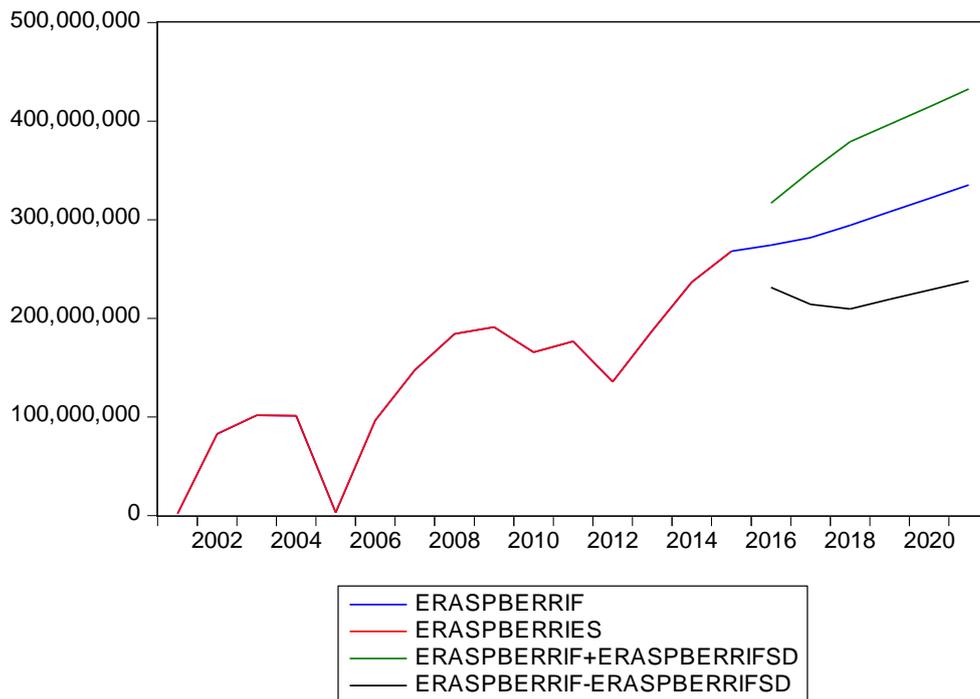
Grafikon 46 Kakao i proizvodi od čokolade

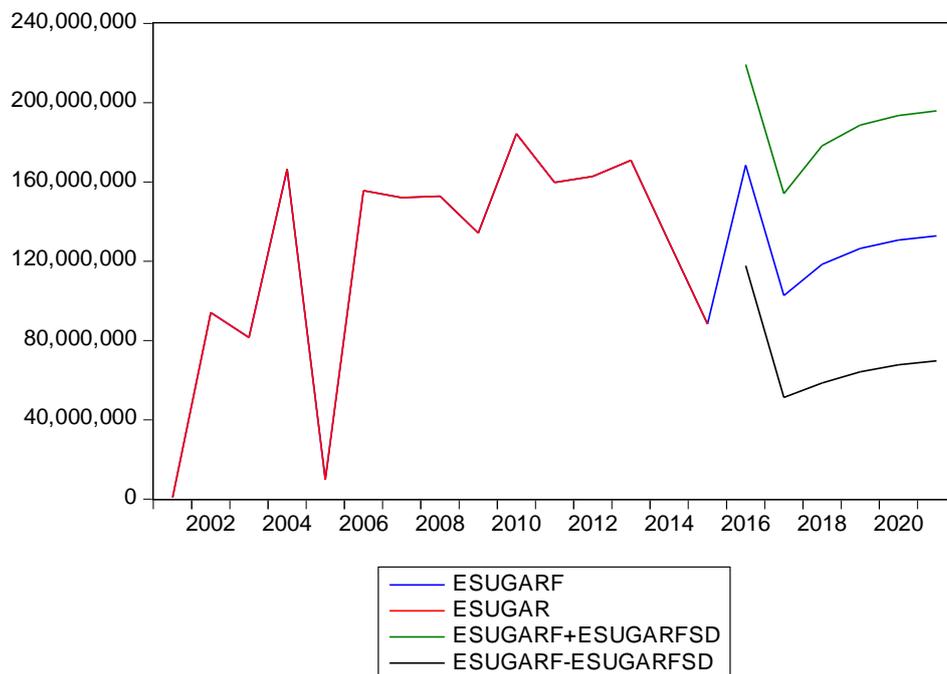
Grafikon 47 **Kukuruz**

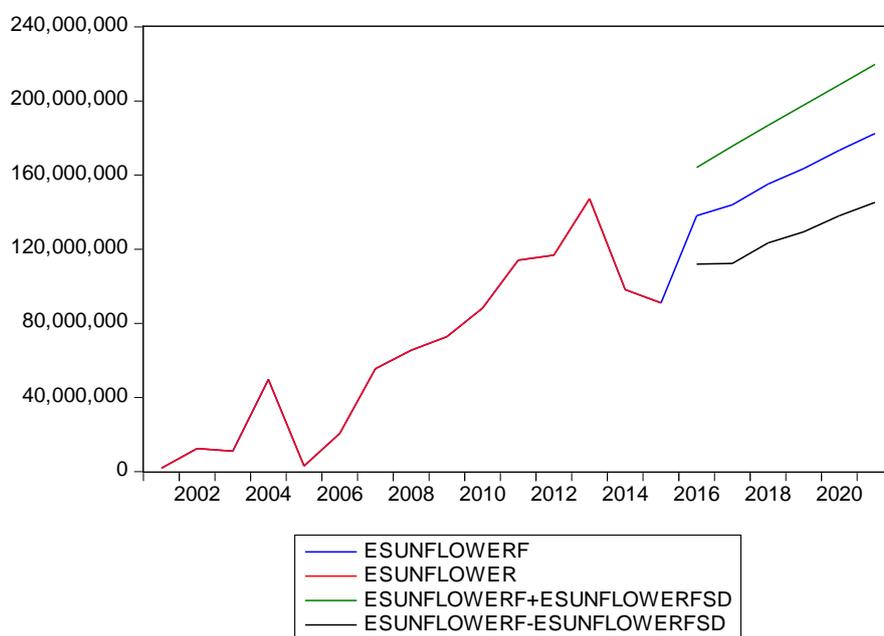
Grafikon 48 **Maline**

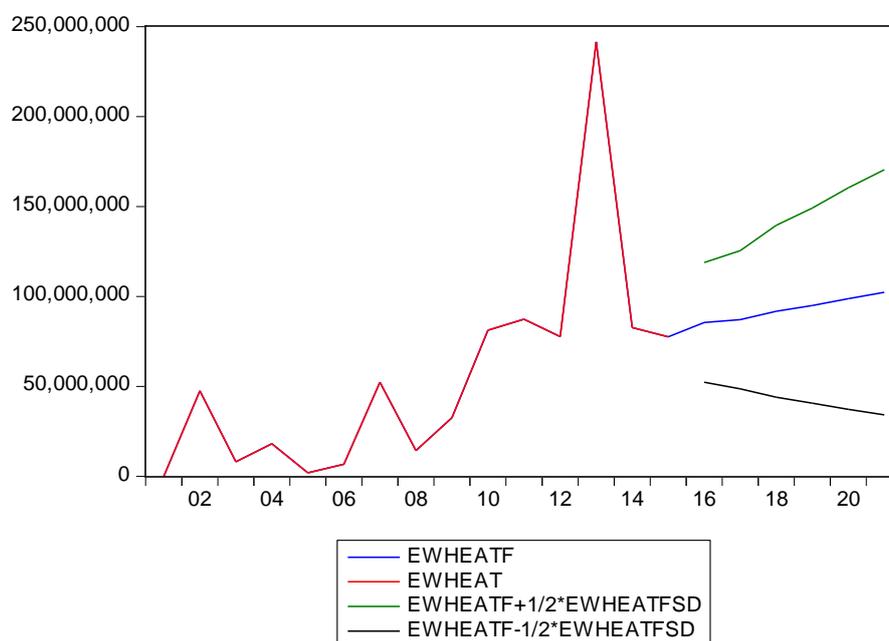
Grafikon 49 Šećer

Grafikon 50 Suncokret i suncokretovo ulje

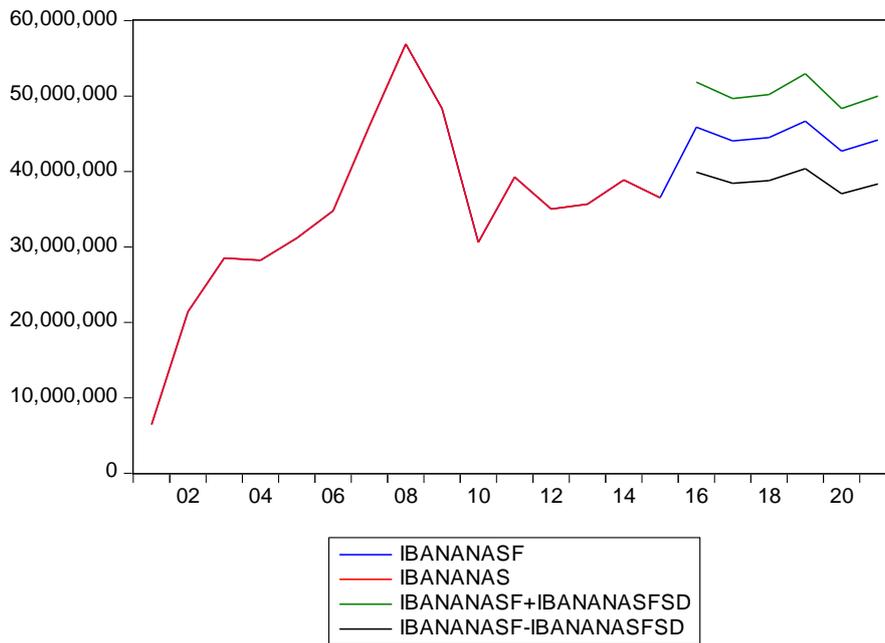
Grafikon 51 Pšenica

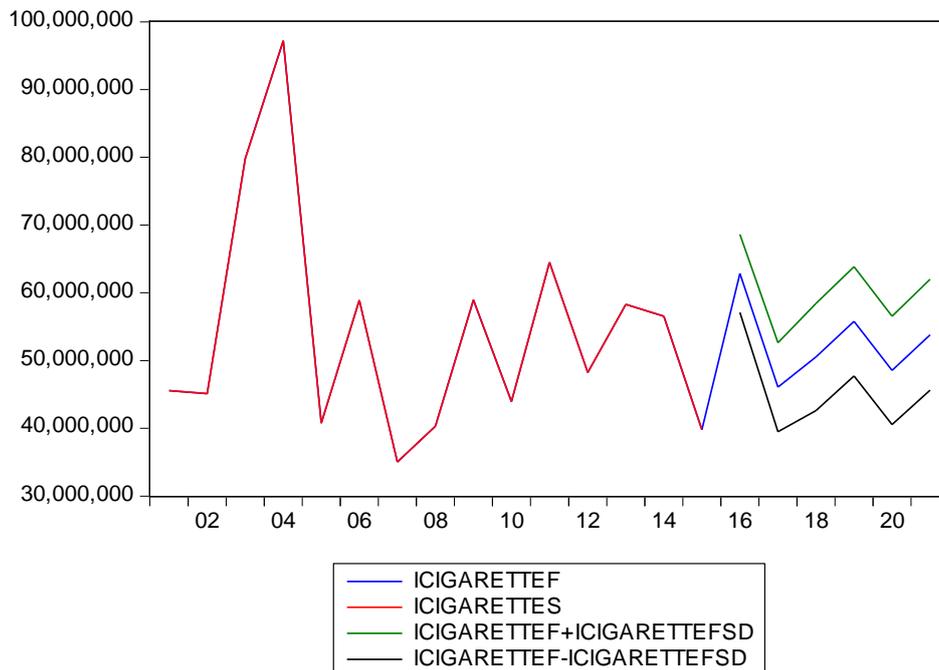
Dosadašnji i budući ukupan uvoz odabranih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u Srbiju

Posmatrajući obim trgovine u prethodnom posmatranom periodu, kao i rezultate ARIMA modela za budući period na nivou najbitnijih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda sa stanovišta uvoza u Srbiju, može se zaključiti da su trendovi slični kao i na izvoznoj strani. Naime, dok se očekuje da uvoz pojedinih proizvoda nastavi sa rastom (kakao, kafa, žvakaće gume), za pojedine proizvode ARIMA model predviđa stagnaciju u uvozu (citrusi) dok se za pojedine proizvode predviđa i pad uvoza u pojedinim godinama posmatranog perioda (banane i cigarete). Time je hipoteza rada H1h: „Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti uvoza najbitnijih uvoznih proizvoda Srbije u ovoj oblasti”, odbačena rezultatima primenjenog istraživanja.

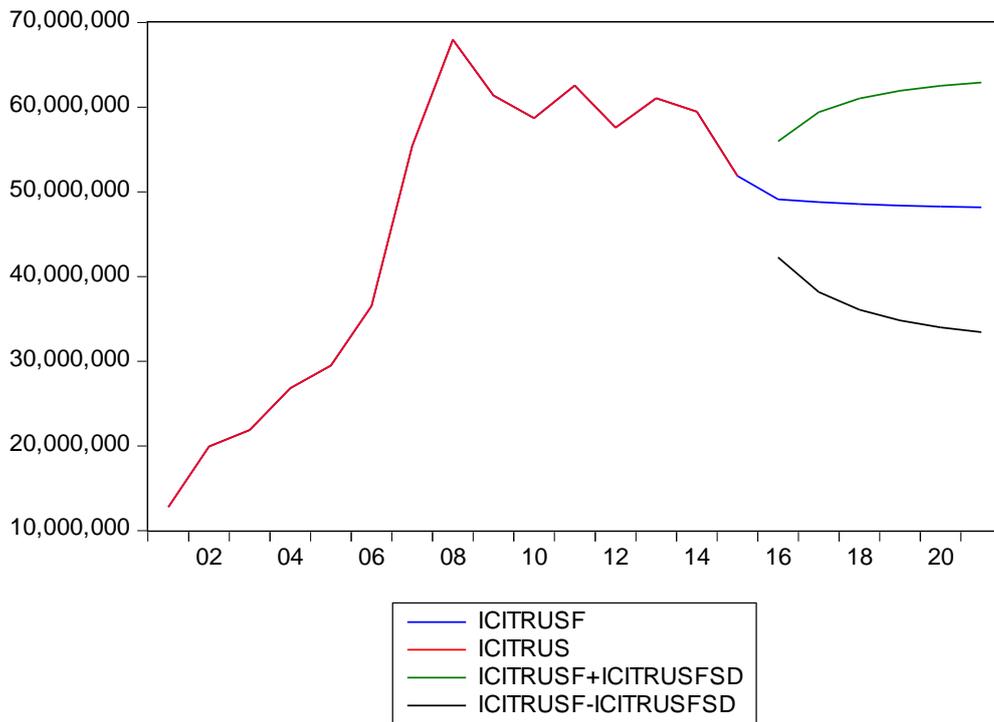
Grafikon 52 Banane

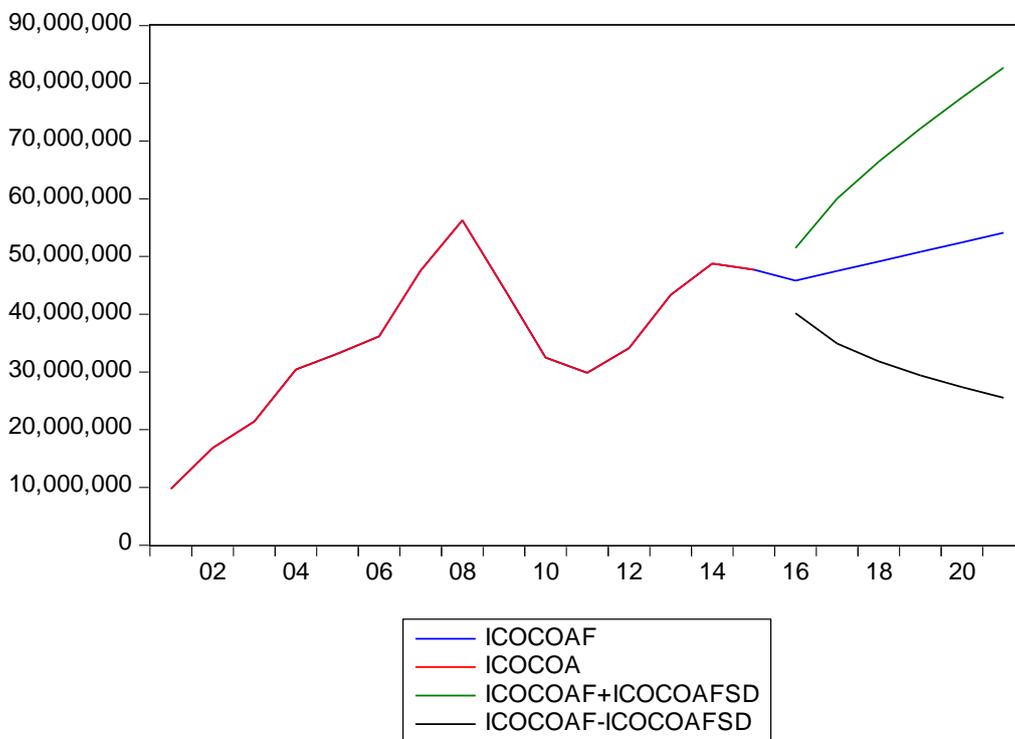
Grafikon 53 Cigarete

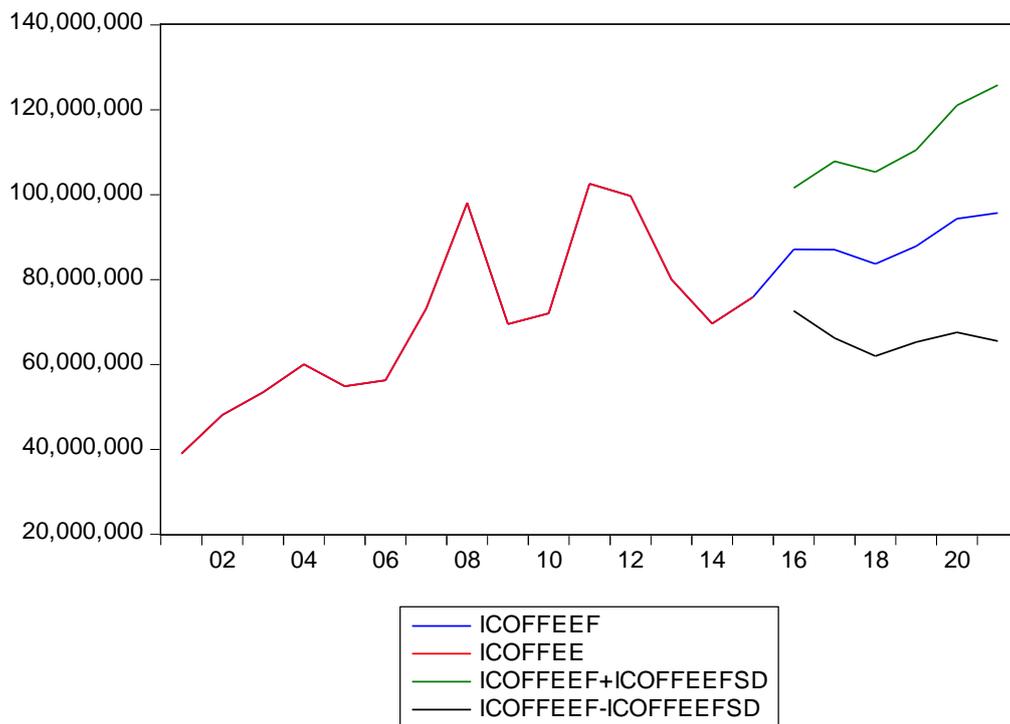
Grafikon 54 Citrusi

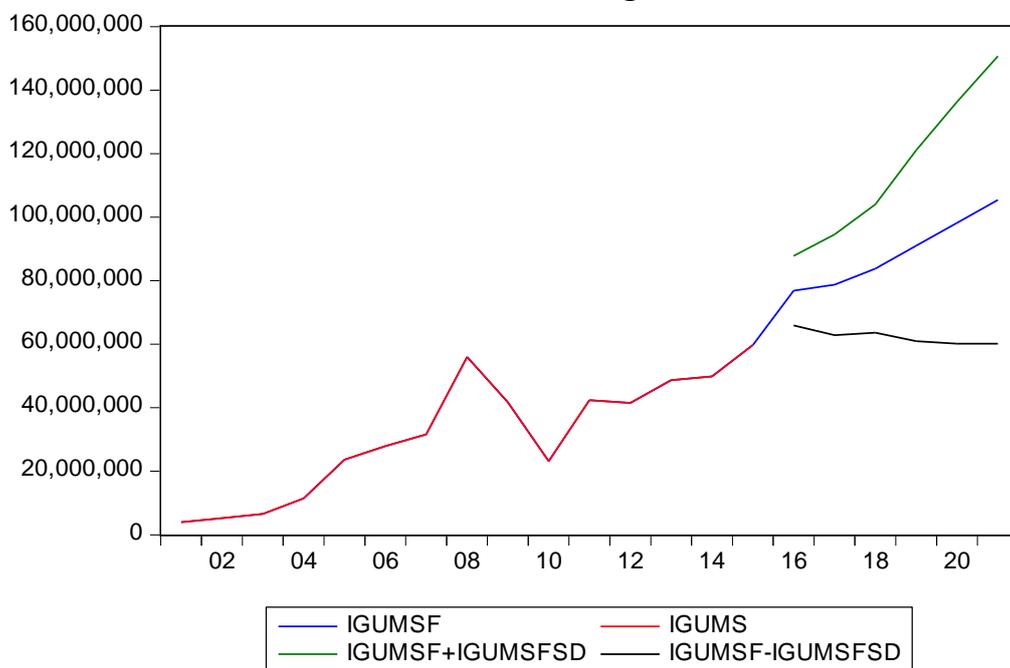
Grafikon 55 Kakao

Grafikon 56 Kafa

Grafikon 57 Žvakaće gume

6. AGRARNA ISKUSTVA ZEMALJA ČLANICA NAKON PRIKLJUČENJA EU – PRIMERI ODABRANIH ČLANICA

Maja 2004. i januara 2007. godine, Evropska unija se proširila za ukupno 12 zemalja članica dok je jula 2013. godine član postala i Hrvatska.

Pouzdana politička stabilnost i sigurnost, kao i proširenje unutrašnjeg tržišta EU, sa 380 na gotovo 500 miliona ljudi, donelo je korist Evropi, kao celini. Proširenje je dovelo do napretka poljoprivrednog sektora svih zemalja članica, olakšavajući trgovinu u okviru EU i podržavajući poljoprivrednu modernizaciju novih zemalja članica. Učešćem novih zemalja članica, evropska poljoprivreda je dobila na značaju u smislu površine, proizvodnje i broja poljoprivrednika. Strahovanja od nepovoljnih uticaja proširenja na poljoprivredni sektor pokazala su se kao neosnovana (**Poljoprivreda i proširenje, 2012, str. 1, citirano prema Ciolos D.**).

Iskustva u toku i nakon pristupa ovih zemalja EU, pretežno bivših članica tzv. Istočnog bloka, od velikog su značaja za analiziranje potencijalnih efekata članstva u EU na poljoprivredno-prehrambeni kompleks Srbije. Ove zemlje su u trenutku pristupa u EU unele 55 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta što je uvećalo ukupnu površinu poljoprivrednog zemljišta EU za 40%. Generalno, ove zemlje su prošle period tranzicije od centralno planske privrede ka tržišnoj privredi i u velikoj meri su u decenijama pre pristupa primenjivale međusobno sličan sistem institucionalne podrške razvoja poljoprivrede. U tom je i njihovo iskustvo na ovom putu dragocenije za našu zemlju.

Poljoprivredno-prehrambeni sektor je pre pristupa EU igrao različitu ulogu za ekonomije pojedinih tzv. novih članica EU a tako je i danas. Sa aspekta ovog rada, analizirani su efekti koje je članstvo u EU imalo na tri zemlje koje su 2004. godine postale članice EU

(Slovenija, Poljska i Mađarska) i dve iz proširenja iz 2007. godine (Bugarska i Rumunija). Pojedine zemlje su odabrane usled velikog značaja koji poljoprivreda ima u njihovoj ukupnoj privredi (Poljska) a pojedine su odabrane usled velike makroekonomske i poljoprivredno-resursne sličnosti sa Srbijom (Mađarska). Budući da dolazi iz identičnog društveno-političkog uređenja koje je vladalo unutar SFR Jugoslavije kao i naša zemlja, posebno je interesantan primer Slovenije pa je i slovenačko iskustvo u poljoprivredi analizirano u ovom radu. Konačno, posebna pažnja je posvećena priključenju Bugarske i Rumunije Evropskoj uniji, sa svim specifičnostima ovog procesa i njihovim potencijalnim reperkusijama na priključenje Srbije.

U toku samog procesa pregovora o pristupu, poljoprivreda je često bila kamen spoticanja i osetljivo pitanje. Imajući u vidu činjenicu da poljoprivredno zakonodavstvo čini oko 40% ukupnog zakonodavstva na snazi u EU, ovo i ne čudi. Bez izuzetka, priključenje EU je dovelo do suštinske sistemske promene u modelima primenjenim u cilju podsticanja poljoprivredne proizvodnje i razvoja ruralnih oblasti u svim posmatranim članicama. Ovaj deo rada sumira iskustva od značaja za našu zemlju, kako pozitivna tako i negativna, i naglašava potencijalne prelomne tačke pregovora i/ili članstva koje zahtevaju posebnu pažnju daleko pre samog članstva u EU.

6.1. Poljoprivreda Poljske nakon priključenja EU

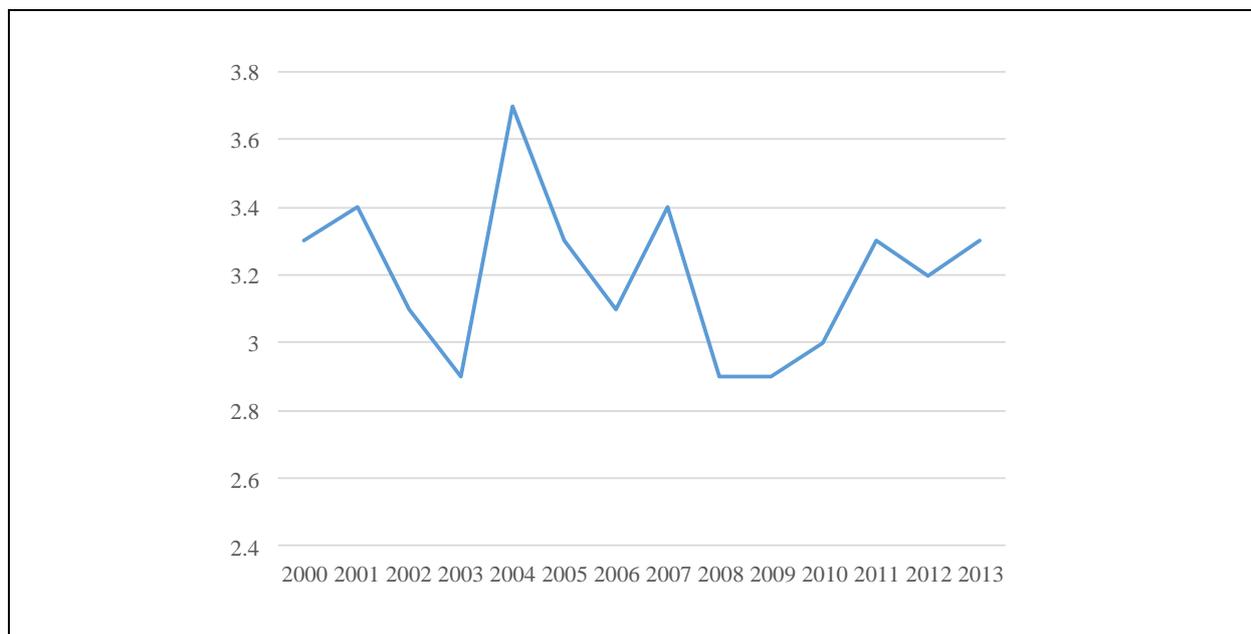
Poljska predstavlja devetu po veličini članicu Evropske unije sa veoma značajnim poljoprivrednim resursima. Po opštem uverenju građana, a pogotovo poljoprivrednika, poljoprivreda je jedan od sektora koji je najviše profitirao članstvom Poljske u EU. Poljska, u 2007. godini, sa 15% raspoložive radne snage uposlene u poljoprivredi, predstavlja rekordera unutar EU. U tom kontekstu je njena uspešna integracija bila itekako ekonomski, socijalno i politički značajna kako za samu zemlju, tako i za EU.

Iako broj stalno zaposlenih u poljoprivredi nastavlja da opada u svim zemljama koje su se 2004. i 2007. godine priključile Evropskoj uniji jedino u Poljskoj se broj zaposlenih u poljoprivredi blago povećava i nakon pristupa EU (Csaki C. and Jambor A., 2009, str. 4). Nakon 2007. godine, zaposlenost u poljoprivredi postepeno opada, da bi u periodu od 2009-2013. godine, zaposlenost u poljoprivredi iznosila 13% od ukupne zaposlenosti u Poljskoj. Time hipoteza H2h: „Integracija Srbije u EU doprineće padu broja zaposlenih u poljoprivredi” biva istraživanjem odbačena.

Tabela 24 **Indikatori poljoprivrede Poljske**

Stanovništvo ¹⁾	37.995.529 (2014. god.)	
Ruralno stanovništvo ¹⁾	14.982.397 (2014. god.)	
Površina ²⁾	312.679 km ²	
Poljoprivredno zemljište (% od ukupne površine) ¹⁾	47,4% (2012. god.)	
Obradivo zemljište ¹⁾	35,7% (2012.god.)	
Ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava ²⁾	1.506.610 (2010. god.)	
Zaposlenost u poljoprivredi (% od ukupne zaposlenosti) ¹⁾	13% (2012. god.)	

Izvor: *The World Bank*¹⁾, *Member States Factsheets-Poland*, str. 1-2²⁾

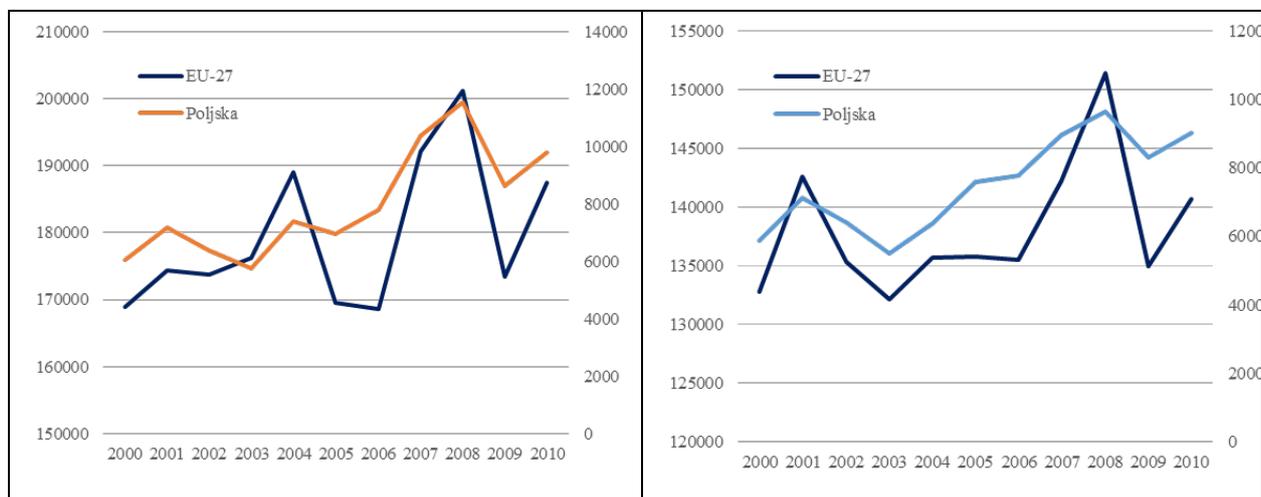
Grafikon 58 **Učešće poljoprivrede Poljske u ukupnom BDP, 2000-13. godine (%)**

Izvor: *World Bank*

Učešće poljoprivrede u bruto domaćem proizvodu je u stalnom padu u svim zemljama koje se nalaze u procesu evrointegracija. Ovaj trend je očigledan i u Poljskoj pa je u 2004.

godini poljoprivreda činila oko 4% BDP, u 2007. godini ona čini 3,4%, a u 2011. godini 3,3% i relativno se zadržava na tom nivou. Ipak, u najvećoj meri se ova pojava opravdava razvojem (ili, bolje rečeno, oporavkom) ostalih sektora privrede koji su pretrpeli značajne udarce tokom tranzicije ali i relativno niskom produktivnošću poljske poljoprivrede (u poređenju sa poljoprivredama zemalja Zapadne Evrope).

Poljoprivredni output je veoma pouzdan pokazatelj jačanja produktivnosti poljoprivredne proizvodnje. U Poljskoj je nakon ulaska u EU došlo do snažnog jačanja poljoprivrednog outputa tako da je on u periodu od četiri godine nakon članstva porastao za čak 72%. Nema sumnji da u velikoj meri na ovaj pokazatelj ima uticaj dostupnost sredstava Zajedničke agrarne politike EU za podsticanje razvoja poljoprivrede koji je ostvaren tek punopravnim članstvom Poljske u EU.

Grafikon 59 Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Poljska, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., Some impacts of the EU accession on the new Member States, str. 51 i proračun autora

Grafikon 60 Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Poljska, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., Some impacts of the EU accession on the new Member States, str. 53 i proračun autora

Sama vrednost biljne proizvodnje u Poljskoj se u periodu od 2000. do 2010. značajno uvećala. U 2000. je u stalnim cenama ukupna vrednost biljne proizvodnje iznosila 6.059,3 milion EUR a 2010. godine 9.800,7. Takođe se i vrednost stočarske proizvodnje u posmatranom periodu uvećala (za 53%). U 2000. godini je ukupna vrednost stočarske proizvodnje, u stalnim cenama, iznosila 5.885,9 miliona EUR a 2010. godine 9.029,1 (Kiss J., 2011, str. 51-53).

Vrednost biljne proizvodnje postepeno raste do 2013. godine (11.405,5 miliona EUR), da bi se u 2014. godini smanjila za oko 10% (10.295,6 miliona EUR) i činila 47,3% ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje Poljske, kao i 5,1% ukupne vrednosti biljne proizvodnje

EU28 (**Member States Factsheets-Poland, 2015, str. 6**). Sa druge strane, vrednost stočarske proizvodnje konstantno raste, da bi u 2014. godini iznosila 11.493,2 miliona EUR i činila 52,7% ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje, kao i 6,8% ukupne vrednosti stočarske proizvodnje EU28.

Trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima Poljske raste u kontinuitetu već duži niz godina. Ipak, do ubrzanja trgovine dolazi drastično nakon članstva u EU. Izvozna strana spoljnotrgovinskog salda raste ali, takođe, dolazi i do veoma značajnog rasta uvoza (rast izvoza u periodu 2007-2003. od 302% i rast uvoza u istom periodu od 285%). Interesantan je podatak i o strukturi izvoza koji je od velikog značaja za razumevanje i trenutne pozicije Srbije. Naime, u izvozu dolazi do rasta učešća sirovina nakon ulaska u EU u ukupnom poljoprivredno-prehrambenom izvozu a na uvoznoj strani do značajnog rasta prerađenih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda više jedinične vrednosti.

Među grupom posmatranih zemalja članova iz 2004-2007. godine, Poljska se izdvaja kao zemlja koja beleži veliki rast u suficitu u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. Sporazumi o slobodnoj trgovini kojih je EU potpisnik a koje je nakon članstva počela da primenjuje i Poljska su svakako imali veliki doprinos u ovome. Unutar EU, najbitniji, uslovno rečeno spoljno-trgovinski partner Poljske je Nemačka koja apsorbuje 70% izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda poreklom iz Poljske (**Polish agriculture in the EU, 2009, str. 5**).

U 2013. godini Poljska beleži suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivrednih proizvoda od 6,100.3 miliona EUR (**Member States Factsheets-Poland, 2015, str. 11**).

Cena poljoprivrednog zemljišta je takođe još jedan od pokazatelja performansi poljoprivrednog sektora. Nakon ulaska Poljske u EU potražnja za poljoprivrednim zemljištem raste drastično a sa tim, uslovno, i cena poljoprivrednog zemljišta. Kretanja na svetskom tržištu poljoprivrednih proizvoda imaju svoj deo uticaja ali takođe, značajan faktor predstavljaju i EU-ZAP subvencije vezane za površinu poljoprivrednog zemljišta. Indikativan podatak je da je krajem 2007. godine cena poljoprivrednog zemljišta bila dvostruko viša od cene plaćane u trgovini poljoprivrednim zemljištem u periodu 2000-2003. godina, tj. neposredno pre pristupa EU (**Dąbrowska I., Zielińska M., 2008, str. 59**).

Budući da je za većinu novih članica karakterističan veliki broj porodičnih farmi male veličine, interesantan je pokazatelj ukupan broj farmi pre i nakon ostvarenog članstva u EU. Poljska dodatno predstavlja dobar primer za Srbiju (kao i Slovenija) jer su upravo male porodične farme činile dominantnu grupu unutar poljoprivrede i u socijalističkom periodu. Slično kao i u našoj zemlji, u ove dve zemlje je 90% celokupnog vlasništva nad poljoprivrednom zemljištu bilo u privatnim rukama i to, pre svega, malih poljoprivrednika. Ipak, veoma značajan podatak je da, iako se ukupan broj farmi u novim zemljama članicama u periodu 2003-2007. godina smanjio u proseku za 7%, u Poljskoj se ovaj broj uvećao za 11% (sa 2,144,670 u 2003. na 2,380,120 u 2007).

Visina prihoda osoba zaposlenih u poljoprivredi takođe predstavlja jedan od pokazatelja performansi poljoprivrednog sektora i njegovih učesnika. U slučaju Poljske, prihod poljoprivrednika je u 2007. godini porastao dvostruko u odnosu na 2000. godinu (**Dąbrowska I., Zielińska M., 2008, str. 56**).

Ipak, veličina i performanse poljoprivrednog sektora Poljske predstavljaju još uvek značajan izazov kako za samu zemlju tako i za EU. Strukturalne reforme su još u toku, problemi neadekvatnog ruralnog razvoja i njegove percepcije i poistovećivanja sa poljoprivrednim pitanjima i dalje postoje, kao i rastući pritisak na životnu sredinu.

Nakon svega analiziranog, sa sigurnošću se može reći da je pristup Poljske Evropskoj unije je bio od velike koristi za poljoprivredno-prehrambeni kompleks Poljske. Zaposlenost u poljoprivredi, kao i produktivnost poljoprivredne proizvodnje je porasla, zajedno sa rastom spoljne trgovine (pogotovo izvoza) u oblasti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Takođe, EU članstvo je ubrzalo proces modernizacije i restrukturiranja u oblasti proizvodnje, prerade i plasmana hrane. Prve četiri godine članstva Poljske u EU bile su generalno napredne za poljoprivredu Poljske (**Karasinska-Fendler M., 2009, str. 32**).

6.2. Poljoprivreda Mađarske nakon priključenja EU

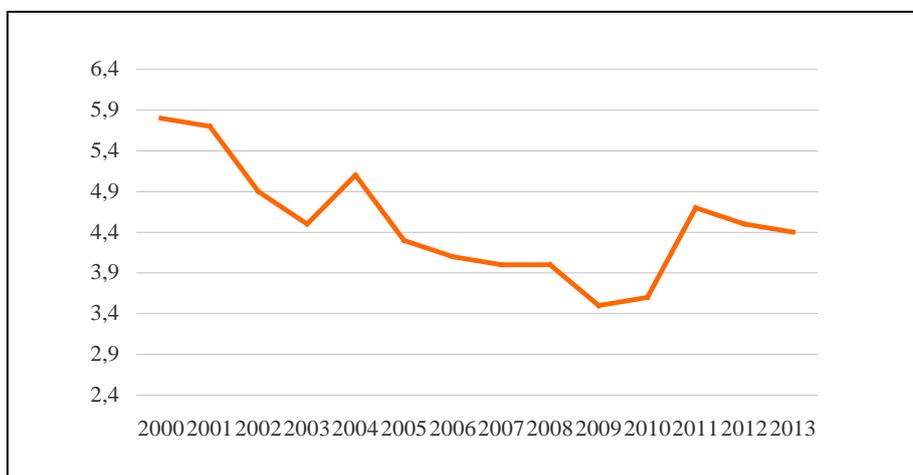
Poljoprivreda u Mađarskoj uživa veoma pogodne uslove u pogledu plodnog zemljišta, umerene klime i velikih količina dostupne vode. Ukupno dve trećine površine zemlje je poljoprivredno zemljište, što je više od proseka EU, i u tom smislu ova zemlja čini značajnog

učesnika poljoprivrede EU. Obradivo zemljište zauzima oko 4,5 miliona hektara i u ovom pogledu je Mađarska veoma slična Srbiji, kao i u pogledu ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava – oko 600.000. Takođe, 86% teritorije se smatra ruralnim oblastima u kojima živi trećina stanovništva što je još jedna sličnost sa Srbijom. Poljoprivredni sektor igra veoma bitnu ulogu u privredi Mađarske iako zaposlenost u poljoprivredi čini svega 5% ukupno zaposlenih.

Tabela 25 Indikatori poljoprivrede Mađarske

Stanovništvo ¹⁾	9.861.673 (2014. god.)	
Ruralno stanovništvo ¹⁾	2.882.468 (2014. god.)	
Površina ²⁾	93.024 km ²	
Poljoprivredno zemljište (% od ukupne površine) ¹⁾	59% (2012. god.)	
Obradivo zemljište (% od ukupne površine) ¹⁾	48,6% (2012. god.)	
Ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava ²⁾	576.810 (2010. god.)	
Zaposlenost u poljoprivredi (% od ukupne zaposlenosti) ¹⁾	5% (2012. god.)	

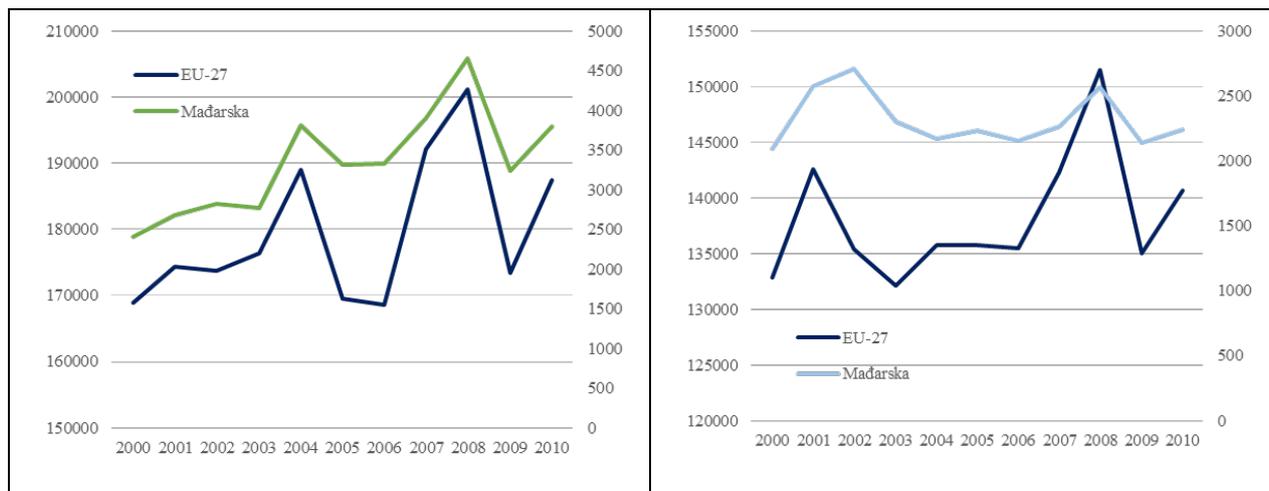
Izvor: The World Bank¹⁾, Member States Factsheets-Hungary, str. 1-22²⁾

Grafikon 61 Učešće poljoprivrede Mađarske u ukupnom BDP, 2000-13. godine (%)

Izvor: World Bank

Iako u konstantnom padu od 2004. godine (kao i u većini zemalja) učešće poljoprivrede u BDP Mađarske u 2011. godini je iznosilo 4,7% , a u 2013. godini 4,4%.

Grafikon 62 Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Mađarska, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., *Some impacts of the EU accession on the new Member States*, str. 51 i proračun autora

Grafikon 63 Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Mađarska, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., *Some impacts of the EU accession on the new Member States*, str. 53 i proračun autora

Vrednost biljne proizvodnje u Mađarskoj se u periodu od 2000. do 2010. značajno uvećala. U 2000. je u stalnim cenama ukupna vrednost biljne proizvodnje iznosila 2,404.1 milion EUR a 2010. godine 3,799.5. Output je uvećan nakon pristupa Mađarske EU kako po hektaru obrađene površine, tako i po zaposlenom. Vrednost stočarske proizvodnje se u posmatranom periodu uvećala za oko 7%. U 2000. godini je ukupna vrednost stočarske proizvodnje, u stalnim cenama, iznosila 2,089.7 miliona EUR a 2010. godine 2,241.5 (Kiss J., 2011, str. 51-53).

Vrednost biljne proizvodnje postepeno raste do 2013. godine (4,574.8 miliona EUR), da bi se u 2014. godini smanjila za oko 2% (4,493.5 miliona EUR) i činila 63.5% ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje Mađarske, kao i 2.2% ukupne vrednosti biljne proizvodnje EU28. Sa druge strane, vrednost stočarske proizvodnje konstantno raste, da bi u 2014. godini iznosila 2,585.2 miliona EUR i činila 36.5% ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje, kao i 1.5% ukupne vrednosti stočarske proizvodnje EU28 (Member States Factsheets-Hungary, 2015, str. 6). Time hipoteza rada H2d: „Integracija Srbije u EU dovešće do pada vrednosti stočarske proizvodnje u stalnim cenama”, biva odbačena na primeru Mađarske.

Tradicionalno, Mađarska je neto izvoznik poljoprivrednih proizvoda. Samo članstvo Mađarske u EU nije drastično promenilo izgled ranije trgovine između Mađarske i EU 15 (strukturu trgovine i glavne pravce razmene). Ipak, članstvo u EU je drastično promenilo trgovinu između Mađarske i onih zemalja koje su u EU ušle zajedno sa Mađarskom u pozitivnom smeru (iako je, uglavnom, sa svim tim zemljama Mađarska već imala sporazume o slobodnoj trgovini). Raniji sporazumi o slobodnoj trgovini nikad nisu stoprocentno funkcionisali; slobodna trgovina u poljoprivredi postala je moguća tek nakon članstva u EU (**Zemlé T., 2009, str. 36**).

U 2013. godini Mađarska beleži suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivrednih proizvoda od 3,536.1 miliona EUR (**Member States Factsheets-Hungary, 2015, str. 11**).

Karakteristično za Srbiju a donekle prisutno i u Mađarskoj je postojanje dualizma u strukturi farmi, odnosno, funkcionisanje velikih farmi (koje čine preko 60 ukupnog broja i obrađuju preko 100 ha) i malih ne-tržišno orijentisanih gazdinstava (oko 40%). Ovaj dualizam je naročito izražen u našoj zemlji na relaciji dva regiona – Beograd/Severna Srbija i ostatak Srbije (ali, mora se naglasiti čak i unutar regiona Beograd/Severna Srbija). U tom smislu je dragoceno iskustvo Mađarske i ostalih zemalja koje se smatraju novim zemljama članicama koje ukazuje da je „dualizam nastavio da postoji nakon pristupa, a u najvećem broju slučajeva je još snažniji“ (**Csaki C. and Jambor A., 2009, str. 24**). Time hipoteza rada H2i: „*Integracija Srbije u EU doprineće izraženom dualizmu među poljoprivrednim farmama*“, biva potvrđena istraživanjem.

Imajući u vidu da su zemlje integrisane u EU 2004. i 2007. godine finansirale poljoprivredu ograničenim nacionalnim budžetskim sredstvima u godinama pristupa, članstvo u EU je predstavljalo snažan izvor prihoda za njihove poljoprivrednike. Sredstva Zajedničke agrarne politike EU su imala značajan uticaj na prihod poljoprivrednika, daleko veći nego što je to bio slučaj u starim zemljama članicama EU. U praktično svim novim zemljama članicama je prihod poljoprivrednika rastao iz godine u godinu i u ovoj pojavi veliku ulogu igra ZAP budžet. Imajući u vidu hipotezu H2j: „*Integracija Srbije u EU doprineće povećanju visine prihoda zaposlenih u poljoprivredi*“, možemo konstatovati da je ona istraživanjem i potvrđena.

Ipak, ovde je potrebno istaći problem sa kojim se susrela Mađarska (ali i druge nove članice EU) a koji se tiče nepostojanja adekvatnog okvira za korišćenje sredstava ZAP,

odnosno, neadekvatne osposobljenosti državnih institucija da ovu ulogu vrše. Naime, odmah nakon članstva, u 2004. i 2005. došlo je do problema u povlačenju EU sredstava iz Brisela zbog nemogućnosti nacionalne administracije da ispuni EU zahteve u ovoj oblasti. Rezultat je bila nemogućnost isplate ZAP subvencija poljoprivrednicima što je, između ekonomskih i socijalnih efekata, prouzrokovalo i političke efekte u Mađarskoj. Ovo je svakako signal za Srbiju i negativno iskustvo Mađarske kome se mora ozbiljno pristupiti u periodu pre pristupa Srbije EU.

Presudnu ulogu u integraciji novih zemalja članica EU imale su nacionalne agrarne politike koje su zemlje primenjivale u godinama pre pristupa. Izbor i novčani iznos mera agrarne politike (kao i oblasti poljoprivrede u koje su usmerene) kao i fokus na pojedine korisnike (grupe korisnika) imale su ogroman uticaj na performanse poljoprivredno-prehrambenih sektora ovih zemalja nakon pristupa. U tom svetlu, diskutabilno je koliko je Mađarska bila uspešna imajući u vidu da su o tome podeljena mišljenja. Tako npr. **Szabó M. (2008, str. 4-5)**, stariji ekonomista u Bečkom institutu tvrdi da je nacionalna agrarna politika Mađarske u predpristupnom periodu promašivala svoje ciljeve, slala pogrešne signale korisnicima, ostavljala bez dovoljne pomoći sektore kojima je bila potrebna a nepotrebnu veliku pažnju posvećivala i inače zaštićenim sektorima. Na ovaj način je neadekvatno pripremila sektor za integraciju u otvoreno tržište EU, snažno subvencionisane poljoprivrede zemalja članica i odlično tržišno pozicionirane prehrambene industrije.

6.3. Poljoprivreda Slovenije

Pristup Slovenije Evropskoj uniji određen je činjenicom da je ova zemlja bila sastavna članica SFR Jugoslavije i u tom svetlu slovenačko iskustvo predstavlja dragocen izvor podataka za ovaj rad. SFR Jugoslavija je imala specifičnu poziciju u odnosu na ostale zemlje tzv. Istočnog bloka a i unutar same Jugoslavije Slovenija je imala takođe vrlo karakterističnu poziciju. Privreda Slovenije je bila najrazvijenija među članicama SFRJ i u najvećoj meri izvozno orijentisana (uglavnom prema današnjim EU članicama) ali u oblasti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, Slovenija je bila neto uvoznik.

Značaj poljoprivredno-prehrambenog sektora za ukupnu privredu Slovenije je relativno ograničen imajući u vidu da zemlja raspolaže sa svega 2 miliona hektara zemljišta od čega je preko polovina pokrivena šumama a oko 24% čini poljoprivredno zemljište. Čak i na poljoprivrednom zemljištu, oko 60% su pašnjaci dok je oko 30% obradivo zemljište. Oko dve

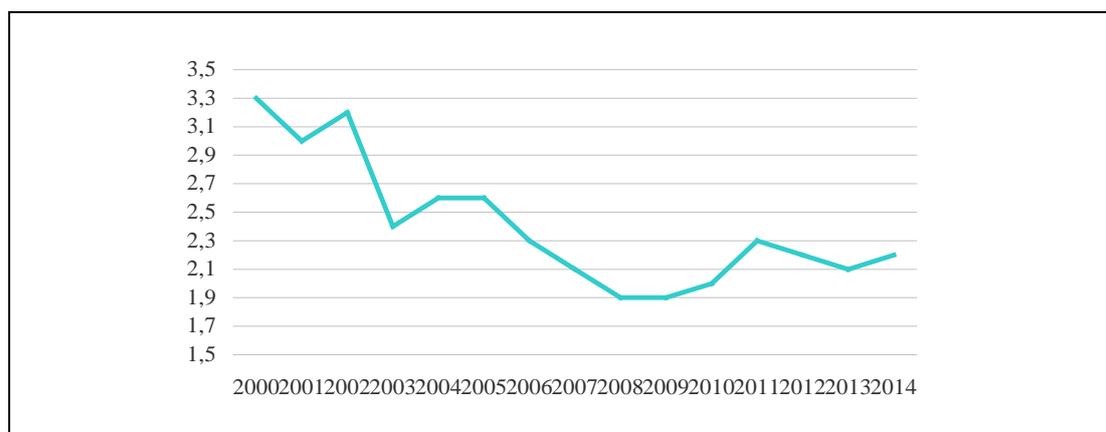
trećine ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava nalazi se u manje povoljnim oblastima za poljoprivrednu proizvodnju (Less favourable area). Slično kao i u Srbiji, poljoprivredom dominiraju porodična poljoprivredna gazdinstva kao najbrojnija kategorija subjekata agrobiznisa.

Zaposlenost u poljoprivredi iznosila je u 2012. godini 8% ukupne zaposlenosti u Sloveniji.

Tabela 26 **Indikatori poljoprivrede Slovenije**

Stanovništvo ¹⁾	2.062.218 (2014. god.)	
Ruralno stanovništvo ¹⁾	1.037.399 (2014. god.)	
Površina ²⁾	20.273 km ²	
Poljoprivredno zemljište (% od ukupne površine) ¹⁾	23,8% (2012. god.)	
Obradivo zemljište (% od ukupne površine) ¹⁾	8,5% (2012. god.)	
Ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava ²⁾	74.650 (2010. god.)	
Zaposlenost u poljoprivredi (% od ukupne zaposlenosti) ¹⁾	8% (2012. god.)	

Izvor: The World Bank¹⁾, Member States Factsheets-Slovenija, str. 1-2²⁾

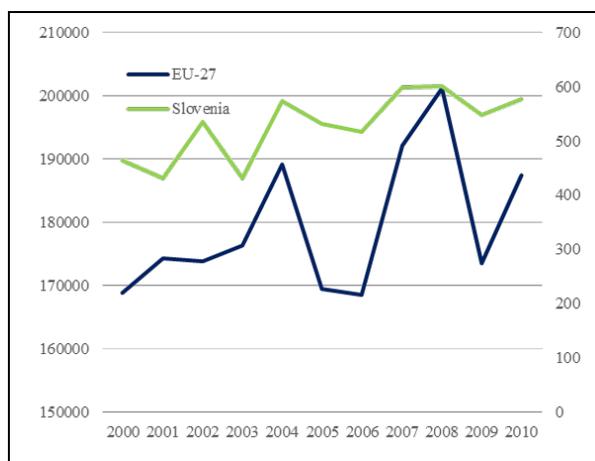
Grafikon 64 **Učesće poljoprivrede Slovenije u ukupnom BDP, 2000-14. godine (u %)**

Izvor: World Bank

Učešće poljoprivrede u BDP Slovenije u posmatranom periodu od 2000. do 2014. godine ima konstantan pad, sa 3,3% na 2,2% u 2014. godini.

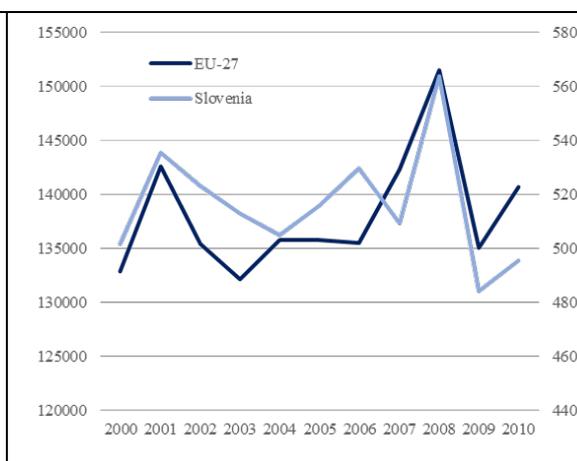
Vrednost biljne proizvodnje u Sloveniji se u periodu od 2000. do 2010. uvećala za oko 25%. U 2000. je u stalnim cenama ukupna vrednost biljne proizvodnje iznosila 464 miliona EUR a 2010. godine 576,2. Dok se, sa druge strane, vrednost stočarske proizvodnje u posmatranom periodu neznatno smanjila (za 1,25%). U 2000. godini je ukupna vrednost stočarske proizvodnje, u stalnim cenama, iznosila 501,6 miliona EUR a 2010. godine 495,3 (Kiss J., 2011, str. 51-53).

Od 2012. godine vrednost biljne proizvodnje (592,6 miliona EUR), neznatno opada, da bi u 2014. godini bila 581,6 miliona EUR i činila 51,2% ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje Slovenije, kao i 0,3% ukupne vrednosti biljne proizvodnje EU28. Sa druge strane, vrednost stočarske proizvodnje konstantno raste, da bi u 2014. godini iznosila 554,4 miliona EUR i činila 48,8% ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje, kao i 0,3% ukupne vrednosti stočarske proizvodnje EU28 (Member States Factsheets-Slovenija, 2015, str. 6).

Grafikon 65 Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Slovenija, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., Some impacts of the EU accession on the new Member States, str. 51 i proračun autora

Grafikon 66 Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Slovenija, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., Some impacts of the EU accession on the new Member States, str. 53 i proračun autora

Posmatrano sa aspekta produktivnosti poljoprivredne proizvodnje, odnosno, ostvarenih prinosa u pojedinim proizvodnjama, Slovenija ponovo predstavlja najuspešniji primer među grupom zemalja kojima se EU proširila 2004/2007. godine. Posebno bitno za

Srbiju je da je generalno posmatrano, poljoprivredna proizvodnja u svim novim zemljama članicama pomerena ka, uslovno rečeno, ekstenzivnoj proizvodnji, tj. proizvodnji useva a na štetu stočarstva (**Csaki C. and Jambor A., 2009, str. 12**).

Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Slovenije je u periodu predpristupa i članstva (2000-2007) značajno uvećan, pa je tako 2007. godine iznosio 669 miliona USD a 2000. godine 265 miliona USD. Ipak, bitno je napomenuti da je struktura izvoza pogoršana nakon članstva u skoro svim novim zemljama članicama pa i u Sloveniji tako što je učešće sirovina u poljoprivrednom izvozu poraslo sa tendencijom daljeg rasta. Time hipoteza H2f: „*Integracija Srbije u EU uticaće na nepovoljnost strukture izvoza*”, biva potvrđena u radu kao istinita. Takođe, došlo je do značajnog povećanja uvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda pa je za isti period uvoz u Sloveniju povećan za 309%. Bitno je napomenuti da je do ubrzanja izvoza došlo nakon članstva u EU.

U 2013. godini Slovenija beleži deficit u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivrednih proizvoda od -861,6 miliona EUR, pri čemu je izvoz iznosio 1.516,1 milion EUR a uvoz 2.377,7 miliona EUR (**Member States Factsheets-Slovenia, 2015, str. 11**). Ovim hipoteza H2e: „*Integracija Srbije u EU doprineće stvaranju suficita u spoljno-trgovinskoj razmeni poljoprivredno-prehrambenih proizvoda*”, biva odbačena rezultatima istraživanja.

Dualna struktura poljoprivrede Slovenije, slična ostatku SFRJ, sa velikim brojem malih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava na jednoj i krupnim farmama na drugoj strani, nastavila je sa priključenjem i nakon postanka zemlje članom EU. Slično kao i u ostalim novim zemljama članicama, dualizam je postao još izraženiji.

Iako je relativno mala, poljoprivreda Slovenije je predstavljala važnu oblast unutar pregovora o članstvu Slovenije u EU. Iako je proces pregovora o poljoprivredi započet 1998. godine, u okviru samih pregovora veliki izazov su predstavljali razgovori o finansijskim sredstvima ZAP na koja će Slovenija imati pravo nakon članstva i ovi pregovori su otvoreni poslednji, samo dve godine pre samog članstva – 2002. godine (**Lavrač V. and Majcen B., 2006, str. 8**).

Direktna plaćanja poljoprivrednicima su predstavljala bitno pitanje unutar poljoprivrednih pregovora i Slovenija se odlučila da primeni jedinstven model u ovoj oblasti. Naime, budući da je EK predlagala plaćanja iz ZAP budžeta po dinamici od deset godina i sa početnih 25% od visine plaćanja poljoprivrednicima iz starih zemalja članica, Slovenija je

odlučila da primeni tzv. dopunjavanje sredstvima nacionalnog budžeta (top up) do iznosa plaćanja EU15 zemalja. To je omogućilo slovenačkim poljoprivrednicima da već 2007. godine (samo tri godine nakon članstva) dostignu nivo subvencija namenjen poljoprivrednicima u starim zemljama članicama - umesto 2013. godine. Ovaj princip dopune budžeta je Evropska komisija kasnije ponudila svim zemljama budućim članicama a po uzoru na slovenački primer. Ovo je, bez sumnje, povoljan pregovarački ishod za slovenačku poljoprivredu, iako ide na teret nacionalnog budžeta (**Erjavec E., 2005, str. 12**).

Pripremne radnje za članstvo (u oblasti poljoprivrede), oličene u usklađivanju nacionalnog zakonodavstva sa onim na snazi u EU, bez izuzetka se pokazuju kao kritična tačka pregovora jedne zemlje na putu ka EU. Ovo je bio slučaj čak i sa Slovenijom iako se njen sistem bezbednosti hrane smatrao u velikoj meri naprednim i striktno regulisanim. Intenzivna harmonizacija je trajala tri godine i okončana je stupanjem na snagu ključnih veterinarskih i fitosanitarnih regulativa, kao i zakonodavnim aktima u oblasti proizvodnje semena i stočne hrane (**Kumrić O. and Franić R., 2005, str. 33**).

Slovenački pristup EU karakteriše izrazito dobra organizovanost pregovaračkog tima, veliki broj kompetentnih lica uključenih u pregovore (sa političkog i tehničkog nivoa), uključenost u proces pregovora predstavnika kako javnog tako i privatnog sektora agrobiznisa, velika stručna pomoć pružena od strane relevantnih naučno-istraživačkih organizacija ali i inovativnost i proaktivnost u razgovorima sa Evropskom komisijom koji za krajnji rezultat imaju verovatno najuspešnije integraciju jedne zemlje u procesu proširenja 2004/2007. godine. Takođe, kao presudan preduslov uspešnog procesa pregovora se pokazalo i uspostavljanje, praktično, potpunog nacionalnog konsenzusa oko pristupa EU svih relevantnih političkih aktera koji je postignut u Sloveniji na samom početku evrointegracija zemlje.

Integracija Slovenije u EU se može okarakterisati uspešnom i uz to nije izazvala nikakve probleme za poljoprivredni sektor u celini. Ovome je u mnogome doprinela činjenica da je nacionalna agrarna politika Slovenije bila u najvećoj meri kompatibilna sa ZAP godinama pre samog pristupa, što je očigledno ispravan pristup. Time je i sam pristup EU bio u velikoj meri olakšan a time su negativni efekti na poljoprivredu Slovenije bili isključeni – barem sa ovog aspekta (**Volk T., Rednak M. and Erjavec E., 2012, str. 61**).

6.4. Poljoprivreda Bugarske nakon priključenja EU

Bugarska raspolaže sa 5,1 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta, od čega je 3,3 miliona hektara obradivo zemljište.

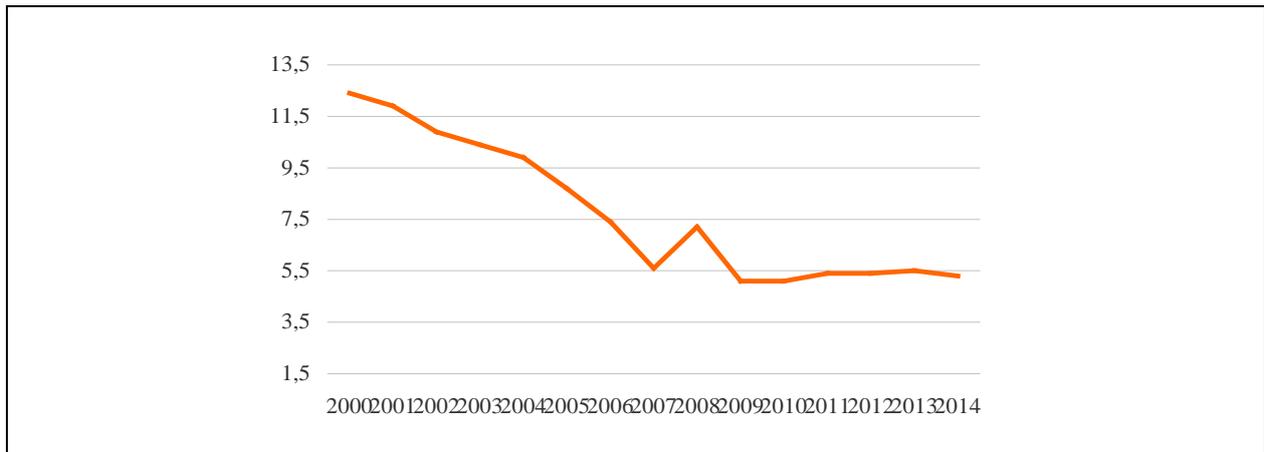
U Bugarskoj živi 7,2 miliona stanovnika koji čine 1,4% ukupnog stanovništva EU. U ruralnim oblastima zemlje živi 26% stanovništva. Zaposlenost u poljoprivredi iznosila je u 2012. godini 6% ukupne zaposlenosti u Bugarskoj.

Tabela 27 Indikatori poljoprivrede Bugarske

Stanovništvo ¹⁾	7.226.291 (2014. god.)	
Ruralno stanovništvo ¹⁾	1.905.862 (2014. god.)	
Površina ²⁾	110.900 km ²	
Poljoprivredno zemljište (% od ukupne površine) ¹⁾	47,2% (2012. god.)	
Obradivo zemljište (% od ukupne površine) ¹⁾	30,6% (2012. god.)	
Ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava ²⁾	370.480 (2010. god.)	
Zaposlenost u poljoprivredi (% od ukupne zaposlenosti) ¹⁾	6% (2012. god.)	

Izvor: The World Bank¹⁾, Member States Factsheets-Bulgaria, str. 1-2²⁾

Učešće poljoprivrede u BDP zemlje iznosi u 2000. godini 12,4%, da bi se u 2007. godini pristupa EU duplo smanjio na 5,6%, i od tada, izuzev u 2008. godini kada je učešće bilo 7,2%, u kontinuitetu se nalazi u padu.

Grafikon 67 Učešće poljoprivrede Bugarske u ukupnom BDP, 2000-14. godine (%)

Izvor: World Bank

Kao i ostale bivše socijalističke zemlje, Bugarsku karakteriše dualna struktura poljoprivrednih gazdinstava. Na jednoj strani su krupna poljoprivredna gazdinstva (prethodni kombinati i državne farme) dok su na drugoj usitnjena porodična poljoprivredna gazdinstva. Prema poljoprivrednom popisu iz 2003. u Bugarskoj postoji ukupno 668.000 poljoprivrednih gazdinstava od kojih 77% obrađuje manje od jednog hektara zemlje (**Hubbard C. and Hibbard L., 2008, str. 11**). Iako veoma mala, ova gazdinstva se aktivno bave poljoprivredom koja im je, najčešće, glavni izvor prihoda. Ipak, ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava je u konstantnom padu tako da on 2007. godine dostiže 493.100.

Upravo usled ovakve strukture poljoprivrednih gazdinstava, i sa postojećim modelom subvencija po površini koje favorizuju krupna gazdinstva, diskutabilan je efekat budžetskih sredstava Zajedničke agrarne politike na poljoprivredu Bugarske. Izrazito visoko učešće veoma malih poljoprivrednih gazdinstava obesmišlja meru koja ima veoma značajno mesto u ZAP i pogoduje samo delu poljoprivrede Bugarske – krupnim poljoprivrednim gazdinstvima, po pravilu angažovanim u proizvodnji žitarica. Poput Rumunije, i Bugarska se odlučila da minimalno dozvoljena površina za podsticanje ovom merom bude 1 hektar i na taj način isključila većinu svojih poljoprivrednika iz sistema subvencionisanja i ostavila ih bez podrške putem ovih plaćanja na otvorenom tržištu EU. Ovo, pored ostalih faktora, je samo pojačalo dualizam u strukturi poljoprivrednih gazdinstava pa su tako razlike postale još veće.

Oblast poljoprivrede je bila veoma važna u pregovorima o članstvu Bugarske u EU ali i u prethodnim pregovorima o pristupu Svetskoj trgovinskoj organizaciji (Bugarska je postala član STO 01. decembra 1996. godine). Upravo zbog mesta poljoprivrede u ukupnom ekonomiji zemlje, zbog izrazito velikog broja ljudi koji gravitiraju od ove grane privrede ali i usled obaveza koje je preuzela u pristupu STO (otvaranje domaćeg tržišta, pre svega) i teške finansijske situacije, pristup Bugarske EU je bio veoma osetljivo pitanje po poljoprivredu ove zemlje.

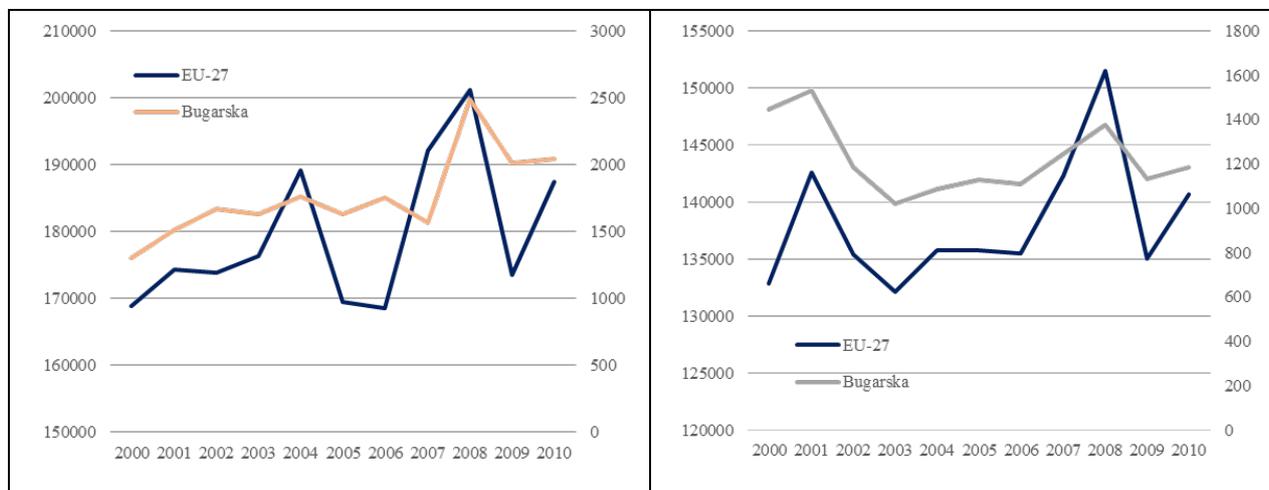
Broj zaposlenih u poljoprivredi je u konstantnom padu iako se ova pojava ne može direktno i isključivo vezati za pristup Bugarske EU. Ipak, u periodu od 2003. do 2007. godine, broj zaposlenih u poljoprivredi je opao za 38% (Csaki C. and Jambor A., 2009, str. 4) i u ovom pogledu se Bugarska negativno izdvaja među novim zemljama članicama. Vrednost poljoprivrednog outputa je porasla (2007. je bila 6% viša nego 2003. godine) ali je rast ovog parametra napredovao sporije nego u većini novih zemalja članica.

Trendovi u proizvodnji žitarica, mesa i mleka u Bugarskoj su slični kao u svim novim zemljama članicama. Naime, mere ZAP u velikom obimu pogoduju proizvodnji žitarica pa je ovaj sektor zabeležio rast u godinama pre i nakon pristupa EU.

Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama je u 2000. godini bila 1304.7 miliona evra a u 2010. godini 2039.8 miliona evra. Ova vrednost se u Bugarskoj, u periodu od 2000. do 2010. godine, uvećala za oko 56%. Rast vrednosti biljne proizvodnje je zajednički za sve posmatrane zemlje pa se može konstatovati da je hipoteza H2c: „Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja vrednosti biljne proizvodnje u stalnim cenama”, potvrđena kao istinita. Dok se, sa druge strane, vrednost stočarske proizvodnje u posmatranom periodu smanjila za skoro 20%. U 2000. godini je ukupna vrednost stočarske proizvodnje, u stalnim cenama, iznosila 1.448,2 miliona EUR a 2010. godine 1.184,1 (Kiss J., 2011, str. 51-53).

Od 2012. godine vrednost biljne proizvodnje (2.626 miliona EUR), neznatno opada, da bi u 2014. godini bila 2.484,7 miliona EUR i činila više od dve trećine ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje Bugarske, kao i 1,2% ukupne vrednosti biljne proizvodnje EU28. Takođe, vrednost stočarske proizvodnje neznatno opada iz godine u godinu, da bi u 2014. godini iznosila 1.049,7 miliona EUR i činila 20,7% ukupne vrednosti poljoprivredne

proizvodnje Bugarske, kao i 0,6% ukupne vrednosti stočarske proizvodnje EU28 (**Member States Factsheets-Bulgaria, 2015, str. 6**).

Grafikon 68 Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Bugarska, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., *Some impacts of the EU accession on the new Member States*, str. 51 i proračun autora

Grafikon 69 Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Bugarska, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., *Some impacts of the EU accession on the new Member States*, str. 53 i proračun autora

Ipak, mora se naglasiti da je, usled nepovoljne strukture poljoprivrednih gazdinstava u zemlji sa dominantnim učešćem malih poljoprivrednika, uticaj direktnih plaćanja po hektaru ipak ograničen u Bugarskoj.

Produktivnost poljoprivredne proizvodnje je generalno na dobitku, mereno kako po radniku angažovanom u poljoprivredi tako i po jedinici proizvodnje usled integracije Bugarske u EU budući da su ostvarene proizvodnje po jedinici površine/grlu u konstantnom porastu u godinama pre i nakon priključenja EU. Imajući ovu činjenicu u vidu, kao i povećanje produktivnosti kod ostalih posmatranih zemalja, može se konstatovati da je hipoteza H2b: „Integracija Srbije u EU doprineće povećanju produktivnosti poljoprivredne proizvodnje”, potvrđena kao istinita.

Slično kao i u Srbiji, jedini sektor ukupne spoljnotrgovinske razmene zemlje koji beleži pozitivne rezultate je poljoprivreda. Spoljna trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima je u konstantnom porastu sa punim uključanjem Bugarske u svetsko tržište hrane pa je tako samo u periodu 2000-2007. godina poljoprivredni izvoz zabeležio rast od 372.3%. U 2009. u odnosu na 2005. godinu je obim trgovine u oblasti poljoprivrede porastao za 243%.

Spoljnotrgovinski saldo, iako pozitivan, ne beleži tako visoke stope rasta kao i ukupna razmena pa je u 2005. iznosio 346 miliona USD a u 2009. godini 407 miliona USD (**Petrova N., Nencheva I., Nikolov R., 2011, str. 37**). Budući da je i u ostalim posmatranim zemljama došlo do povećanja obima poljoprivredne spoljnotrgovinske razmene u godinama pre i nakon pristupa EU, može se konstatovati da je hipoteza H2g: „*Integracija Srbije u EU dovešće do povećanja obima spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenim proizvodima*” potvrđena.

Ipak, struktura izvoza je u najvećoj meri nepovoljna kao i u ostalim novim zemljama članicama EU. Izvozom dominiraju sirovine i njihovo učešće u ukupnom izvozu nastavlja da raste. Došlo je i do promena u pravcima trgovine pa je, kao što je bilo i očekivano, sa postankom članice EU, trgovina sa zemljama EU (kako novim tako i starim zemljama članicama) značajno porasla.

U 2013. godini Bugarska beleži suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivrednih proizvoda od 1.698,4 miliona EUR, pri čemu je izvoz iznosio 4.133,2 miliona EUR a uvoz 2.434,8 miliona EUR (**Member States Factsheets-Bulgaria, 2015, str. 11**).

Sveukupno posmatrano, može se zaključiti da je integracija Bugarske u Evropsku uniju imala pozitivan efekat na poljoprivredu zemlje. Ipak, rastuće raslojavanje poljoprivrednih gazdinstava, relativno spor rast produktivnosti primarne poljoprivredne proizvodnje, praćen negativnim trendovima u spoljnotrgovinskim tokovima poljoprivredno-prehrambenih proizvoda imaju zabrinjavajući karakter. Ove činjenice predstavljaju svojevrsni alarm za poljoprivredno-prehrambeni sektor Srbije i iskustvo Bugarske na putu ka EU jeste od velikog značaja za razumevanje promene koje predstoje domaćoj poljoprivredi.

6.5. Poljoprivreda Rumunije nakon priključenja EU

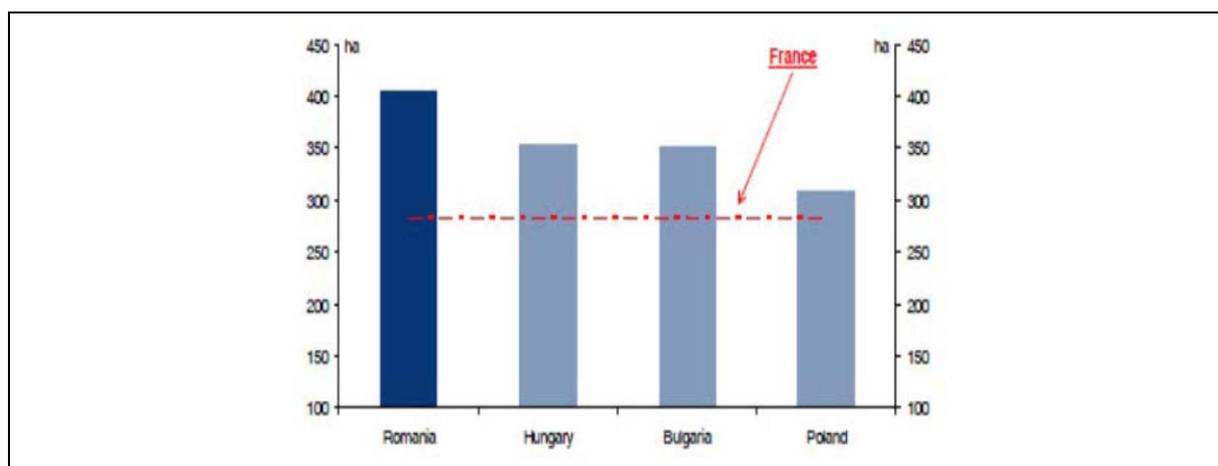
U grupi novih zemalja članica iz 2004/2007. godine (EU12), Rumunija predstavlja drugu zemlju po veličini (posle Poljske). Među svim EU28 članicama, ona je deveta zemlja po veličini.

Tabela 28 **Indikatori poljoprivrede Rumunije**

Stanovništvo ¹⁾	19.910.995 (2014. god.)	
Ruralno stanovništvo ¹⁾	9.080.807 (2014. god.)	
Površina ²⁾	238.931 km ²	
Poljoprivredno zemljište (% od ukupne površine) ¹⁾	59,7% (2012. god.)	
Obradivo zemljište (% od ukupne površine) ¹⁾	38,2% (2012. god.)	
Ukupan broj poljoprivrednih gazdinstava ²⁾	3.859.030 (2010. god.)	
Zaposlenost u poljoprivredi (% od ukupne zaposlenosti) ¹⁾	29% (2012. god.)	

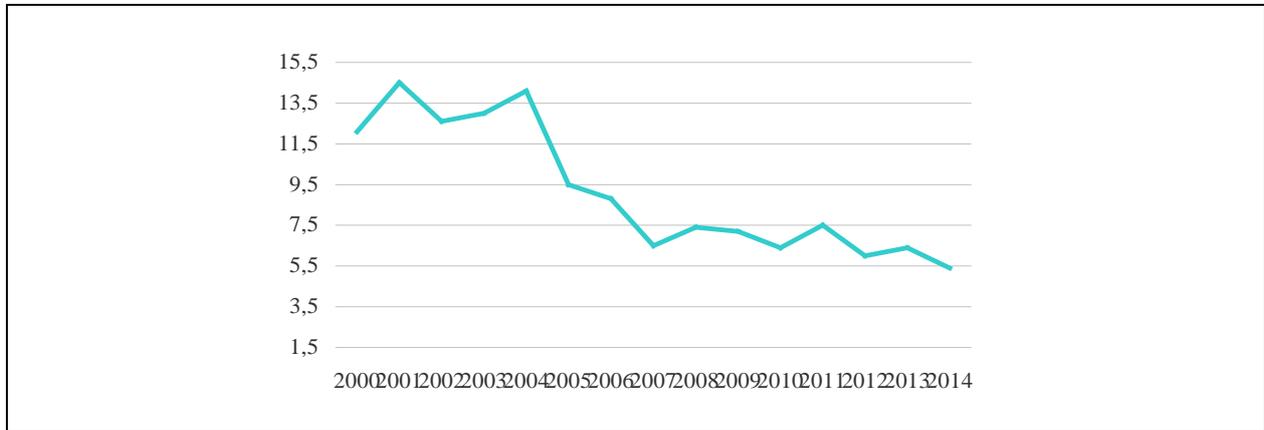
Izvor: *The World Bank¹⁾, Member States Factsheets-Romania, str. 1-2²⁾*

Sa velikim površinama obradivog zemljišta koje čine 25,2% ukupnog obradivog zemljišta EU12, Rumunija je značajan činilac Zajedničke agrarne politike EU ali je usled ove činjenice i u toku priključenja bila predmet posebne pažnje. Tačnije, Rumunija raspolaže sa 13,7 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta, od čega je 8,8 miliona hektara obradivo zemljište.

Grafikon 70 **Obradivo zemljište na 1000 stanovnika**

Izvor: *EUROSTAT*

U Rumuniji živi oko 20 miliona stanovnika koji čine oko 4% ukupnog stanovništva EU28. U ruralnim oblastima zemlje živi 46% stanovništva. Zaposlenost u poljoprivredi iznosila je u 2012. godini 29% ukupne zaposlenosti u Rumuniji.

Grafikon 71 Učešće poljoprivrede Rumunije u ukupnom BDP, 2000-14. godine (%)

Izvor: World Bank

Učešće poljoprivrede u BDP zemlje iznosi u 2000. godini 12,1%, a najveće učešće u posmatranom periodu od 2000-2014. godine dostiže u u 2001. godini (14,5%) i 2004. godini (14,1%). 2007. godini pristupa EU učešće poljoprivrede u BDP se značajno smanjilo, čak na 6,5% , i od tada, u kontinuitetu se nalazi u padu, da bi u 2014. godini bilo 5,4%. Pad učešća Poljoprivrede u BDP je, kao što se u radu dokazalo, zajednički za sve zemlje u procesu i nakon pristupa EU pa je hipoteza H2a: „Integracija Srbije u EU dovešće do nastavka pada učešća poljoprivrede u bruto domaćem proizvodu”, potvrđena kao istinita.

Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama je u 2000. godini bila 4.974,7 miliona evra, dok je u 2010. godini bila dva puta veća (10.154,6 miliona evra). Takođe, vrednost stočarske proizvodnje u posmatranom periodu se povećala za oko 30%. U 2000. godini je ukupna vrednost stočarske proizvodnje, u stalnim cenama, iznosila 2.992,7 miliona EUR a 2010. godine 3.855,6 (Kiss J., 2011, str. 51-53).

U 2013. godini vrednost biljne proizvodnje u posmatranom periodu dostiže svoj maksimum od 12.184,6 miliona EUR, zatim u 2014. godini opada za oko 7% (11.338,2 miliona EUR) i činila je 74% ukupne vrednosti poljoprivredne proizvodnje Rumunije, kao i 5,6% ukupne vrednosti biljne proizvodnje EU28. Vrednost stočarske proizvodnje varira iz godine u godinu, da bi u 2014. godini iznosila 3.979,2 miliona EUR i činila 26% ukupne

vrednosti poljoprivredne proizvodnje Rumunije, kao i 2,4% ukupne vrednosti stočarske proizvodnje EU28 (**Member States Factsheets-Romania, 2015, str. 6**).

Grafikon 72 Vrednost biljne proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Rumunija, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., Some impacts of the EU accession on the new Member States, str. 51 i proračun autora

Grafikon 73 Vrednost stočarske proizvodnje u stalnim cenama, EU-27 i Rumunija, 2000-10. godine (u mil. EUR)

Izvor: Kiss J., Some impacts of the EU accession on the new Member States, str. 53 i proračun autora

Posmatrano u strukturi poljoprivrednih gazdinstava, poljoprivredom Rumunije izrazito dominiraju mala porodična poljoprivredna gazdinstva dok su velike korporativne farme u manjini, kao i u većini zemalja Istočne Evrope. Prosečna veličina porodičnih poljoprivrednih gazdinstava je 3,2 hektara a poljoprivredna gazdinstva koja obrađuju manje od 5 hektara čine 93% ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava u zemlji. Porodična gazdinstva uglavnom proizvode za sopstvene proizvode dok tržišne viškove prodaju na različite načine (direktno ili preko posrednika). Iako se ne može direktno vezati za proces priključenja EU, vredno je pomenuti da broj poljoprivrednih gazdinstava konstantno opada (pogotovo malih).

Upravo je veliki broj malih poljoprivrednih gazdinstava bio problem prilikom uvođenja EU direktnih plaćanja po hektaru obradive površine. Naime, ova plaćanja podrazumevaju subvenciju po jedinici površine koju poljoprivrednik obrađuje a obračunavaju se po pojedinačnom podnosiocu zahteva (poljoprivrednom gazdinstvu). Ogroman broj veoma malih poljoprivrednika čini implementaciju ove mere teškom po administraciju pa se zemlje često odlučuju da minimalna subvencionisana površina bude 1 ha, kao što je uradila i Rumunija (**Hubbard C. and Hibbard L., 2008, str. 17**). Na taj način, veliki broj

poljoprivrednika ostaje isključen iz sistema državnog subvencioniranja i to upravo oni kojima je pomoć najpotrebnija – najmanji, što za posledicu ima dalje ekonomsko slabljenje ove ugrožene kategorije stanovništva. Broj poljoprivrednika koji usled ovog administrativnog rešenja ne prima nikakve subvencije po jedinici površine je 2,6 miliona što je više od polovine ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava (**Douglas K. Knight, 2010, str. 24-25**) dok najveću korist imaju krupni poljoprivredni proizvođači.

Tabela 29 **Distribucija farmi i subvencija**

	preko 100ha	ispod 100ha
farme	0,9%	99,1%
novac	51,0%	49,1%

Izvor: Romania and the Common Agricultural Policy

Broj zaposlenih u poljoprivredi je u padu u periodu pre i nakon članstva u EU. U 2007. u odnosu na 2003. godinu, u Rumuniji je u poljoprivredi broj zaposlenih opao za 18% (**Csaki C. and Jambor A., 2009, str. 4**).

Učešće poljoprivrede u BDP zemlje u godinama pre samog članstva beležilo značajan pad duže vremena da bi sadašnji nivo dostiglo nakon ostvarenje članstva od kada stagnira. Nema sumnji da je ovom trendu doprineo i relativan oporavak ostalih sektora privrede Rumunije, pre svega industrije i sektora usluga. Poljoprivredni output je u konstantnom rastu u periodu pre i nakon članstva tako da je u periodu 2003-2007. godina zabeležio rast od 21%.

Posmatrano po pojedinim sektorima poljoprivredne proizvodnje, pre svega tri velike grupe – proizvodnja žitarica, mesa i mleka, uticaj članstva na poljoprivredu Rumunije je različit. Dok se u sektoru žitarice beleže pozitivni trendovi u periodu pre i nakon pristupa EU, u sektoru proizvodnje i prerade mesa situacija je potpuno obrnuta. Sektor žitarica raste, kako ukupna proizvodnja tako i prinosi, dok sektor mesa beleži negativne performanse u istom periodu. U oblasti proizvodnje mleka situacija u Rumuniji je značajno drugačija u odnosu na ostale nove zemlje članice jer je ukupna proizvodnja mleka porasla dok u većini ostalih zemalja to nije slučaj.

U 2013. godini Rumunija beleži suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivrednih proizvoda od 395,3 miliona evra, pri čemu je izvoz iznosio 5.337,7 miliona evra a uvoz 4.942,4 miliona evra (**Member States Factsheets-Romania, 2015, str. 11**).

Iskustvo koje može biti veoma poučno za Srbiju je da je Rumunija imala veoma nizak nivo korišćenja EU sredstava u prvim godinama članstva u EU. Sredinom 2011. godine, ova zemlja je iskoristila svega 3,7% ukupno raspoloživih sredstava namenjenih Rumuniji u EU budžetu 2007-2013. Svakako da bi bolje korišćenje ovih sredstava bilo značajno za ekonomski razvoj zemlje (**Lungu L., 2012, str. 20**). Prevažodno, krivicu treba tražiti u nefunkcionisanju institucija nadležnih za uspostavljanje finansijske spone Rumunije i EU, odnosno, Brisela. Takođe, potrebno je naglasiti i da pored svih zadataka koji stoje pred nacionalnom administracijom, potrebno i adekvatno pripremiti javnost tj. potencijalne korisnike. Ovo pogotovo važi za predpristupne fondove iz oblasti poljoprivrede imajući u vidu da iskustvo Rumunije govori da je broj primljenih projekata daleko veći od sume sredstava na raspolaganju ali da je broj odobrenih projekata daleko manji.

Pored korišćenja EU fondova namenjenih Rumuniji, a posebno sektoru poljoprivrede i ruralnog razvoja, oblast poljoprivrede je generalno bila predmet zabrinutosti Evropske komisije u procesu pridruživanja ove zemlje (ali i u prvim godinama nakon ostvarenog članstva). Oblast bezbednosti hrane je veliko polje usklađivanja domaćeg sa EU zakonodavstvom i, po pravilu, predstavlja teško pitanje u EU pregovorima

Ovo jasno ukazuje na potrebu da Srbija blagovremeno radi na izgradnji, jačanju i akreditaciji nezavisnih nacionalnih institucija nadležnih za sprovođenje ZAP, ali i ostalih zajedničkih politika EU. Ovo je skup proces, koji traži vremena i koji zahteva adekvatno obrazovane i neprestano usavršavane zaposlene u državnoj administraciji, pre svega. Ipak, na ovaj način je moguće izbeći zamke koje imaju ekonomske, socijalne i političke posledice a u koje su upadale nacionalne administracije na putu i nakon ostvarenog članstva u EU.

7. REDEFINISANJE AGRARNE POLITIKE SRBIJE U FUNKCIJI EVROPSKIH INTEGRACIJA I MOGUĆE KORISTI ZA AGRAR

Imajući u vidu složenost i dubinu procesa integracije zemlje u EU, kao i trenutno stanje domaćeg poljoprivredno-prehrambenog kompleksa i ruralnog razvoja, očigledna je potreba temeljne rekonfiguracije nacionalne poljoprivredne i ruralne politike.

Prednosti integracija su: privredna i politička stabilnost u regionu; lakši pristup fondovima Evropske unije; veće tržište za poljoprivredno-prehrambene proizvode i bolji pristup trećim tržištima, oštija i zdravija konkurencija i brže uvođenje međunarodnih standarda u proizvodnji hrane.

Na putu redefinisanja politike nalaze se ograničenja sa kojima se poljoprivreda/država/politika susreće oličena u nedovoljnim finansijskim sredstvima za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju, neadekvatnim analitičkim okvirom za kreiranje efikasne politike, nepostojanjem specijalizovanih institucija/državnih organa za podršku poljoprivredi, nasleđem prethodnog društveno-političkog uređenja, inertnost učesnika.... Ipak, osnovni pravci delovanja države su poznati i mogu se klasifikovati u tri glavna: zakonodavni, finansijski i institucionalni.

Dok su u finansijskom smislu stvari donekle jasne – potreban je viši nivo podrške kroz mere politike koje daju najbolje rezultate – u zakonodavno-institucionalnom smislu Srbiji predstoji dosta posla. Posao će biti usmeren u uspostavljanje i jačanje institucija koje uvažavaju specifičnosti naše zemlje ali jesu i na liniji procesa evrointegracija i tu je umešnost odgovornih na velikom ispitu.

Naravno, korist samog članstva zemlje u EU je svojevrsni drugostepeni benefit jer će se pozitivni efekti uspostavljanja domaćeg sistema sličnom evropskom videti na putu zemlje ka EU u povećanju izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, ukupnjavanju porodičnih poljoprivrednih gazdinstava, vertikalnoj i horizontalnoj integraciji subjekata agrobiznisa....

Redefinisanje domaće politike je neophodan proces i ne samo zbog integracije zemlje u EU već prevashodno zbog potreba koje proizilaze iz aktuelnih strukturalnih problema kojima je domaća poljoprivreda izložena.

7.1. Ograničenja domaće agrarne politike u toku priključivanja EU

Kreiranje i sprovođenje adekvatne nacionalne poljoprivredne politike ograničeno je dejstvom različitih faktora koji mogu biti institucionalne i zakonodavne prirode, ali takođe i nekada ekonomske pa i političke pozadine. Dejstvo ovih faktora za rezultat ima nacionalnu politiku u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja koja ne odgovara potrebama domaćeg poljoprivredno-prehrambenog kompleksa (ili odgovara samo delimično) pa ovakva politika implementirana u kontinuitetu ima poražavajuće efekte po domaću poljoprivredu. Imajući u vidu važnost poljoprivredno-prehrambenog sektora za ukupnu privredu zemlje, posledice ovakve neadekvatne politike se prenose na ostale sektore privrede i njima značajno umanjuju konkurentnost čime celo društvo beleži gubitke koji se mogu izbeći.

Neadekvatna poljoprivredna politika ima za rezultat i raslojavanje poljoprivrednog stanovništva na male i velike, na proizvođače angažovane u pojedinim granama poljoprivredne proizvodnje, pojačavanje migracije na relaciji iz ruralnog u urbano (što za rezultat ima depopulaciju ruralnih oblasti), na negativne trendove u spoljnotrgovinskoj razmeni poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (što ima uticaja na ukupan spoljnotrgovinski saldo zemlje), neadekvatan prihod poljoprivrednika i neravnomernu raspodelu zarade u lancu proizvodnje, prerade i plasmana hrane....

Bez namere da se pojedini faktori tj. ograničenja zanemare ili nedovoljno duboko analiziraju, u radu su data samo ona ograničenja koja su u slučaju Srbije najočiglednija. To, svakako, ne znači da ostalih ograničenja nema već samo da su u kontekstu ovog rada nabrojana ograničenja iskustveno najevidentnija.

Analitička osnova

Ipak, polazeći od logičnog sleda koraka ka kreiranju adekvatne nacionalne poljoprivredne politike posebnu pažnju treba posvetiti analitičkoj osnovi za otpočinjanje ovog procesa. Adekvatni podaci o poljoprivrednim i ruralnim resursima zemlje, demografskim kretanjima, proizvodno-ekonomskim performansama poljoprivrede kako na nacionalnom tako i na nižim nivoima završno sa individualnim porodičnim poljoprivrednim gazdinstvom kao osnovnom ćelijom razvoja poljoprivrede neophodni su kako bi se sagledalo stanje domaćeg poljoprivredno-prehrambenog sektora (ali i ruralnog razvoja). Ruralni razvoj je svakako deo koncepta nove razvojne filozofije Evropske unije. Dubokim i širokim analitičkim pregledom ovih oblasti ali i međusobnim upoređivanjem domaćih sa podacima ostalih zemalja sveta (a pogotovo članica EU i zemalja pretendenta na članstvo u EU) može se steći preko potrebna realna slika domaće poljoprivrede, utemeljena na egzaktnim statističkim podacima.

Na ovaj način, mogu se razumeti procesi koje evrointegracije izazivaju u poljoprivredama zemalja koje jesu ili postaju EU članovi pa iz toga i izvlačiti pouke prilikom kreiranja nacionalne politike. Pri tom, treba imati uvek u vidu da je svaka zemlja jedinstven sistem i da pravila koja važe u drugim ne moraju važiti i u našoj zemlji, takođe po mnogo čemu specifičnoj u ovoj oblasti privrede.

Iako je u ovoj oblasti već urađeno dosta, puno posla još uvek stoji pred nama. Svakako da je ovaj posao prevashodno zadatak nadležnih državnih organa, ali se u ovom procesu značajan doprinos može očekivati i od naučno-istraživačkih organizacija koje se bave ovom tematikom.

Nedovoljna finansijska sredstva

Finansijska ograničenja, oličena pre svega u nedostatku finansijskih sredstava da se podrži poljoprivredni sektor zemlje na adekvatan način, takođe predstavljaju značajan ograničavajući faktor poljoprivrednog i ruralnog razvoja zemlje. Naime, potrebe domaćeg poljoprivredno-prehrambenog sektora stvarane su godinama (pa i decenijama) pa je i nerealno očekivati da se mogu otkloniti u kratkom roku i izdvajanjem neophodne sume budžetskih sredstava. Isto važi i za pitanja ruralnog razvoja kod kojih se troškovi izgradnje svih

elementa neophodnih za adekvatan život na selu mere u milijardama eura i ne mogu biti izdvojeni iz budžeta ni daleko bogatijih zemalja nego što je naša (ruralna putna, vodovodna i kanalizaciona, elektro infrastruktura, izgradnja i adaptacija seoskih škola, domova, vrtića i sadržaja koje život na selu čine mogućim, krupni zemljišni radovi i izgradnja/obnova sistema navodnjavanja...).

Nerealno je očekivati da se potrebe ovog sektora privrede (društva sa aspekta njegove ruralne komponente) mogu otkloniti angažovanjem budžetskih finansijskih sredstava zemlje jer ni celokupan nacionalni budžet a ne njegov agrarni deo ne bi mogao da ih podmiri. Otklanjanje (ili barem ublažavanje) dejstva ovog faktora treba tražiti u racionalnom trošenju raspoloživih budžetskih sredstava i njihovom korišćenju na optimalan način. Takođe, put izlaska iz hronične nestašice sredstava za podsticanje razvoja poljoprivrede treba tražiti i u različitim modelima angažovanja finansijskih sredstava iz privatnih izvora sa ili bez učešća države.

Nasleđe društveno-političkog uređenja

Činjenica da Srbija spada u grupu zemalja tzv. Istočnog bloka, tj. bivših socijalističkih zemalja, predstavlja otežavajuću okolnost u procesu evrointegracija sa aspekta poljoprivrede i ruralnog razvoja. Naime, za razliku od zemalja Zapadne Evrope za čije potrebe je i uspostavljena Zajednička agrarna politika EU, u kojima je težište politike bilo na privatnom kapitalu i u najvećoj meri na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu, u Srbiji i ostalim socijalističkim zemljama situacija je bila bitno drugačija. Fokus poljoprivredne politike je bio na velikim poljoprivredno-prehrambenim sistemima od kojih je nakon završetka procesa tranzicije većina ili privatizovana ili nestala sa tržišta. Promena fokusa politike zahteva vreme za rezultate i traži bolne rezove koji neretko ostavljaju velike socijalne posledice za sobom.

U ovu kategoriju ograničenja se ubraja i nepostojanje specijalizovanih institucija za podršku poljoprivredi u našoj zemlji kakve postoje u EU pa je to još jedan od ograničavajućih faktora u kreiranju i implementiranju domaće poljoprivredne politike. Ove institucije na putu ka EU Srbija mora da osnuje, izgradi i ojača za šta je potrebno vreme i novac a rezultat može doći tek u srednjeročnom periodu.

Inertnost učesnika

Iz prethodnog ograničenja, odnosno, drugačijeg društveno-političkog uređenja u Srbiji u odnosu na stare članice EU, proističe i sledeće ograničenje – svojevrsna inertnost učesnika u uslovima tržišnog poslovanja. Naravno da ova inertnost ne važi za sve domaće poljoprivrednike ali se mora naglasiti da postoji velika grupa proizvođača koja nije sklona preduzetničkom modelu ponašanja u uslovima slobodnog tržišta kakvo je domaće već niz godina. Ipak, ovaj model poljoprivrednika-preduzetnika koji je svestan tržišnih promena, kao i potrebe da prilagođava i menja sopstvenu proizvodnju u skladu sa tržišnim zahtevima postaje sve prisutniji i u našoj zemlji.

Ova inertnost ima za direktnu posledicu situaciju da u našoj zemlji još uvek nema adekvatnih udruženja poljoprivrednika, koja mogu uspešno predstavljati interese svih poljoprivrednika zemlje pred državnim organima ali i poslovnim partnerima već se domaća udruženja baziraju na regionalnom, proizvođačkom i ponekada uskom interesu male grupe proizvođača.

Proces promene svesti koji je odlučujući za pokretanja ideja i akcija kod poljoprivrednika, a koji će za svoj finalni rezultat imati mobilnog, tržišno opredeljenog i uspešnog poljoprivrednika u našoj zemlji je u toku. Ovaj proces, iako je prevashodno vođen po principu odozdo na gore (od individualnog poljoprivrednika ka organizaciji) je slobodan od političkog ili ekonomskog uticaja i takav treba i da ostane. Ipak, državna akcija usmerena ka edukaciji, promociji ovih udruženja, poslovnom povezivanju sa nacionalnim i međunarodnim partnerima je dobrodošla i čak neophodna kako bi se ovaj proces ubrzao.

Determinante politike zadane integracijskim procesima zemlje

Međunarodni integracijski procesi u kojima se zemlja nalazi, nameću i određena ograničenja po pitanju mera ali i maksimalnih budžetskih izdvajanja koja se mogu plasirati u pojedine forme podrške poljoprivrednoj proizvodnji. Tako, npr. proces pristupa STO podrazumeva da zemlja ukine praksu implementiranja izvoznih subvencija kao formu cenovne podrške poljoprivrednoj proizvodnji koja je u suprotnosti sa pravilima i principima trgovine regulisanim relevantnim STO sporazumima. SSP Srbije sa EU precizno definiše uslove trgovine kao i visinu carinske zaštite koju zemlja naplaćuje na proizvode poreklom iz

EU a eventualna promena ovih uslova je pravno veoma teška (SSP je ratifikovan od strane domaćeg ali i parlamenata svih članica EU pa bi eventualna izmena zahtevala ponavljanje ove procedure koja može trajati više godina). Konačno, trgovina u regionu Jugoistočne Evrope koje je naše najbitnije tržište (pored EU) regulisana je CEFTA sporazumom koji nameće određena ograničenja u pogledu trgovinske i poljoprivredne politike u članicama.

Na ovaj način, zemlja prihvatajući ograničenja politike koja su zadata međunarodnim sporazumima kojih je potpisnik postaje uskraćena za mogućnost primene određenih mera poljoprivredne politike koja bi teoretski imala na raspolaganju da već nije uključena u pojedine međunarodne sporazume.

Tranzicioni – privatizacioni efekti

Privatizacija je ključna „poluga“ tranzicije. Ona je sadržaj, „jezgro“ procesa tranzicije. Ona je neminovnost izazvana ekonomskim, pravnim i sociološkim razlozima (**Pejanović R., 2014, str. 26**).

Konačno, veliki uticaj na domaću poljoprivrednu politiku ima i nezavršen proces tranzicije u oblasti poljoprivredno-prehrambene proizvodnje koji je, najčešće, najslikovitiji na primeru u neprivatizovanih (ili na drugi način rešenim svojinskim statusom) subjekata u oblasti agrobiznisa. U nameri da ovim subjektima pruži bilo kakvu podršku (a pre svega, zarad očuvanja socijalnog mira u sredinama u kojima se ova preduzeća nalaze) država često pribegava direktnim subvencijama, otpisom kamata i dugova i sličnim rešenjima koja inače ne primenjuje kod ostalih učesnika na tržištu.

7.2. Osnovni pravci delovanja

Osnovni pravci delovanja javnog i privatnog sektora u procesu restrukturiranja domaće poljoprivrede ka uspešnom, tržišno efikasnom kako u zemlji tako i u inostranstvu ali i dugoročno održivom sektoru privrede mogu se podeliti u tri glavne grupe: finansijske, zakonodavne i institucionalne aktivnosti. Takođe, jedino dosledno i pravovremeno sprovođenje definisanih aktivnosti iz sve tri kategorije može dati rezultat koji, sasvim sigurno, ne može biti vidljiv na kratak rok. Iz toga proizilazi da jedino stabilna, predvidiva i

konzistentno implementirana politika u oblasti poljoprivrede i bezbednosti hrane, postavljena na ključnim ciljevima oko kojih je postignut širok konsenzus svih učesnika agrobiznisa i dosledno implementirana politika u dužem vremenskom periodu može dati adekvatne rezultate u složenom sektoru kakav je agrobiznis.

Poljoprivreda i prehrambena industrija su u strateško planskim i razvojnim dokumentima označene kao jedan od sektora na čijim komparativnim prednostima će se zasnivati ekonomska politika zemlje u narednom periodu i od kojih se očekuje otpočinjanje novog investicionog i razvojnog ciklusa (**Popović V., Grujić B., 2014, str. 1**).

Postoji više razloga za potrebom dosledne politike podsticanja poljoprivrede, a svi proističu iz prirode i karakteristika ovog sektora privrede. Prvi i osnovni razlog je dužina vremenskog ciklusa u poljoprivrednoj proizvodnji koja može drastično varirati između pojedinih proizvodnji (npr. povrtarstvo sa proizvodnim ciklusom od nekoliko meseci i stočarstvo sa, po pravilu, višegodišnjim ciklusom) ili čak unutar iste proizvodnje (npr. proizvodnja junećeg mesa za koju je potrebno čak i više od godinu dana u poređenju sa proizvodnjom živinskog mesa za koju je potrebno šest nedelja).

Svakako da veoma bitan razlog predstavljaju resursi angažovani u procesu proizvodnje koji bivaju mobilisani na srednji i dugi rok (sistemi za navodnjavanje, objekti za uzgoj stoke, višegodišnji zasadi voća i vinove loze...). Statičnost ovih sistema zahteva prethodno pažljivo planiranje poslovnih mogućnosti kao i analiziranje situacije u izabranoj oblasti proizvodnje jer, jednom angažovani, ne mogu biti lako primenjeni u drugu svrhu ili namenu (barem ne bez značajnih ulaganja).

Vek eksploatacije investicije takođe nameće dužinu perioda ostanka u izabranoj proizvodnji ali i drugi faktori koji, po pravilu, čine izbor proizvodnje u poljoprivredi jednom od najosetljivijih tačaka u celoj poslovnoj ideji.

Iz ovih ali i drugih razloga, bitno je istrajno primenjivati odabrani i relevantnim zakonodavnim aktima potvrđeni set mera finansijskog, institucionalnog i zakonodavnog karaktera koji se može nazvati nacionalnom poljoprivrednom ili ruralnom politikom.

Ipak, najbitnije opšte karakteristike poljoprivredne politike moraju biti stabilnost, predvidivost i kontinuitet. Preduslov je konstruktivna, otvorena i pravovremena debata o

poljoprivrednoj politici koju država treba implementirati sa svim učesnicima u agrobiznis kompleksu. Posebna pažnja treba biti posvećena prezentovanju predviđenih aktivnosti-rešenja direktnim korisnicima – privredi i poljoprivrednicima. Širi konsenzus treba tražiti u naučnoj i stručnoj javnosti (univerziteti, instituti), zainteresovanim stranama koje nisu nužno poljoprivredni proizvođači (potrošači, nevladine organizacije...) ali i interesnim i proizvođačkim organizacijama (asocijacije, komore, zadružni sektor). Ovakva debata koja često nedostaje našem društvu je siguran put napred, građen na konsenzusu i razumevanju mogućnosti (ali i nemogućnosti) države koje stoje na raspolaganju za podsticanje razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Stabilna politika u oblasti poljoprivrede podrazumeva primenu istog (ili barem približno istog) seta odabranih mera agrarne-ruralne politike u višegodišnjem periodu. Ovaj set mera mora biti oličen u određenoj vrsti strateškog dokumenta i potvrđen u Narodnoj skupštini Republike Srbije kao zakonodavnom telu. Ova potvrda mu daje pečat nepromenljivosti budući da bi svaka njegova eventualna izmena zahtevala skupštinsku raspravu. U praksi, ovo znači poznavanje definisanih i usvojenih pravila igre na srednjoročni period od strane svih učesnika u agrobiznisu ali i potencijalnih novih učesnika. To je pogotovo značajno za izgradnju stabilnog i stimulativnog ambijenta za poslovanje domaćih subjekata agrobiznisa ali i privlačenje stranih investitora za ulaganje u ovaj sektor domaće privrede.

Predvidivost podrazumeva poznavanje uslova, načina i visine dostupnih sredstava svima koji se bave poljoprivrednom proizvodnjom ali i novih uslova poslovanja koji će nastupiti u narednom periodu usled institucionalnih i zakonodavnih promena. Politika mora imati jasnu nit koja povezuje srednjoročne periode njene primene sa jasnim putokazom svima koje ovaj sektor interesuje ka krajnjem cilju – savremenom i efikasnom sektoru privrede.

Kontinuitet politike će omogućiti svima koji se bave poljoprivredom ali i onima koji u ovaj sektor tek ulaze da imaju nepromenjene uslove poslovanja barem u srednjoročnom periodu i da svoje poslovne odluke temelje na pretpostavci poznatih uslova poslovanja. Takođe, kontinuitet politike će im pomoći da shvate pravac kojim se zemlja kreće i da unutar raspoloživih instrumenata podrške pronađu one koji im mogu biti od koristi.

Jedino stabilna, predvidiva i konzistentna poljoprivredna politika, koja je prethodno usaglašena i diskutovana sa svim učesnicima u procesu poljoprivredno-prehrambene

proizvodnje (ali i shvaćena od strane svih učesnika) može ovaj sektor povesti pravim putem napred.

Sa finansijskog aspekta, imajući u vidu neospornu činjenicu da jedna od velikih prepreka razvoju poljoprivrede naše zemlje predstavlja finansiranje (nedovoljan obim ali i neadekvatna struktura budžeta) neophodno je:

1. obezbediti adekvatan nivo izdvajanja iz nacionalnog budžeta u svrhu podsticanja poljoprivrede;
2. drastično rekonfigurirati postojeću poljoprivrednu politiku smanjenjem učešća direktnih plaćanja u korist investicionih budžetskih mera;
3. formalno-pravno osigurati nivo i oblike finansiranja poljoprivrede na duži vremenski period od godišnjeg nivoa.

Naime, finansiranje poljoprivrede budžetskim sredstvima u Srbiji mora biti na višem nivou od trenutnog, sa bitno drugačijom strukturom agrarnog budžeta, ukoliko se postojeći problemi oličeni u niskoj produktivnosti, maloj površini pod sistemima za navodnjavanje, nefunkcionalnom savetodavnom službom, neorganizovanoj proizvodnji i distribuciji poljoprivrednih proizvoda, neispunjavanju uslova bezbednosti hrane potrebnih za izvoz na strana tržišta i ostali problemi žele otkloniti. Sa druge strane, jedna od osnovnih karakteristika ZAP je finansiranje poljoprivrede utvrđeno na višegodišnji period (tzv. finansijski okvir ili budžetski period traje sedam godina), sa tačno utvrđenim iznosima subvencija, mogućim korisnicima i namenama na godišnjem nivou po zemljama članicama i na nivou cele EU. Na ovaj način, među sve učesnike u procesu proizvodnje, prerade i plasmana hrane se unosi preko potrebna stabilnost, predvidivost i konzistentnost u poljoprivrednoj politici, barem u finansijskom delu, odnosno, dostupnosti budžetskih sredstava korisnicima.

Takođe, mogućnost korišćenja agrarnog budžeta i mera poljoprivredne politike se mora dati u punom obimu i bez diskriminacije svim subjektima agrobiznisa, bez obzira na njihov formalni status ili svojinu. Uostalom, ovakav način budžetskog finansiranja je i praksa EU pa je i za očekivati da će izmena domaće politike u ovom pravcu uslediti na putu pridruživanja zemlje EU.

Upravo takva politika, poznata na višegodišnji period, je neophodna Srbiji kako bi omogućila stabilan i atraktivan ambijent za poslovanje domaćih učesnika agrobiznisa ali i privukla strane investitore.

Sa zakonodavnog i institucionalnog aspekta nema nikakvih dilema u pogledu pravca kojim zemlja treba krenuti a to je, imajući u vidu njene spoljnopolitičke prioritete, stvaranje sistema kompatibilnog u što je većoj meri moguće sa EU sistemom u oblasti poljoprivrede i bezbednosti hrane. Naravno, ovo prilagođavanje mora u potpunosti uvažiti specifičnosti poljoprivrede Srbije i tragati za rešenjima koja jesu funkcionalna i svrsishodna a opet obojena EU bojama. Specifičnosti domaće poljoprivrede moraju biti adekvatno uvažene u zakonskim i institucionalnim rešenjima koja će zemlja usvajati i primenjivati na putu ka EU jer bi u suprotnom došlo do dubokih i dalekosežnih posledica po one delove domaćeg agrobiznisa koji ne mogu ispuniti uslove koji važe u EU ali su uspostavljeni za poljoprivrede bitno drugačijih performansi od naše.

Što je u većoj meri ova kompatibilnost politike ostvarena kao i što je ranije to moguće (pre samog članstva u EU) u tom će integracija zemlje u kompleksan sistem kakav je Evropska unija biti uspešnija. Takođe, ova kompatibilnost će na putu naše zemlje ka EU u većoj meri otvoriti vrata za domaće poljoprivredno-prehrambene proizvode u svim zemljama koje trenutno nisu a teže da postanu članice EU a to su u regionu Jugoistočne Evrope bez izuzetka sve zemlje. Sve zemlje preduzimaju slične institucionalne i zakonodavne korake u oblasti poljoprivrede kao i Srbija, kojima je zajednički imenitelj buduće članstvo u EU.

7.3. Neophodne institucionalne promene

Ako se ima u vidu činjenica da u vidu efikasne državne institucije za funkcionisanje i podršku razvoju poljoprivredne proizvodnje (ali i ruralnog razvoja) imaju suštinski i presudni značaj, onda se uspostavljanju, izgradnji i akreditaciji (za one institucije koje podležu ovom procesu od strane Evropske komisije) ovih institucija mora posvetiti adekvatna pažnja. U suprotnom, zemlja dolazi u situaciju da pojedine delove sopstvenog agrobiznisa prepušta stihijskoj modifikaciji koja u velikoj meri zavisi od dejstva cenovnih kretanja na domaćem i svetskom tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, trenutnih okolnosti na tržištu rada,

postojanja drugih državnih ili privatnih institucija (u nedostatku adekvatnih državnih) koje eventualno nude usluge slične onim koje su agrobiznisu potrebne i sl ... Takođe, imajući u vidu činjenicu da većina ovih institucija predstavlja sastavne delove sistema neophodnog za implementaciju Zajedničke agrarne politike Evropske unije, njihovo uspostavljanje, izgradnja i akreditacija nameće se i kao imperativ za uspešnu integraciju zemlje u EU. U ovom delu rada ukazuje se na kompleksnosti i važnost promena koje predstoje domaćem agrobiznisu u institucionalnom smislu na putu zemlje ka EU.

Rad se fokusira na specijalizovana tela potrebna za implementaciju ZAP čije se osnivanje i/ili jačanje u Srbiji nameće kao direktan efekat integracije zemlje u Evropsku uniju. Pri tom, ne zanemaruje se neophodnost jačanja postojećih institucija čija je delatnost šira od samog poljoprivredno-prehrambenog sektora kao što su naučno-obrazovne i istraživačke organizacije, privredne i poljoprivredne komore, zadružni sektor, nevladin sektor.... a čija će svojevrsna transformacija u pravcu postizanja kompatibilnosti sa ZAP takođe biti jedan od direktnih efekata integracije zemlje u EU.

IPARD agencija

Jedan od najboljih primera za postepeno usklađivanje domaće agrarne politike sa evropskom koji daje rezultate daleko pre samog postanka zemlje članom EU je tzv. IPARD agencija, odnosno, državni organ nadležan za korišćenje EU predpristupnih fondova namenjenih poljoprivredi (IPARD fondova). Rezultat uspešno okončanog procesa uspostavljanja, razvoja i akreditacije IPARD agencije je mogućnost korišćenja predpristupnih fondova EU namenjenih investiranju u poljoprivredu i ruralni razvoj koja su namenjena unapređenju konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje i poboljšanju uslova života u ruralnim oblastima.

Za unapređenje konkurentnosti poljoprivrede i ruralnih oblasti tranzicionih zemalja, rast produktivnosti u poljoprivredi značajniji je faktor od rasta poljoprivredne proizvodnje, jer jedino on može dovesti do rasta dohotka u poljoprivrednom sektoru i rasta životnog standarda ruralnog stanovništva (**Paraušić V., Cvijanović D., 2014, str. 38, citirano prema Liefert W., Swinnen J., 2002, str. 28**).

Takođe, ova sredstva imaju za cilj i svojevrsnu demonstraciju funkcionisanja ZAP budući da se u članicama EU sva sredstva tzv. Drugog stuba ZAP (ruralni razvoj) implementiraju na ovaj način.

Radi izgradnje ovakve institucije neophodan je adekvatan zakonodavni rad koji stvara formalne predušlove za osnivanje/reformu postojećih državnih organa u cilju uspostavljanja IPARD agencije. Takođe, sastavni deo ovog procesa je i budžetsko izdvajanje adekvatnog nivo sredstava za nesmetan rad agencije u tehničkom ali i kadrovskom smislu.

U Srbiji je ovaj proces započet 2009. godine, usvajanjem Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju koji pruža pravni osnov za formiranje operativne strukture neophodne za proces akreditacije – Uprave za agrarna plaćanja kao dela Ministarstva poljoprivrede (Agencija za plaćanje) i reorganizacijom Ministarstva poljoprivrede unutar organizacionih jedinica nadležnih za poslove ruralnog razvoja – tzv. Upravljačko telo (ili Managing Authority). U oktobru iste godine, formirana je na osnovu pomenutog zakona Uprava za agrarna plaćanja kao telo nadležno za isplatu svih subvencija iz agrarnog budžeta ka korisnicima. Oktobra 2010. godine formalno je uspostavljeno Upravljačko telo za ruralni razvoj unutar MPŠV čime je i formalno kompletirana operativna struktura za korišćenje IPARD fonda.

Agencija za plaćanja u poljoprivredi

Agencija za plaćanja u poljoprivredi predstavlja svojevrsni agrarni trezor, odnosno, državni organ koji vrši sva budžetska direktna plaćanja u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja ka korisnicima. Postoje različita iskustva širom EU u pogledu organizacionog uređenja agencije kao i formacijske ustrojenosti. Agencija može biti nezavisni državni organ pod ingerencijom matičnog ministarstva (Ministarstva poljoprivrede) ili organizaciona jedinica unutar Ministarstva. Suštinski, ova institucija je unutar zemalja EU nadležna za prihvatanje EU sredstava iz Brisela namenjenih poljoprivrednicima i ostalim korisnicima ZPP i njihov dalji transfer ka krajnjim korisnicima. Iz iskustva skorijih zemalja članica EU, očigledno je da se osposobljavanju ove institucije mora posvetiti značajna pažnja, praćena adekvatnim finansijskim sredstvima i stručnim osposobljavanjem zaposlenih.

Agencija za intervencije na tržištu

Rad Agencije za intervencije na tržištu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda unutar EU definisan je Regulativom EU broj 1234. Ovo telo ima, pre svega, ulogu stabilizatora tržišta i interveniše na tržištu u trenucima neočekivanih kretanja cena a cilju sprečavanja drastičnog ugrožavanja prihoda poljoprivrednika. U trenucima kada se cena poljoprivredno-prehrambenog proizvoda (iz utvrđenog obima proizvoda za koje je Agencija nadležna) padne ispod unapred projektovanog (i nivoa poznatog svim tržišnim učesnicima) interveniše na tržištu otkupom tržišnih viškova tog proizvoda. Na ovaj način, povlačenjem dela ponude sa tržišta, Agencija stabilizuje tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i daje stimulans za cenovna kretanja naviše a time i pozitivno utiče na prihod poljoprivrednika angažovanih u proizvodnji koja je predmet intervencije. U trenutnom administrativnom uređenju državnih organa naše zemlje moguće je na više načina uspostaviti sličan sistem:

1. Uspostavljanjem Agencije za intervencije na tržištu kao novog organa u Vladi (pod svojevrsnim pokroviteljstvom koje bi nad ovim telom imalo Ministarstvo poljoprivrede i/ili Ministarstvo trgovine);
2. Proširivanjem pravnih ovlašćenja kao i budžetskih sredstava na raspolaganju Direkcije za robne rezerve (ovo telo već postoji i nalazi se pod ingerencijom Ministarstva spoljne i unutrašnje trgovine i telekomunikacija);
3. Značajnim proširivanjem ovlašćenja i budžetskih sredstava za delovanje već postojeće Uprave za agrarna plaćanja unutar Ministarstva poljoprivrede.

Sistem računovodstvenih pokazatelja sa farmi

Jedan od osnovnih preduslova za kreiranje adekvatne politike u oblasti poljoprivrede je potpun analitički pregled proizvodnih i ekonomskih performansi subjekata u agrobiznisu. Iz ovog razloga, Sistem računovodstvenih pokazatelja sa farmi (FADN – Farm Accountancy Data Network) je obavezni instrument ZPP EU i postoji u svim članicama EU. Redovnim praćenjem odabranih računovodstvenih pokazatelja sa uzorka poljoprivrednih gazdinstava koji reprezentuje poljoprivredu jedne zemlje u celini dobija se adekvatna analitička osnova za različite vrste ekonomskih analiza koje služe kao polazna osnova u kreiranju poljoprivredne politike zasnovane na realnim potrebama njenih korisnika.

Budući da se Republika Srbija sve više kreće ka EU integracijama, a uzevši u obzir da je jedan od mnogobrojnih zahteva Evropske unije godišnje prosleđivanje računovodstvenih podataka, koji su neophodni za utvrđivanje prihoda i analizu poslovanja poljoprivrednih gazdinstava, potreba za uspostavljanje i razvoj sistema računovodstvenih podataka na poljoprivrednim gazdinstvima u Republici Srbiji (Farm Accountancy Data Network - FADN) postaje značajna strategijska opcija. Shodno tome, uspostavljanje srpskog FADN sistema zvanično je predstavljeno krajem 2011. godine i potpomognuto projektom "Uspostavljanje sistema računovodstvenih podataka u Republici Srbiji (FADN)" finansiranog iz EU IPA 2010 programskog ciklusa (Ivkov I., Vasiljević Z., Ghelfi R., 2013, str. 336-337).

Integrisani administrativni sistem kontrole plaćanja

Ovaj sistem predstavlja instrument koji je preduslov za implementaciju mera direktnih plaćanja po površini koja su široko u primeni u EU od 1992. godine. Integrisani administrativni sistem kontrole plaćanja (IACS - Integrated Administration and Control System) je uspostavljen u cilju implementacije mera podrške po jedinici površine (subvencije po hektaru obradive površine).

Preduslov njegovog funkcionisanja je Sistem identifikacije parcela (ili LPIS / Land Parcel Identification System) koji omogućava evidentiranje svake pojedinačne parcele u zemlji, kao i njenog vlasnika/korisnika (farmer ili preduzeće) (Milovanović M. i Živadinović B., 2010, str. 70).

Paradoks je činjenica da se u našoj zemlji implementiraju mere plaćanja po površini (od 2007. godine) ali bez uspostavljenog IACS/LPIS sistema. Na ovaj način se sa pravom postavlja pitanje regularnosti korišćenja budžetskih sredstava kada ne postoje instrumenti implementacije mere. Sasvim je sigurno da će izgradnja ovog sistema biti neophodna u godinama pred nama imajući u vidu činjenicu da se mere plaćanja po hektaru nalaze u primeni već izvesno vreme.

Proizvođačke organizacije

U ovom delu rada je vredno istaći i tzv. proizvođačke organizacije (Producers group organizations) koje svoje funkcionisanje temelje na principima interesnog udruživanja

proizvođača iz pojedinih delova agrobiznisa (proizvođači šećera, mleka i mlečnih proizvoda, različitih vrsta žitarica, voća...). Ove organizacije predstavljaju svojevrsni most između privatnog i javnog sektora u oblasti agrobiznisa i kao takve su izrazito važne za razvoj poljoprivredne proizvodnje ali i za nesmetano funkcionisanje tržišta. Ove organizacije jesu i relevantan partner Vlade (u slučaju EU - Evropske komisije) u kreiranju poljoprivredne politike i kao takve su od neprocenjivog značaja za funkcionisanje i sprovođenje ZAP. Ovakve organizacije u Srbiji u pravom smislu reči još uvek ne postoje ali je proces njihovog stvaranja započeo i mora biti podržan od strane države.

Ove organizacije jesu promoteri svojih interesa, ali i činioci kreiranja i implementacije uspešne politike, krojene prema potrebama korisnika i tržišta (**Milovanović M. i Živadinović B., 2010, str. 70**).

7.4. Očekivani efekti punog integrisanja poljoprivrede Republike Srbije

Srbija treba da nastavi tranzicione ekonomske reforme u dve ključne oblasti: strukturne promene i održanje makroekonomske stabilnosti, kao i u području razvoja konkurentnosti i ekonomske saradnje sa Evropskom unijom. Takođe, da nastavi reforme administrativno-institucionalnog tipa i harmonizaciju zakonodavstva sa EU. Sastavni deo tog procesa je i ubrzanje reformi u domenu političkih kriterijuma i vladavine prava.

Unutar EU poljoprivreda ima krajnje specifično mesto. Već pola veka postoji posebna politika namenjena ovom sektoru privrede koja reguliše odnose u sektoru poljoprivredno-prehrambene proizvodnje i subvencioniše poljoprivredu značajnim budžetskim sredstvima. Takođe, ovaj sektor privrede ima veoma značajnu ulogu za celokupnu ekonomiju Srbije koju prate značajni ekonomski i socijalni efekti po celokupno društvo. Iz ovoga je očigledno da proces evrointegracija donosi velike promene poljoprivredi Srbije ali i značajne promene poljoprivredi unutar EU.

Očekivani efekti integracije zemlje u EU na domaću poljoprivredu biće ekonomske, socijalne i političke prirode. Iskustva zemalja članica EU a pogotovo „novih“ zemalja članica koje dolaze iz sličnog post-socijalističkog društveno-ekonomskog uređenja kao i naša zemlja

ukazuju da poljoprivredi Srbije predstoje značajne promene. U kontekstu ovog rada, posmatran je ograničen broj efekata, tj. parametara koji su prepoznati kao visoko značajni za ukupan agrobiznis sektor naše zemlje kao što su kretanja na tržištu zemljišta, očekivani nivo finansiranja EU sredstvima za poljoprivredu Srbije, efekti na cenu radne snage, institucije u oblasti poljoprivrede, tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i cene hrane, i dr.

Tržište zemljišta

Za razliku od pojedinih zemalja tzv. Istočnog bloka (a danas članica EU) tržište poljoprivrednog zemljišta u Srbiji je u periodu posle II svetskog rata bilo u najvećoj meri u privatnom vlasništvu iako ne potpuno liberalizovano. Ipak, postojanje izrazito dualne strukture poljoprivrednih gazdinstava sa jasno izraženim krupnim gazdinstvima (bilo u privatnom ili još uvek nerešenim formalno-pravnim statusom) i malim porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima karakteristika je Srbije ali i ostalih zemalja Istočnog bloka.

Iz iskustva ovih zemalja u procesu priključenja Evropskoj uniji (a kome je prethodilo članstvo u Svetskoj trgovinskoj organizaciji i drugim multilateralnim organizacijama) proces dalje polarizacije ove dve grupe subjekata poljoprivredno-prehrambene proizvodnje će se nastaviti. Iako prosečna veličina poljoprivrednih gazdinstava raste u godinama pre i nakon pristupa EU, jaz između ove dve grupe gazdinstava nastavlja da bude dubok. Globalizacijski trendovi u poljoprivredi oličeni u sveopštem ukрупnjavanju proizvodnje nameću kao imperativ povećanje obima proizvodnje u cilju povećanja nivoa konkurentnosti.

Broj poljoprivrednih gazdinstava opada u svim posmatranim zemljama, kao uostalom, i u Srbiji i ovaj trend će, bez sumnje, biti nastavljen. Na udaru će, pre svih, biti mala porodična poljoprivredna gazdinstva koja posluju ispod granice rentabilnosti za uspešno učešće na tržištu i sve veći broj članova ovih gazdinstava će izvor egzistencijalnih prihoda tražiti u nepoljoprivrednim aktivnostima.

Kako bi mala i srednja poljoprivredna gazdinstva u Srbiji poboljšala svoje fizičke i ekonomske performanse i postala konkurentnija, potrebno je i možda najvažnije da se poljoprivrednici aktivnije angažuju na otklanjanju svojih brojnih internih ograničenja, koja „leže“ u mentalitetu i nerazvijenoj svesti o načinima budućeg razvoja. Pored ovoga, važno je da gazdinstva dobiju podršku političkih lidera, kroz realizaciju brojnih mera podrške: (a)

osiguranje predvidive i stimulativne agrarne i ukupne ekonomske politike; (b) razvoj tržišta (poljoprivrednih proizvoda, kapitala, zemljišta); (c) kreiranje stimulativnog poslovnog ambijenta za veće investicije, zapošljavanje, sveukupni ekonomski razvoj zemlje i diversifikaciju dohotka i aktivnosti ruralne populacije (**Paraušić V., Cvijanović D., 2014, str. 40**).

Cena zemljišta raste u svim posmatranim zemljama u periodu pre i nakon pristupa EU. Postojanje subvencija plaćanih po površini zemljišta koje poljoprivredno gazdinstvo obrađuje koje su u širokoj upotrebi u EU bez sumnji doprinosi ovoj pojavi. Ipak, potrebno je naglasiti i da u uslovima svetske ekonomske krize poljoprivreda biva prepoznata kao sektor stabilnih performansi i velikog potencijala za ulaganja pa posledično dolazi i do cene zemljišta kao osnovnog poljoprivrednog resursa. Za očekivati je i nastavak ovog trenda u Srbiji u godinama koje predstoje, praćene ubrzanjem integracija zemlje u svetske tokove i redefinisanjem prioriteta u ulaganjima koje nameću rastuća tražnja za hranom i svetska ekonomska dešavanja.

Očekivani iznos sredstava na raspolaganju za poljoprivredu iz budžeta EU

Imajući u vidu značaj budžetskog finansiranja za funkcionisanje poljoprivrede i tržišta poljoprivredno-prehrambenim proizvodima u EU, suma sredstava koja će biti na raspolaganju Srbiji za podsticanje razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja će biti od velike važnosti za dalju sudbinu ovog sektora u Srbiji. Ovo pitanje će, imajući u vidu resurse kojima Srbija raspolaže i obim poljoprivredne proizvodnje koji ostvaruje, biti od velikog značaja i za EU a pre svega, za budžet ZAP.

U ovom trenutku, poznat je finansijski okvir za finansiranje poljoprivrede i ruralnog razvoja EU u periodu od 2014. do 2020. godine. Sa druge strane, nije poznat trenutak kada će Srbija postati član EU i on zavisi od velikog broja spoljnopolitičkih ali unutar-političkih aspekata (kao u Srbiji tako i u EU). Iz ovih razloga nije moguće precizno odrediti sumu sredstava koja će Srbiji biti na raspolaganju za podsticanje poljoprivrede i ruralnog razvoja ali se neki trendovi i njihov uticaj na budući deo ZAP sredstava namenjen Srbiji mogu izvući. Naime, imajući u vidu dosadašnje višedecenijske trendove, Srbiju će po ulasku u EU sačekati ZAP koji će biti bitno drugačiji od onog koji su poljoprivrede novih zemalja članica EU postale deo. Doći će do daljeg smanjenja nivoa direktnih plaćanja i njihovog učešća u ukupnom budžetu ZAP (I stub) u korist povećanja iznosa mera opredeljenih za ruralni razvoj

(II stub). ZAP će postati još „zeleniji“ tj. mere životne sredine će dobijati dalje na značaju a praksa uslovljavanja isplate subvencija poljoprivrednicima sa uslovom pridržavanja mera zaštite životne sredine će biti nastavljena i pojačana. Smanjenje ukupnog broja mera ZAP je u praksi već duže vreme pa je za očekivati da će biti nastavljeno zajedno sa težnjom pojednostavljenja uslova koji poljoprivrednik mora da ispuni kako bi se kvalifikovao za subvencije.

Cena radne snage

Cena radne snage je rezultat dejstva velikog broja faktora koji se ne mogu ekskluzivno povezati sa jednim faktorom pa ni sa međunarodnim integracijskim procesima zemlje. Ipak, određene zakonitosti u novim zemljama članicama prilikom proširenja EU 2004. i 2007. godine se mogu izvući. Naime, po pravilu cena radne snage je rasla u godinama pre i nakon pristupa ovih zemalja EU, različitom dinamikom svakako. Činjenica je, opet, da cena radne snage raste i u Srbiji iako zemlja još uvek nije na pragu EU i da ovaj proces traje već duži niz godina. Cena radne snage u ruralnim oblastima je veoma specifično pitanje koje zahteva duboku i obuhvatnu analizu koja prevazilazi unapred predviđeno mesto ovog parametra u radu.

Različiti demografski pokazatelji potvrđuju nepovoljne karakteristike ruralnog stanovništva: njegovo brže opadanje, prosečno veću starost, izraženije procese starenja, nepovoljniji odnos između stanovništva radnog uzrasta, dece i starih i prisustvo rodnog jaza (**Bogdanov N. i Babović M., 2014, str. 267**).

Između ostalog, cena radne snage određena je napred navedenim, kao i depopulacijom ruralnih oblasti i činjenicom da migracija radne snage u zemlji ne prati potrebe tržišta pa pod ovim uticajima cena radne snage može drastično varirati između regiona u zemlji ali i između grana poljoprivredne proizvodnje.

Ipak, cena radne snage je u porastu i ovaj trend će se nastaviti pa na ovu pojavu treba računati i prilikom planiranja poslovnih odluka u sektoru agrobiznisa zemlje, kako od strane javnih tako i od strane privatnih učesnika.

Efikasnost institucija za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju

Kao što je i očigledno iz posebnog poglavlja rada posvećenog ulozi specifičnih institucija podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju efikasnost ovih institucija je od prvorazredne važnosti za adekvatan razvoj i funkcionisanje poljoprivrede unutar EU. Integracija Srbije u EU, praćena osnivanjem i razvijanjem specijalizovanih državnih organa neophodnih za implementaciju Zajedničke agrarne politike EU se može okarakterisati kao benefit za domaću poljoprivredu i ruralni razvoj čak i pre samog postanka Srbije članom EU.

Naime, uspostavljanjem ovih institucija (i njihovim stavljanjem u funkciju) stabilizovaće se tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda (radom Agencije za intervencije na tržištu), doći će do preko potrebnog povećanja obima investicija u domaću poljoprivredu i ruralni razvoj (radom IPARD agencije), stvoriće se preko potrebna analitička osnova za kreiranje adekvatne agrarne politike (uspostavljanjem FADN sistema), itd. Ipak, osnivanje i razvoj ovih institucija je dug i skup proces koji zahteva velike državne investicije u ljudske resurse (pre svega) pa se na ovu činjenicu mora računati u godinama pristupa EU.

Tržište i konkurentnost

Osnovni cilj procesa tranzicije jeste povećanje efikasnosti privrednih sistema. Efikasnost se ovde mora posmatrati sa dva aspekta: prvo, u pogledu alokacije resursa, gde se podrazumeva njihova raspodela isključivo prema proizvodnim potrebama i za različite upotrebe, i drugo, kao proizvodna efikasnost, gdje je cilj da se postigne veći stepen proizvodnje uz manje troškove za svaku jedinicu ekonomskog sistema (**Tmušić M., 2011, str. 266, citirano prema Cerović B., 2004, str. 9**). I u jednom i u drugom pogledu efikasnosti, tržište ima nezamenjivu ulogu (**Tmušić M., 2011, str. 266**).

Uslovi tržišnog privređivanja u okviru zone slobodne trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima sa preko pola milijarde potrošača (građana EU i Srbije) nametnuće domaćim subjektima agrobiznisa žestoku konkurenciju kako na tržištu članica EU tako i u Srbiji. Ipak, ovakvi uslovi za trgovinu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima dovešće do povećanja obima trgovine ovom kategorijom proizvoda i to na obe strane spoljnotrgovinskog salda. Bez izuzetka, u svim zemljama koje su postale članice EU

2004/2007. godine (ali i ranije) u godinama pristupa ali i nakon članstva došlo je do jačanja spoljne trgovine poljoprivrednim proizvodima i, uglavnom, uvećanjem prostog obima trgovine za nekoliko puta.

Ista situacija očekuje i Srbiju. Imajući u vidu potencijale domaće poljoprivrede, kao i uočene trendove na svetskom tržištu hrane koji pogoduju domaćim izvoznicima, realno je za očekivati da će u slučaju naše zemlje ovaj trend biti još izraženiji. Ipak, ovo u velikoj meri zavisi i od obima investiranja u domaću poljoprivredno-prehrambenu proizvodnju odnosno, sposobnosti domaće privrede da iskoristi prednosti slobodne trgovine.

Struktura spoljnotrgovinske razmene će, iskustvom skorijih članica EU ali i trendovima u domaćoj poljoprivredi i spoljnoj trgovini ovom kategorijom proizvoda, postati još nepovoljnija – opadaće učešće prerađenih proizvoda a rašće učešće poljoprivrednih sirovina u izvozu. U uvozu će se povećati učešće prerađenih poljoprivrednih proizvoda. Za promenu ovog trenda i ispoljene zakonitosti kod svih novih članica EU potrebna su značajna investiranja u domaći agrobiznis praćena vertikalnom i horizontalnom integracijom subjekata u ovom sektoru privrede.

Što se tiče glavnih pravaca spoljnotrgovinske razmene, iskustvo novih zemalja članica EU pokazuje da deo spoljnotrgovinske razmene usmerena ka EU raste u godinama pre i nakon pristupa što je i za očekivati sa jačanjem ekonomskih i političkih veza zemlje sa EU. U slučaju Srbije, ovaj trend će biti nastavljen i sva je prilika još izraženiji nego kod ostalih zemalja jer se pored Srbije i ostale zemlje Jugoistočne Evrope spremaju da postanu članice EU. U slučaju da Srbija postane članica u proširenju EU koje bi obuhvatilo grupu zemalja iz ovog regiona, ukupna spoljnotrgovinska razmena zemlje će dominantno biti “obojena EU bojama”.

Ostali efekti u kontekstu pristupa Vredno je pomenuti i cene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i njihovo kretanje nja zemlje EU. Deleći kategoriju poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na dve pod-kategorije, primarne proizvode (uglavnom sirovine) i prerađene poljoprivredne proizvode (uglavnom hrana za stanovništvo) i posmatranjem nivoa EU i domaćih cena, možemo zaključiti da su, generalno, EU cene sirovina više od domaćih ali da su EU cene hrane niže od domaćih cena. Ovakva situacija se može posmatrati iz ugla

proizvođača (poljoprivrednika i industrije) i potrošača (stanovništvo), ali je sigurno da će nakon uspostavljanja jedinstvenog tržišta između EU i Srbije doći do izjednačavanja cena što će imati svoje pozitivno, ali i negativno dejstvo po obe kategorije građana zemlje.

Mobilnost radne snage je, takođe, vredna pomena u kontekstu ovog rada. Iskustvo skorijih članica EU govori da je nakon članstva došlo do velike migracije stanovništva iz novih članica (Poljska, Bugarska, Rumunija...) ka zemljama Zapadne Evrope (Velika Britanija, Nemačka, Francuska...). Između ostalog, razloge depopulacije ruralnih oblasti treba tražiti i u ovoj činjenici. Slična situacija može zadesiti i Srbiju a time i otvoriti pitanje radne snage u ruralnim oblastima. Prema **Bogdanov N. i Babović M. (2014, str. 277)**, u proseku dostupna radna snaga na poljoprivrednim gazdinstvima u Srbiji je angažovana sa 48% kapaciteta (odnosno manje od jednog puno zaposlenog po gazdinstvu) na poljoprivrednim poslovima.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U svom svakodnevnom radu, ovu disertaciju mogu koristiti kako praktičari tako i istraživači. Praktičari, lica direktno angažovana u agrobiznisu - u njegovoj sveobuhvatnosti od proizvodnje inputa za poljoprivrednu proizvodnju, preko primarne poljoprivrede i na nju oslonjene prehrambene industrije pa do prometnika poljoprivredno-prehrambenih proizvoda - mogu iz disertacije steći uvid u najnovije pravce koje domaća poljoprivreda zauzima u godinama integracije u Evropsku uniju i prateće međunarodne tokove. Takođe, rad pruža uvid u efekte same integracije na sektor poljoprivrede uočene u grupi odabranih zemalja EU skorijih članica sa pregledom mogućih efekata u Srbiji. Istraživači putem rada stižu uvid u kompleksnost procesa integracije poljoprivrede zemlje u EU u svoj sveobuhvatnosti ulaska zemlje u međunarodne organizacije (poput STO i CEFTA) sa konsekvencama po domaću poljoprivrednu politiku kao i očekivane efekte koje će ove promene posledično izazvati.

Ograničenja i preporuke

Ograničenja koja su limitirala uvid rada u efekte približavanja i kasnije integracije zemlje u EU proističu iz čestih promena domaće agrarne politike u prethodnoj deceniji koje nastavljaju da se dešavaju i direktno utiču na performanse poljoprivredne proizvodnje. Pored toga, ove promene dovele su do izostanka integracije zemlje u STO iako je ovaj proces već niz godina u tehničkom smislu na svom kraju. Takođe, svojevrsno ograničenje predstavlja i činjenica da je Zajednička agrarna politika EU koncept koji evoluirao vremenom i menja svoje forme kao i načine uticaja na poljoprivrede zemalja EU ali i kandidata za EU članstvo. Nemogućnost poznavanja tačnog izgleda ove najstarije politike EU u trenutku kada će Srbija postati njen deo, kao i nepoznavanje novčanog iznosa koji će tada (ali i do tada – u predpristupnom periodu) biti na raspolaganju Srbiji, limitiraju sagledavanje punog efekta pridruživanja zemlje EU.

Preporuka budućim istraživačima u ovoj oblasti tiče se svakako dubljeg sagledavanja očekivanih promena u domaćoj poljoprivredi na osnovu poznatih determinanti domaće poljoprivredne politike nakon što Srbija postane član STO ali i sa vremenske distance koja će omogućiti jasnije poznavanje trenutka integracije zemlje u EU a time i poznavanja uslova pod kojima će Srbija postati član. Naravno, ovi uslovi tiču se kako mera politike u primeni u Srbiji tako i oblika i načina funkcionisanja ZAP u tom trenutku što će omogućiti detaljniji prikaz očekivanih efekata na poljoprivredu u budžetskom, institucionalnom i zakonodavnom smislu a time i efekata na tržište zemljišta, spoljnu trgovinu poljoprivrednim proizvodima, cenu radne snage itd.

Zaključak

Nema nikakvih sumnji da se poljoprivredno-prehrambeni kompleks zemlje nalazi pred brojnim izazovima koje sa sobom nosi integracija zemlje u međunarodne organizacije čije članstvo je Srbija zacrtala kao svoj spoljnopolitički cilj. Sektor poljoprivredne i prehrambene proizvodnje je već duboko zahvaćen procesima restrukturiranja, svojinske i tehnološke transformacije ali i liberalizacije prema tržištima regiona Jugoistočne (CEFTA članice) i Istočne Evrope (Rusija, Belorusija, Kazahstan) kao i prema jednoj od najvećih trgovinskih sila sveta – Evropskoj uniji.

U situaciji kada zemlja raspolaže ograničenim finansijskim sredstvima kojima može podstaći razvoj poljoprivrede i prehrambene industrije i kada se susreće sa rastućom konkurencijom iz inostranstva a uz sve to strukturne i suštinske reforme u ovom sektoru nisu okončane, otvara se veliki broj pitanja za domaću agroekonomsku struku. Pitanja opstanka malih poljoprivrednih gazdinstava, depopulacije ruralnih oblasti, ruralne infrastrukture i uslova života u ruralnim oblastima uopšte, cenovne i kvalitativne konkurentnosti velikog broja podsektora unutar poljoprivredno-prehrambenog kompleksa, (ne) usklađenosti domaćih procesa proizvodnje, prerade i plasmana poljoprivredno-prehrambenih proizvoda sa međunarodnim standardima su samo neka od pitanja na koja je potrebno dati odgovor u godinama koje su pred domaćom poljoprivredom. Svakako nam korisna mogu biti iskustva skorijih članica Evropske unije koje su ovim putem, sa istim ili sličnim izazovima, prošle ne tako davno. Za Srbiju pogotovo može biti korisno iskustvo zemalja u kojima poljoprivreda

igra značajnu ulogu, i u aktuelnom trenutku ali i istorijski, koja je slična ulozi koju ovaj sektor ima i u našem društvu.

Integracija zemlje u multilateralne organizacije čije je funkcionisanje uređeno posebnim setom pravila međunarodne i obavezujuće snage je značajna nastupajuća promena po sve uključene u domaći proces proizvodnje i prometa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Organizacije i bilateralni ugovori kojih je Srbija već deo donele su duboke promene domaćem poljoprivredno-prehrambenom kompleksu. Ove promene su najvidljivije u obimu i strukturi spoljnotrgovinske razmene poljoprivredno-prehrambenih proizvoda između Srbije i ovih zemalja/članica. Ipak, dugoročno se efekti članstva Srbije ne zaustavljaju samo na spoljnotrgovinskoj razmeni već prožimaju samu strukturu domaćeg poljoprivredno-prehrambenog kompleksa po dubini, detektujući slabe/nekonzistentne tačke i upozoravajući na korake koji moraju biti preuzeti u cilju pune eksploatacije povoljnih međunarodnih trgovinskih aranžmana kojih je zemlja potpisnik. Promene u obimu zabeležene spoljnotrgovinske razmene kao i njenoj strukturi, nakon implementacije CEFTA sporazuma kao i bilateralnih trgovinskih sporazuma sa Rusijom, Belorusijom, Kazahstanom i Turskom jasno su ukazali na realnost domaće poljoprivrede. Ova realnost ima više dimenzija i počinje činjenicom da, još uvek, Srbija ne može da računa na drastično veći izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda usled neorganizovanosti i neobjedinjenosti u proizvodnji i plasmanu, nemogućnosti da u kontinuitetu snabdeva svetska tržišta robom standardnog kvaliteta i cene, još uvek nedovoljno uređenim domaćim sistemom bezbednosti hrane koji nam zatvara vrata pojedinih tržišta (npr. nemogućnost izvoza svinjskog mesa usled klasične svinjske kuge) kao i nepostojanjem adekvatne infrastrukture koja mora ovaj izvoz podržati. Realnost je i da je Srbija izvoznik sirovina i/ili proizvoda niže faze prerade dok se suštinske promene u oblasti prerađenih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda odvijaju jako sporo. Takođe, realnost je da je Srbija, pre svega, regionalni igrač u oblasti poljoprivrede koji zauzima lidersku poziciju u prostoru Jugoistočne Evrope tj. CEFTA članica o čemu svedoči i učešće ovog tržišta u ukupnoj poljoprivrednoj spoljnotrgovinskoj razmeni. Dalje, pojedini bilateralni sporazumi (Turska) su jasno ukazali na činjenicu da čak i određeni podsektori poljoprivredno-prehrambene proizvodnje u kojima Srbija poseduje nesporne komparativne prednosti kao što su voće i povrće, jesu izuzetno ranjivi u susretu sa moćnom konkurencijom iz inostranstva. Ujedno, ovo

je i pokazatelj oblasti koje zahtevaju dodatnu pažnju kako javnog sektora tj. donosioca državnih odluka od značaja za razvoj poljoprivrede, tako i od privatnog sektora angažovanog u njima.

Bitno je istaći i da pojedini bilateralni sporazumi još uvek nisu u očekivanoj meri eksploatisani od strane privrednih subjekata obeju strana potpisnica (na primer, sa Ruskom Federacijom ali i Belorusijom i SAD) što se isto može reći i za multilateralni sporazum sa EFTA članicama. Takođe, sa ove vremenske distance se pokazalo da je očigledna zadržka koju je država imala prilikom liberalizacije pojedinih delova domaćeg tržišta prilikom potpisivanja pojedinih sporazuma (na primer, sa Turskom) bila utemeljena na realnim osnovama. To svakako ne znači da prostora za dalje unapređenje postojećih trgovinskih sporazuma ali ujedno i zaključenja novih, nema.

Istovremeno, ova već ostvarena članstva/sporazumi nose sa sobom i dozu upozorenja domaćim kreatorima agrarne politike za nastupajuće promene koje dolaze sa članstvom Srbije u daleko većim multilateralnim sistemima kao što su Svetska trgovinska organizacija (STO) i Evropska unija (EU). Ovi multilateralni sistemi sa sobom donose i obavezujuća pravila u pogledu finansiranja poljoprivredne proizvodnje ali i mera agrarne i trgovinske politike koje država može suvereno uvoditi i primenjivati pa je iz tih razloga članstvo Srbije u njima još dalekosežnije po domaći poljoprivredno-prehrambeni kompleks.

Pravila i principi trgovine, budžetskog finansiranja poljoprivrede kao i uređenja zakonodavnog okvira poljoprivredne proizvodnje i prometa koji može biti od uticaja na međunarodnu trgovinu na snazi u STO određuju u velikoj meri izgled i buduće agrarne politike zemlje koja se nalazi u procesu pristupa. Samim tim, ona određuju i buduće promene u poljoprivredno-prehrambenom kompleksu zemalja u procesu pristupa. Ostavljajući po strani političke i ekonomske pozitivne efekte samog članstva jedne zemlje u STO koji su neosporni, možda najvidljiviji i najbrži efekat ostvarenog članstva u oblasti poljoprivrede moći će se osetiti u delu liberalizacije domaćeg tržišta i njenih efekata na trgovinu poljoprivredno-prehrambenim proizvodima ali posledično i na poljoprivrednu proizvodnju zemlje.

Karakteristična za proces pristupa Srbije STO i njegove efekte na domaću poljoprivredu je neodređenost dvaju parametara od suštinskog značaja za buduću agrarnu politiku zemlje, odnosno, poljoprivrednu trgovinu i proizvodnju. Prvi efekat je uslovno rečeno spoljni a određuje ga okolnost da već duže vremena traje runda pregovora unutar članica STO

koja se u velikoj meri bavi i pitanjem poljoprivrede (tzv. DOHA runda pregovora). Ishod ovih pregovora, u kojima Srbija ne učestvuje jer nije član STO, određiće i (potencijalno) nova pravila i principe unutar STO od značaja za poljoprivrede svih zemalja članica a to će imati uticaja i na poljoprivredu naše zemlje nakon ostvarenog članstva. Drugi efekat je, uslovno rečeno, unutrašnji i tiče se statusa Srbije u pregovorima, odnosno, već izvesnim rešenjima (obavezama).

Iako pregovori o članstvu Srbije u STO još uvek nisu okončani, mada su dostigli finiš svog tehničkog dela, iz dosadašnjeg toka pregovora je očigledno nekoliko budućih okolnosti od značaja za domaći poljoprivredno-prehrambeni kompleks. Naime, izvesno je da Srbija neće više biti u mogućnosti da koristi izvozne subvencije kao instrument agrarne politike za podsticanje izvoza i ova obaveza je već preuzeta i implementirana (izvozne subvencije ukinute u domaćoj praksi zaključno sa 2011. godinom). Takođe, izvesno je da Srbija neće moći koristiti mere cenovne podrške poljoprivrednoj proizvodnji u iznosu većem od tzv. de minimis nivoa od 5% osim u izuzetnim slučajevima (jedina mera cenovne podrške u zemlji u primeni danas koristi se samo za podsticanje proizvodnje mleka – tzv. premija za mleko). Izvesno je i uvođenje administrativnog sistema komunikacije sa Sekretarijatom i članicama STO oko trgovinskih pitanja (tzv. Enquiry point) koji se Srbija već obavezala da osnuje. Jedno od najbitnijih pitanja u pregovorima iz oblasti poljoprivrede je visina buduće carinske zaštite Srbije prema ostalim članicama STO nakon ostvarenog članstva ali je njen nivo u ovom trenutku (i ostaće sve do samog okončanja pregovora) nemoguće odrediti. Ovaj deo pregovora je još uvek otvoren, iako se pregovora sa ograničenim brojem zemalja i na ograničeni broj pitanja, ali je njegov krajnji rezultat nepoznat sve do okončanja pregovora i samog članstva zemlje u STO. Samim tim su i budući efekti liberalizacije domaćeg tržišta na poljoprivrednu trgovinu i proizvodnju nepoznati.

Evropska unija i njena Zajednička agrarna politika (ZAP) predstavljaju poseban, kompleksan i uticajan sistem unutar STO sam po sebi. EU jeste članica STO i u zvaničnim razgovorima unutar STO interese članica EU predstavlja Evropska komisija. Pored ovoga, EU je tržište od pola milijarde potrošača koji konzumira značajan deo izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije. Naša zemlja je potpisnik tzv. Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU koji je sa strane Srbije u primeni od januara 2009. godine a strane EU od 2010. godine. Sastavni deo Sporazuma je tzv. Trgovinski sporazum koji definiše uslove trgovine između Srbije i EU u svim oblastima, uključujući poljoprivredno-prehrambene

proizvode. Ovim Sporazumom je domaće tržište liberalizovano za robu poreklom iz EU u šestogodišnjem tranzicionom periodu do nivoa skoro potpuno slobodne trgovine (manji broj proizvoda zadržava određeni nivo zaštite i nakon isteka tranzicionog perioda). Stvarajući zonu slobodne trgovine između Srbije i EU, ovaj Sporazum priprema zemlju i njene privredne subjekte za uslove poslovanja u budućoj EU u kojoj vlada jedinstvo tržišta i ne postoji carinska zaštita između zemalja članica.

U svetlu integracije zemlje u EU, kao posebna oblast sama po sebi nameće se obimnost i dubina institucionalnih reformi domaćeg poljoprivredno-prehrambenog kompleksa na putu zemlje ka EU. Obim i složenost nastupajućih reformi crpe se iz obaveznosti Zajedničke agrarne politike za sve njene članice kao i činjenice da je ova politika stvarana i modifikovana više od pola veka. Ova politika nastavlja da se menja usled unutrašnjih izazova u raznolikoj poljoprivredi i ruralnoj ekonomiji EU ali i usled spoljnih faktora oličenih, pre svega, u dešavanjima unutar STO, pa pred Srbijom stoji još i veći izazov anticipiranja nastupajućih promena ZAP i postepene harmonizacije.

Ovaj integracijski proces zemlje nosi najveće izazove po domaću poljoprivredu i ruralnu ekonomiju. Činjenica je da se, za razliku od STO koji se prvenstveno bazira na trgovini i po trgovinu bitnim pitanjima, ZAP implementira putem hiljada propisa i ne malog broja administrativnih organa zemalja članica ali i Evropske komisije, pa je usklađivanje domaće agrarne politike sa važećom u sistemu kome se pristupa daleko veći izazov nego što je to slučaj u procesu integracije zemlje u STO.

Srbija se nalazi na samom početku pregovora o članstvu u EU a, iz iskustva zemalja skorijih članica EU, upravo je oblast poljoprivrede bila jedno od najtežih poglavlja pregovora. Ipak, ovaj proces se ne treba posmatrati samo kao izazov već i kao prilika za administrativno i institucionalno uređenje domaćeg poljoprivredno-prehrambenog kompleksa na način kako on funkcioniše u 28 zemalja članica EU na zadovoljstvo njegovih direktnih korisnika – poljoprivrednika. Različita iskustva pojedinih zemalja mogu biti od koristi Srbiji ali i primer za adekvatnu i blagovremenu pripremu svih učesnika u lancu proizvodnje, prerade i plasmana hrane.

ZAP kao politika podsticanja poljoprivrede i ruralnog razvoja stvaran je decenijama u različitim uslovima i uz različite želje. Svoj život je ovaj koncept započeo kao politika kreirana za potrebe šest zemalja članica EU a danas ima 28 zemalja korisnica sa tendencijom

povećanja tog broja. Samim tim, rastao je i broj poljoprivrednika-korisnika ali su i njihove potrebe postajale bitno diverzifikovanije usled teritorijalne ekspanzije EU i različitih tipova poljoprivrednih proizvodnji u pojedinim članicama. Opšti globalizacijski trendovi oličeni u depopulaciji ruralnih oblasti, smanjenju radno angažovanog stanovništva u poljoprivredi i migracijama iz ruralnih u urbane sredine (po pravilu) kreirali su brojne izazove po kreatore politike ruralnog razvoja EU. Rezultat je sve snažniji tzv. Drugi stub ZAP namenjen ruralnom razvoju čiji udeo u ukupno opredeljenim sredstvima za poljoprivredu EU konstantno raste.

U ovom trenutku, kada je novi finansijski okvir EU za period od 2014. do 2020. godine stupio na snagu nije jednostavno odrediti kako će izgledati budućnost ZAP u trenutku kada Srbija bude postala deo EU. Ovaj trenutak nije poznat i zavisi od mnoštva spoljnih i unutrašnjih političkih faktora kako EU tako i Srbije ali je realno pretpostaviti da se to neće desiti do kraja tekućeg finansijskog okvira – što znači do 2020. godine. To može značiti i da će Srbija postati deo EU a time i ZAP pod narednim finansijskim okvirom za period 2021-2027. Kako će ZAP izgledati tada ne može se sa sigurnošću reći ali se na osnovu dosadašnjih promena ZAP kroz njegovu istoriju postojanja kao i kroz rastuće globalne trendove u oblasti poljoprivrede i ruralnih pitanja, može naslutiti.

Nesumnjivo je da će rastuća globalna pažnja pitanju životne sredine biti pretočena i u ZAP koji će nastaviti da poprima, uslovno rečeno, „zelene elemente“. Praksa uslovljavanja plaćanja korisnicima ZAP aktivnostima koje imaju za cilj unapređenje životne sredine biće nastavljena i, najverovatnije proširena pa ovaj aspekt ZAP kreatori domaće agrarne politike moraju uzeti u obzir u godinama pre integracije zemlje u EU. Pitanja ruralnog razvoja će nastaviti da dobijaju na značaju iz objektivnih razloga i potrebe da se unaprede ruralne oblasti širom EU u svakom smislu ali i usled spoljnih pritisaka na EU (uglavnom unutar STO) u kojima se mere Drugog stuba ZAP smatraju merama koje ne remete svetske tokove trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima pa samim tim i dozvoljenim. Posledično ali i iz potreba unapređenja ruralnih oblasti u Srbiji, politika ruralnog razvoja mora dobiti na značaju i u Srbiji u godinama pred nama. Simplifikacija ZAP sa ciljem pojednostavljenja procedura ostvarivanja prava na subvencije je uveliko u toku pa je ovo pravac koji domaća agrarna politika mora uzeti. Generalno, nije realno očekivati da se ukupan budžet ZAP drastično smanji iako se on nalazi u opadanju već duži vremenski period pa će samim tim, Zajednička agrarna politika EU ostati jedna od najskupljih politika na snazi u EU.

Za Srbiju će ovo značiti više stvari kojima će zajednički imenitelj biti snažan administrativni napor u periodu pred nama usmeren u osnivanje i/ili jačanje institucija potrebnih za sprovođenje ZAP. Ovaj proces će biti finansijski težak, kadrovski zahtevan i politički osetljiv jer će zahtevati investiranje u promene domaćeg sistema koje će početi da daju konkretne rezultate tek nakon članstva Srbije u EU. Ipak, svi benefiti ovih napora neće biti vidljivi samo nakon članstva već i na putu ka EU i biće oličeni u boljem funkcionisanju sistema podrške razvoju poljoprivrede, pozitivnom uticajem na strukturalne promene u domaćoj poljoprivredno-prehrambenoj proizvodnji ali i na produktivnost, rast izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, promenu strukture izvoza ka proizvodima više faze prerade a time i vrednosti po jedinici izvoza ...

U periodu pred nama, u kome se domaće tržište poljoprivredno-prehrambenih proizvoda nalazi skoro potpuno liberalizovano prema jednoj od najvećih trgovinskih sila sveta kakva je EU a za razvoj poljoprivrede se oslanja na ograničena nacionalna budžetska sredstva, od vrhunskog je značaja da Srbija što pre uspostavi administrativni sistem potreban za korišćenje pred-pristupnih fondova EU namenjenih poljoprivredi i ruralnom razvoju (ili IPARD sredstva). U ovoj oblasti pred Srbijom predstoji dosta posla budući da postupak tzv. akreditacije od strane EU (odobravanja korišćenja IPARD sredstava od strane Evropske komisije) jeste dugačak i skup proces koji zahteva velike administrativne napore prvenstveno nacionalnog Ministarstva poljoprivrede zemlje koja se nalazi u procesu akreditacije. Ipak, svi naponi koji pred administracijom zemlje stoje jesu vredni svakog truda imajući u vidu potrebu za ovim sredstvima u poljoprivredi i prehrambenoj industriji Srbije sa jedne, i očekivanu visinu sredstva koja će EU dodeliti Srbiji za podsticanje poljoprivrede i ruralnog razvoja, sa druge strane.

Naime, ukoliko je poznato iskustvo zemalja koje su u skorije vreme koristile IPARD a to su Hrvatska i Makedonija (budući da IPARD implementiran samo u EU finansijskom okviru 2007-2013) za očekivati je da Srbiji za podsticanje poljoprivrede i ruralnog razvoja putem IPARD pripasti značajna suma sredstava. Ovo je vrlo značajno za poljoprivredu zemlje imajući u vidu da se najveći deo ovih sredstava koristi u formi investicija u proizvodnju i preradu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda kod kojih, najčešće, polovina ukupne investicije dolazi od strane samih korisnika. To bi značilo da raspoloživa suma IPARD sredstava podrazumeva dvostruko višu sumu godišnjih investicija u poljoprivredu i prehrambenu proizvodnju zemlje, znajući da se ova sredstva angažuju po principu

kofinansiranja od strane podnosioca zahteva u obimu koji najčešće podrazumeva 50% cele investicije. Značaj ovih sredstava je u tom veći imajući u vidu tradicionalnu ograničenost nacionalnog agrarnog budžeta (a time i nemogućnost) da adekvatno podrži preko potrebno investiranje u razvoj konkurentnosti poljoprivredno-prehrambene proizvodnje.

Upravo je ograničenost agrarnog budžeta Srbije bila povod čestih diskusija stručne i zainteresovane javnosti u prvoj deceniji ovog veka. Skromna budžetska sredstva u susretu sa nagomilanim potrebama poljoprivredno-prehrambenog kompleksa zemlje izazivala su česte rasprave o najadekvatnijim načinima njihovog utroška. Nestabilnost agrarnog budžeta, oličena u čestim promenama ukupne sume budžetskih sredstava na raspolaganju za podsticanje razvoja poljoprivrede koja je nametnuta različitim prioritetima zemlje u pojedinim periodima ali i nastupanjem efekata svetske ekonomske krize krajem 2008. godine, kao i promenama u prioritetima unutar same poljoprivredne proizvodnje, dovela je do promena primenjenih mera agrarne politike.

Upravo proces integracije u EU a time i usklađivanje domaće agrarne politike EU sa ZAP, predstavlja faktor stabilnosti buduće agrarne politike zemlje kako u pogledu sume budžetskih sredstava namenjenih poljoprivredi tako i pogledu mera agrarne politike u primeni što se svakako može smatrati pozitivnim efektom ovog procesa po domaću poljoprivredu. Sektoru poljoprivredne i prehrambene proizvodnje je preko potrebna stabilnost, konzistentnost i doslednost u primeni politike koja ima za cilj unapređenje opštih performansi ovog sektora.

U tom svetlu, proces integracije zemlje u EU doneće pozitivne efekte koji se ne ogledaju samo u činjenici da će zemlja koristiti izdašna sredstva za podsticanje sopstvene poljoprivrede i ruralnog razvoja već i obavezi da Srbija postepeno harmonizuje a time i stabilizuje domaću agrarnu politiku na putu ka EU. Iako sam ZAP ima svoje brojne prednosti i mane, bez dileme je politika koja traje i koja se i dalje menja u potrazi za odgovorima na pitanja koja donosi savremeni život i biznis u poljoprivredi. Njenim obavezujućim karakterom po sve EU članice, Srbiji će biti nametnuta preko potrebna stabilnost u ovom sektoru privrede što će imati svoje pozitivne efekte na poljoprivrednu proizvodnju. Ipak, vredno je napomenuti da će sam odabir oblika pojedinih mera ZAP koje će Srbija primenjivati nakon članstva u EU (npr. direktnih plaćanja) kao i administrativna rešenja koja će zemlja u ovu svrhu izgraditi u

velikoj meri zavisiti i od umešnosti i uspešnosti budućih pregovarača i donosioca odluka u ovom poglavlju pregovora.

Agrarna politika zemlje u godinama pred nama postepeno će dobijati boje ZAP do članstva Srbije u EU i trenutka kada će se nacionalna poistovetiti sa EU politikom u ovoj oblasti. Ipak, u periodu pred nama neophodno je pronaći pravi balans između potreba i specifičnosti domaćeg poljoprivredno-prehrambenog kompleksa i promena koje nameće ZAP. Nacionalnu agrarnu politiku treba sagledati u jedinstvu finansijskog, zakonodavnog i institucionalnog delovanja države uz paralelni rad na sva tri polja delovanja i u ovom jedinstvu tragati za administrativnim rešenjima koja će imati maksimalni efekat u ovom sektoru domaće privrede.

Iskustva skorijih članica EU su od prvorazrednog značaja za našu zemlju na ovom putu. Zemlje koje dolaze iz sličnog administrativnog uređenja kao naša zemlja (Slovenija) ili im je sektor poljoprivrede po internom značaju za ukupnu privredu sličan onom koji ovaj sektor ima kod nas (Poljska) ili su po performansama poljoprivredno-prehrambene proizvodnje u godinama pred pristup bile slične trenutnim pokazateljima poljoprivredno-prehrambene proizvodnje Srbije (Mađarska) su vredan izvor saznanja od značaja za uvid u buduće efekte članstva u EU na domaću poljoprivredu. Takođe, veoma su bitna iskustva zemalja koje su među poslednjima ušle u EU i na koja su poslednje regulative EU ovoj oblasti bile primenjene.

Iskustva ovih zemalja jesu različita kao i samo mesto koje ovaj sektor privrede zauzima u njihovoj ukupnoj ekonomiji. Ipak, proces njihovog pristupa i ulaska u EU donosi i određene pravilnosti zabeležene u svim analiziranim pojedinačnim pristupima. Obim i spoljna trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima kod svih posmatranih zemalja je značajno rastao u godinama pre i nakon ostvarenog pristupa. Ova pojava se može objasniti liberalizacijom domaćih tržišta zemalja pristupnica kao i Evropske unije putem primene forme Evropskih sporazuma (ili Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju). Takođe, došlo je i do promena u strukturi spoljnotrgovinske razmene i to kako na izvoznoj tako i na uvoznoj strani. Naime, u poljoprivrednom izvozu zemalja pristupnica je, po pravilu, rastao udeo sirovina (uglavnom žitarica) i neprerađenih proizvoda dok je na uvoznoj strani raslo učešće

visoko prerađenih proizvoda. Takođe, rasla je spoljnotrgovinska razmena sa članicama EU i zemljama u procesu pristupa EU pa je logično očekivati sličnu pojavu i u slučaju naše zemlje.

U situaciji kada spoljnopolitički prioriteti zemlje nameću sveobuhvatne promene domaćeg sistema podrške funkcionisanju poljoprivredno-rehrambene proizvodnje kao i postavljenje odnosa unutar sektora proizvodnje, prerade i plasmana poljoprivredno-prehrambenih proizvoda na novim osnovama, delovanje nadležnih državnih organa ima suštinski značaj za razvoj poljoprivrede i ruralnih oblasti. Nacionalna agrarna politika imaće za cilj u godinama pred nama uspostavljanje brojnih institucionalnih mehanizama za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju sa jedne strane, i intervenisanje u odabranim oblastima poljoprivredno-prehrambene proizvodnje i agrara u celini u kojima je državna podrška neophodna, sa druge strane. Izazovi zemlje na ovom putu jesu finansijske, kadrovske, administrativne, socijalne pa i političke prirode a sagledavanje budućih efekata članstva Srbije u EU i ostale međunarodne organizacije u čijem se procesu pristupa zemlja nalazi na ukupan poljoprivredno-prehrambeni sektor i to kako na njegov javni tako i na privatni deo su od prvorazrednog značaja. Njihov značaj ogleda se u potrebi razumevanja ovih procesa od strane njihovih direktnih učesnika ali i indirektnih tj. zainteresovanih strana što po pravilu jesu potrošači. Takođe, u potrebi anticipiranja budućih kretanja u poljoprivredi i ruralnom razvoju na globalnom nivou koja će svoje reperkusije imati i na regionalni a kasnije i nacionalni nivo. Ovaj rad pruža celovit uvid u međunarodne integracijske procese koje zemlja vodi ili u kojima već učestvuje sa akcentom na članstvo u Evropskoj uniji kao najobimnijem i po svojim posledicama najdalekosežnijem procesu. Na taj način, svim zainteresovanima pruža priliku da, koliko to granice ovog istraživanja omogućavaju, razumeju ove procese, njihovu dinamiku i sveobuhvatnost svih učesnika, sagledaju neophodne promene pred nama i steknu uvid u neke direktne efekte budućeg članstva Srbije u Evropskoj uniji.

9. LITERATURA I DRUGA KORIŠĆENA GRAĐA

1. Abler D., Banse M., Kuiper M., Roza P. and Santuccio F. (2009). EU Agricultural Trade Relations with Asian Countries, European Commission Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies, ISBN 978-92-79-13828-7
2. Abler, D. (2004). Multifunctionality, agricultural policy, and environmental policy. *Agricultural And Resource Economics Review.*, 33, 8-17.
3. Andrić N., Tomić D., Vlahović B. (2011). Neki aspekti finansiranja ruralnog razvoja Evropske unije, Agrarna i ruralna politika u Srbiji - nužnost ubrzanja reformi, DAES – Društvo agrarnih ekonomista Srbije, Univerzitet u Novom Sadu - Ekonomski fakultet, Beograd-Novu Sad, ISBN 978-86-86087-24-9, str. 11-25
4. Atkinson, A. B., & Brandolini, A. (2001). Promise and pitfalls in the use of "secondary" data-sets: Income inequality in OECD countries as a case study. *Journal of economic literature*, 771-99.
5. Bogdanov N. (2007a). Izazovi poljoprivredno-prehrambenog sektora Srbije u procesu približavanja EU, 4. konferencija Društva agrarnih ekonomista Slovenije, Moravske Toplice, Slovenija, Dostupno preko:<http://www.daes.si/Konf07/Bogdanov%20DAES%20Srbija.pdf>, (Pristupljeno 18. novembra 2015. godine), str. 1-18
6. Bogdanov N. (2007b). Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija, UNDP, Beograd, ISBN 978 86 7728 075 8, str. -223
7. Bogdanov N., Babović M. (2014). Radna snaga i diverzifikacija prihoda na poljoprivrednim gazdinstvima u Srbiji - stanje i izazovi za politiku ruralnog razvoja, Zbornik radova: Primena podataka Popisa poljoprivrede 2012. u analizi stanja poljoprivrede i u planiranju agrarne politike u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, Subotica, ISBN-978-8686-6161-115-5, str. 262-288
8. Bogdanov, N.(2004). Poljoprivreda u međunarodnim integracijama i položaj Srbije, Monografija, Društvo agrarnih ekonomista Jugoslavije, Beograd, ISBN: 8684435028
9. Box, G.E.P., Jenkins, G.M. and Reinsel, G.C. (1970). *Time Series Analysis: Forecasting and Control*, John Wiley and Sons, New Jersey.
10. Bukvar evropskih integracija, (2014). Kancelarija za evropske integracije, Beograd.

11. Bureau JC and Mahe LP (2008). CAP reform beyond 2013: An idea for a longer view, Notre Europe, Paris.
12. Cacace, M., Ettelt, S., Mays, N., & Nolte, E. (2013). Assessing quality in cross-country comparisons of health systems and policies: Towards a set of generic quality criteria. *Health Policy*, 112(1), 156-162.
13. Csaki C. and Jambor A. (2009). The Diversity of Effects of EU on Agriculture in New Member States, Policy Studies on Rural Transition No. 2009-4, FAO Regional Office for Europe and Central Asia
14. Dąbrowska I., Zielińska M. (2008). Agriculture, 4 years of Poland's membership in the EU, Analysis of social and economic benefits and costs, Office of the Committee for European Integration, Department of Analyses and Strategies, Warsaw, ISBN 978-83-7567-023-3, str. 55-71
15. Davis, B., Winters, P., Carletto, G., Covarrubias, K., Quiñones, E. J., Zezza, A., ... & DiGiuseppe, S. (2010). A cross-country comparison of rural income generating activities. *World development*, 38(1), 48-63.
16. Douglas K. Knight (2010). Romania and the Common Agricultural Policy The future of small scale Romanian farming in Europe, University of Denver, Colorado, USA, Dostupno preko: <http://sar.org.ro/wp-content/uploads/2013/01/Romania-and-the-Common-Agricultural-Policy.pdf>, (Pristupljeno 20. septembra 2015. godine), str. 1-49
17. Drummond, E i Goodwin, J. (2001). *Agricultural Economics*, Prentice Hall.
18. Economic research service (2002). The agricultural Policy Reform – The Road Ahead, United States Department for Agriculture.
19. Erjavec E. (2005). EU accession effects and challenges for agriculture and agricultural policy in Slovenia, *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft für Agrarökonomie*, Vol. 13, Dostupno preko: http://oega.boku.ac.at/fileadmin/user_upload/Tagung2002/ig/03_Erjavec.pdf, (Pristupljeno 12. septembra 2015. godine), str. 1-18
20. European Commission (2002). Enlargement and Agriculture: Successfully integrating the new Member States into the CAP, Issues paper, Brussels, Directorate General for Agriculture.
21. European Commission (2004). The common agricultural policy – A policy evolving with the times, Brussels.
22. European Commission (2005). CAP financing simplified and more efficient, Brussels.
23. European Commission (October 2002), European agriculture entering 21st century Brussels, Directorate General for Agriculture.
24. European Commission Directorate-General for Budget (2010). The European Union budget at a glance, Publications Office of the European Union.
25. European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development (2009). The Common Agricultural Policy Explained, Publication Office of the European Union.

26. Food and Agriculture Organization (2000). Agriculture, Trade and Security, Issues and options in the WTO negotiations from the perspective of developing countries, Rome, FAO.
27. Food and Agriculture Organization (2009). The evolution and impact of EU regional and rural policy, FAO and World Bank Working Paper, Rome.
28. Food and Agriculture Organization (2014). Agricultural policy and European integration in Southeastern Europe, edited by Volk T., Erjavec E. And Mortensen K., FAO, Budapest.
29. Friends of the Earth Europe (September 2004). EU Enlargement and Agriculture: Risks and Opportunities, Netherlands.
30. Furman I, j, Porter, M.E., Stern, S. (2001). The determinants of national innovative capacity, J.L. Furman Et Al. Research policy 31 (2002).
31. Giannakis, E., & Bruggeman, A. (2015). The highly variable economic performance of European agriculture. Land Use Policy, 45, 26-35.
32. Gohin, A., H., Guyomard, C. Le Mouel (1999). "Measuring the degree of decoupling of alternative internal support policy instruments: The green box issue". In European Agriculture Facing 21st Century in a Global Context. Warsaw: IX Congress of the EAAE. Organized Session Papers.
33. Gud, V. (2005). Rečnik termina međunarodne trgovinske politike, Beograd, Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose Srbije i Crne Gore i Centar za evropsko pravo Pravnog fakulteta u Kragujevcu.
34. Hamović, V., Cvijanović, D. (2007). "Osnovni problemi koji prate plasman srpskog izvoza na tržište Evropske unije", Časopis: „Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici“ br. 18/2007 Ekonomski fakultet Subotica, decembar 2007, str. 151-156.
35. Hamović, V., Cvijanović, D., Mihailović, B. (2007). "Razvijanje konkurentne prednosti preduzeća u Srbiji u uslovima evropskih integracija", pregledni naučni rad, *Teme*, april - jun 2007, TM G. XXXI Br. 2, str. 381 – 389.
36. Hamović, V., Paraušić, V., Mihailović, B. (2006). "Konkurentnost srpske privrede u funkciji podsticanja izvoznih aktivnosti", Međunarodni naučni skup *Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj - razvoj lokalnih zajednica*. Mali Zvornik, 7-8. decembar, 2006. Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, Ekonomika poljoprivrede, tematski broj, TB (13-667), 2006, str. 445-454.
37. Hiks, S. (2007). Politički sistem Evropske Unije, Službeni glasnik, Beograd.
38. House of Lords, European Union Committee (2008). The Future of the Common Agricultural Policy, 7th report of Session 2007-08, Published by the Authority of the House of Lords, London: The Stationery Office Limited.
39. http://ec.europa.eu/agriculture/analysis/perspec/cap-2020/index_en.htm
40. http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/communication/index_en.htm
41. http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm
42. http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/index_en.htm

43. Hubbard C. and Hubbard L. (2008). Bulgaria and Romania: Paths to EU Accession and the Agricultural Sector, Centre for Rural Economy, University of Newcastle Upon Tyne, Discussion Papers Series No 17, Dostupno preko: <http://www.ncl.ac.uk/cre/publish/discussionpapers/pdfs/dp17.pdf>, (Pristupljeno 20. novembra 2015. godine)
44. Ivkov I., Vasiljević Z., Ghelfi R. (2013). Establishment of the Serbian FADN Institutional Framework, 50th Anniversary Seminar, Agriculture and Rural Development - Challenges of Transition and Integration Processes, University of Belgrade, Department of Agricultural Economics, Faculty of Agriculture, str. 336-354
45. Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2013. godini (2014). Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, ISBN 978-86-87737-94-5
46. Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2014. godini (2015). Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, Dostupno preko: http://www.mpzss.gov.rs/wp-content/uploads/datoteke/korisna_dokumenta/ZK_2014_I_knjiga.pdf, (Pristupljeno 22. oktobra 2015. godine)
47. Jambor A. and Harvey D. (2010). Review of the challenges of CAP reform, Centre for Rural Economy, University of Newcastle Upon Tyne, Discussion Papers Series No 27.
48. Janković S. (2009). Evropska unija i ruralni razvoj Srbije, Institut za primenu nauke u poljoprivredi, Beograd
49. Jelić S., Jovanović T. (2010). Osetljive tačke tranzicije poljoprivrede, Sociološki pregled, vol. XLIV, no. 4, Beograd, str. 595-614
50. Josling T. and Anderson K. (2007). The EU's Common Agricultural Policy at fifty: An outside view, Imperial College and World Bank.
51. Jovičić, M., Bogdanov, N. (2004). Poljoprivreda i agroindustrija, Ocena efekata u Procesu stabilizacije i pridruživanja EU, Savetodavni centar za ekonomska i pravna pitanje, Beograd.
52. Karasinska-Fendler M. (2009). Effects of accession on Poland, Enlarging the European Union: Effects on the New Member States and the EU, Trans European Policy Studies Association, Belgium, Brussels, ISBN: 978-2-9600828-1-4, str.29-35
53. Katić B., Popović, V., Milanović, M. (2007). "Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj u politici agrarne podrške Srbije", Međunarodni naučni skup *Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj u Republici Srpskoj*, Jahorina, 13-14, decembar 2007. Tematski zbornik. Urednici: prof. dr Miroslav Bogdanović, prof. dr Drago Cvijanović, prof. dr F.K. Vosniakos. Poljoprivredni fakultet Istočno Sarajevo, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Balkanska asocijacija za životnu sredinu (B.E.N.A), str. 155-164.
54. Katić, B., Popović, V., Milanović, M.R. (2008). "Uticaj sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju na poljoprivredu Republike Srbije - globalni pristup", *Ekonomika poljoprivrede 2008*, vol. 55, br. 4, str. 339-354.
55. Katić, B., Subić, J., Popović, V. (2006). "The government support to rural areas development in Serbia". Conferința internațională *Dezvoltarea complexă a spațiului rural*, Volumul I, *Diversificarea activităților economice din mediul rural și creșterea competitivității agriculturii*, București, 23-24 iunie 2006. Academia de Studii Economice din

- București, Facultatea de Economie Agroalimentară și a Mediului, Institutul de Economie Agrară din Belgrad, Institutul de Economie Agrară din București, pp. 273-289.
56. Kiss J. (2011). Some impacts of the EU accession on the new member states agriculture, *Eastern Journal of European Studies*; Volume 2, Issue 2, Dostupno preko: http://ejes.uaic.ro/articles/EJES2011_0202_KIS.pdf, (Pristupljeno 20. oktobra 2015. godine), str. 49-60
 57. Kocić B. (2011). Zadaci i preporuke u procesu integracije Srbije u EU, *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije*, Godina I, broj 2, UDK: 339.923:061.1(497.11), Dostupno preko: <http://doisrpska.nub.rs/index.php/economyandmarket/article/view/317>, (Pristupljeno 05. novembra 2015. godine), str. 224-238
 58. Kovačić Z. (1995). "Analiza vremenskih serija", Ekonomski fakultet, Beograd.
 59. Kozomara J. (2005). *Spoljnotrgovinsko poslovanje*, Institut za ekonomsku diplomatiju, Beograd
 60. Kumrić O. and Franić R. (2005). Using Slovenian Experience in the Croatian Agricultural Policy Adjustment to EU Requirements, University in Zagreb, Faculty of Agriculture, Dostupno preko: http://www.agr.unizg.hr/smotra/pdf_70/acs70_05.pdf, (Pristupljeno 27. novembra 2015. godine), str. 29-36
 61. Lagakos, D., & Waugh, M. E. (2011). Selection, Agriculture and Cross-Country Productivity Differences. *Agriculture and Cross-Country Productivity Differences* (November 1, 2011)
 62. Langbein, L., & Knack, S. (2010). The worldwide governance indicators: six, one, or none?. *The Journal of Development Studies*, 46(2), pp. 350-370.
 63. Lavrač V. and Majcen B. (2006). Economic issues of Slovenia's accession to the EU, Working paper No. 31, 2006; Institute for economic research, Ljubljana, ISBN-10 961-6543-31-8, ISBN-13 978-961-6543-31-6
 64. Lazović M., Knežević I., Mirić O., Pejović A. (2007). *IPA – Vodič kroz Instrument za predpristupnu pomoć 2007 - 2013*, Beograd, ISBN:978-86-82391-25-8
 65. Liefert W., Swinnen J. (2002). Changes in Agricultural Markets in Transition Economies, *Agricultural Economic Report No. 806*, USDA Economic Research Service, Washington, Dostupno preko: http://www.ers.usda.gov/media/890565/aer806_002.pdf, (Pristupljeno 03. novembra 2015. godine), str. 1-32
 66. Lobley, M., & Butler, A. (2010). The impact of CAP reform on farmers' plans for the future: Some evidence from South West England. *Food Policy*, 35(4), 341-348.
 67. Lor PJ. *International and comparative librarianship: a thematic approach*. De Gruyter Saur; 2012.
 68. Lungu L. (2012). The Romanian Economy Four Years after the EU Accession, Cardiff Business School and Macroanalitica, Dostupno preko: http://www.laurianlungu.com/files/2012/08/Lungu_EJES_23Oct2011_final.pdf, (Pristupljeno 2. novembra 2015. godine), str. 1-20

69. Matijašević-Obradović J., Kuzman B., Kovačević M. (2014). Značaj pravne regulative u oblasti ruralnog razvoja Srbije, *Agroekonomika*, Godina 43. Broj 63-64, ISSN 0350-5928, ISSN 2335-0776, UDK: 338.43:332.2.21, str. 63-73
70. Međunarodni naučni skup, (08. i 09. decembra 2005.). Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj – Tematski zbornik, Beograd, Institut za ekonomiku poljoprivrede Nacionalni program poljoprivrede 2009-2011, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije <http://www.minpolj.gov.rs/download/nacionalniProgram.pdf>
71. Member States Factsheets-Bulgaria (2015). European Commission, Dostupno preko: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/factsheets/pdf/bg_en.pdf, (Pristupljeno 09. oktobra 2015. godine)
72. Member States Factsheets-Hungary (2015). European Commission, Dostupno preko: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/factsheets/pdf/hu_en.pdf, (Pristupljeno 09. oktobra 2015. godine)
73. Member States Factsheets-Poland (2015). European Commission, Dostupno preko: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/factsheets/pdf/pl_en.pdf, (Pristupljeno 09. oktobra 2015. godine)
74. Member States Factsheets-Romania (2015). European Commission, Dostupno preko: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/factsheets/pdf/ro_en.pdf, (Pristupljeno 09. oktobra 2015. godine)
75. Member States Factsheets-Slovenia (2015). European Commission, Dostupno preko: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/factsheets/pdf/si_en.pdf, (Pristupljeno 09. oktobra 2015. godine)
76. Mihailović, B., Cvijanović, D., Hamović, V. (2009). “Analiza investicione i izvozne aktivnosti poljoprivrede Srbije”, *Ekonomika poljoprivrede*, br./N° 1 (1-138) 2009, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, str. 73-84.
77. Mihailović, B., Paraušić, V., Simonović, Z. (2008). “Sporazum CEFTA kao faktor unapređenja agroprivrede Srbije”, *Ekonomika poljoprivrede*, broj 1 (1-138) 2008, str. 93-102.
78. Mihailović, B., Subić, J., Simonović, Z. (2009). “Strategy elements of export improvement in agro-economy of Serbia”, *Economia Seria Management*, Vol 12, broj 1 special/2009, The proceedings of the ninth international conference “Investments and economic recovery” Bucharest, may 22-23, 2009. (Part 1), pp. 84-92.
79. Milanović, M., Mihailović, B., Paraušić, V. (2009). “Elementi konkurencije i strukture agrarnog tržišta u Srbiji“, *Ekonomika poljoprivrede* br.4/2009, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, str. 519-534.
80. Milanović, M., Popović, V., Katić, B. (2007). “Interne subvencije poljoprivrede u Srbiji u kontestu pravila STO i prakse EU“. Međunarodni naučni skup *Multifunkcionalna poljoprivreda i ruralni razvoj II – očuvanje ruralnih vrednosti*, Tematski zbornik – Druga knjiga, urednici: prof. dr Drago Cvijanović, dr Vladana Hamović, dr Jonel Subić. Institut za ekonomiku poljoprivrede, str. 721-731.

81. Milovanović M. i Živadinović B. (2010). „Vodič kroz EU politike – Poljoprivreda“, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, ISBN 978-86-82391-58-6
82. Milovanović M., Maksimović G., Jelić V. (2011). Mesto poljoprivrede R. Srbije u organizaciji CEFTA, Agroekonomika, Broj 51-52, str. 183-189
83. Moon, W. (2015). Conceptualising multifunctional agriculture from a global perspective: Implications for governing agricultural trade in the post-Doha Round era. *Land Use Policy*, 49, 252-263.
84. Mišćević, T. (2009). “Pregovori Srbije i Evropske unije za zaključivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju”, u: Slobodan Samardžić (ur.), *Srbija u procesu prodruživanja Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd, str.147-152
85. Nakarada R. (2009). “Srbija – od slabe ka funkcionalnoj državi”, Slobodan Samardžić (ur.), *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji*, Službeni glasnik, Beograd
86. Njegovan, Z. (2008). *Agrobiznis u Srbiji u susret EU*, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
87. Njegovan, Z., Bošković, O. (2006). *Strategija konkurentnosti poljoprivrede u Srbiji, Srbija 2006-2012; Razvoj, finansijski sistem i konkurentnost*, Kopaonik biznis forum 2006.
88. Njegovan, Z., Pejanović, R., Bošković, O. (2008). *Sistem lobiranja EU i perspektive njegove institucionalizacije u Republici Srbiji*, *Savremena poljoprivreda 1-2*, Novi Sad, str. 51-56.
89. OECD (2004). *Analysis of the 2003 CAP reform*, Paris.
90. OECD (2011). *Evaluation of agricultural policy reforms in the European Union*, Paris.
91. OECD (2011). *Disaggregated impacts of CAP reforms*, Paris.
92. OECD-FAO (2011). *Agricultural Outlook 2011–2020*. OECD and FAO, Paris and Rome, 194
93. Oskam, A., Meester, G., Silvis, H. (2010). *EU Policy for agriculture, food and rural areas*, Wageningen Academic Publishers.
94. Paloma, S. G., Ciaian, P., Cristoiu, A., & Sammeth, F. (2013). *The future of agriculture. Prospective scenarios and modelling approaches for policy analysis*. *Land Use Policy*, 31, 102-113.
95. Paraušić, V., Cvijanović, D. (2007). “Niska produktivnost kao osnovna barijera konkurentnosti poljoprivrede Srbije u procesima približavanja EU“. Zbornik radova «Aktuelni problemi tranzicije agroprivrede», objavljen u časopisu *Agroekonomika* Novi Sad, broj 36/2007 (redaktor prof. dr. Radovan Pejanović). Poljoprivredni fakultet Novi Sad.
96. Paraušić, V., Cvijanović, D., Mihailović, B. (2007). “Institucionalne i infrastrukturne barijere uspešne primene agrarne politike Srbije u 2008. godini“. Rad saopšten na naučnom skupu: »Agrarna i ruralna politika u Srbiji: reforme u periodu tranzicije i predlog mera za 2008. godinu« i objavljen u zborniku radova (redaktori Danilo Tomić,

- Miladin M. Ševarlić). Društvo agrarnih ekonomista Srbije DAES, Poljoprivredni fakultet, Zemun, septembar 2007; str. 99-111.
97. Paraušić, V., Mihailović, B., Hamović, V. (2010). "Imperfect competition in the primary agricultural commodity market in Serbia", *Ekonomski anali 2010*, vol. 55, br. 184, str. 113-150.
98. Pejanović, R. (2014). O (ne)uspešnosti naših tranzicionih reformi, *Agroekonomika*, Godina 43. Broj 63-64, ISSN 0350-5928, ISSN 2335-0776, UDK: 338.43, str. 23-37
99. Pejanović, R. (2013). *Ogledi iz agrarne i ruralne ekonomije*, monografija. Novi Sad: Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela
100. Pejanović, R., (2009). *Razvojni problemi poljoprivrede Republike Srbije*, *Agroekonomika* 41-42/2009, Novi Sad, str. 5-23.
101. Pejanović, R., Njegovan, Z., Tica, N. (2007). *Tranzicija – ruralni razvoj i agrarna politika*, monografija, Poljoprivredni fakultet Novi Sad, Ekonomski institut Beograd.
102. Pejanović, R., Tica, N. (2005). "Agrarni problem u procesu tranzicije Republike Srbije", *Letopis naučnih radova*, Godina 29, br. 1, str. 210-221.
103. Pejanović, R., Tica, N. (2007). "Tranzicija (poljo)privrede Republike Srbije - dometi, efekti i ograničenja", *Savremena poljoprivreda*, 2007, vol. 56, br. 1-2, str. 144-150.
104. Pejović A., Lazović M., Mirić O., Knežević I. (2014). *Vodič kroz IPA II – Instrument za predpristupnu pomoć 2014 – 2020*, ISBN 978-86-80046-02-0
105. Petrova N., Nencheva I., Nikolov R. (2011). Impact of Bulgarias accession to the EU on trade in agricultural goods, *Trakia Journal of Science*, Vol. 9, Suppl. 3, Dostupno preko: http://www.sf-conference.eu/Pubs/2nd_conf/Suppl3/3/N.Petrova.pdf, (Pristupljeno 27. novembra 2015. godine), str. 36-39
106. Petrović V., Petrović N., Vujović S. (2011). Centralnoevropska zona slobodne trgovine 'CEFTA 2006', *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, str. 36-48
107. Polaski S (2006). *Winners and Losers – Impact of the Doha Round on developing countries*, Washington, Carnegie Endowment for International Peace.
108. *Polish agriculture in the EU (2009)*. Center for international relations
109. *Poljoprivreda i proširenje (2012)*. Evropska komisija, Luksemburg, ISBN 978-92-79-25062-0
110. Popović Petrović I. (2004). Svetska trgovinska organizacija – osnivanje, funkcije, ciljevi, UDK 339.92, *Bibliid* 0025-8555,56(2004), Vol. LVI, br. 1, Dostupno preko: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2004/0025-85550401093P.pdf>, (Pristupljeno 10. novembra 2015. godine), str. 1-21
111. Popović V., Grujić B. (2014). Robna i regionalna struktura izvoza poljoprivrede i prehrambene industrije Srbije, *Agroekonomika*, Godina 43. Broj 63-64, ISSN 0350-5928, ISSN 2335-0776, UDK: 339.564, str. 1-11
112. Popović, V. (2003). *Evropska agrarna podrška i održivi ruralni razvoj*, monografija, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.

113. Popović, V., Cvijanović, D. (2005). "Podrška ruralnom razvoju u proširenoj Evropskoj uniji". *Ekonomika*. Niš, 4/2005, str. 9-19.
114. Popović, V., Katić, B. (2007). "Doha runda pregovora u STO i interna podrška poljoprivredi Srbije", *Ekonomski anali*, Godina LII/Broj 172/Januar 2007 - Mart 2007, str. 93-113.
115. Popović, V., Katić, B. (2007). Nivo i struktura interne podrške poljoprivredi Srbije u procesu pristupanja STO i EU, monografija, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
116. Popović, V., Katić, B. (2007). Uvozna zaštita i podrška izvozu poljoprivrede Srbije u procesu pristupanja STO i EU, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
117. Popović, V., Katić, B., Cvetković, R. (2008). "Doha Round of WTO Negotiations and Trade Liberalisation in Serbian Agriculture", *Economic Annals*, No 176, Faculty of Economics, University of Belgrade, Serbia, pp. 61-87.
118. Popović, V., Simonović, V., Živković, V. (2004). "Performanse agrarnog sektora u tranziciji", Naučni skup sa međunarodnim učešćem *Poljoprivreda u tranziciji – komparativna iskustva i perspektive*, Beograd, 15-16. oktobar, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd i *Ekonomika poljoprivrede*. Tematski zbornik, urednici: dr Rajko Bukvić, prof. dr Milan Milanović, Institut za ekonomiku poljoprivrede
119. Prokopijević, M. (2009). Evropska Unija, Uvod, Službeni glasnik, Beograd.
120. Rapaić S. i Dabić D. (2013). Spoljnotrgovinski aspekti pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji, UDK: 339.5.057.7:061.1](497.11), 0025-8555, 65(2013). Vol. LXV, br. 3, Dostupno preko: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2013/0025-85551303341R.pdf>, (Pristupljeno 24. novembra 2015. godine), str. 341–364
121. Rapaić S., Dabić D. (2013). Spoljnotrgovinski aspekti pristupanja Republike Srbije Evropskoj Uniji, UDK: 339.5.057.7:061.1](497.11), Bibliid 0025-8555, 65(2013). Vol. LXV, br. 3, Dostupno preko:<http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2013/0025-85551303341R.pdf>, (Pristupljeno 18. novembra 2015. godine), str. 341-364
122. Restuccia, D., Yang, D. T., & Zhu, X. (2008). Agriculture and aggregate productivity: A quantitative cross-country analysis. *Journal of Monetary Economics*, 55(2), 234-250.
123. Rikalović, G. i Jovanović-Gavrilović, B. (2008). Ekonomska politika i privredni razvoj, Ekonomski fakultet Beograd.
124. Ristić L., Vujičić M. (2011). Strateški pravci ruralnog razvoja Srbije, Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije, Godina I, broj 1, Banja Luka, UDK: 338.43(497.11), str. 63-72
125. Savić, M., Popović, V., Katić, B. (2006). "Zakonska regulativa EU za ocenu usaglašenosti proizvoda u pogledu upravljanja bezbednošću i kvalitetom hrane", *Ekonomika*, Niš, br. 5-6, str. 71-82.
126. Shucksmith M, Thomson K.J. and Roberts D, (2005). The CAP and the regions – The teritorial impact of the common agricultural policy, London, CAB International.

127. Simonović, D., Simonović, Z. (2005). "Problemi tranzicije poljoprivrede i procesi integracije u Evropi", Međunarodni naučni skup, „Procesi integracije u Evropi“, Ekonomski fakultet u Nišu, Niš 18. oktobar 2005, Ekonomske teme 1 – 2, str, 333 – 339.
128. Simonović, D., Simonović, Z. (2007). "Problemi strategije agrarnog razvoja Srbije sa osvrtom na regionalni razvoj i demografske tokove“, Međunarodni naučni skup, Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja južne Evrope, Ekonomski fakultet u Nišu, Niš, 22. jun 2007. Tematski zbornik, str. 253-258.
129. Somwaru A. and Dirkse S. (2012). Dynamic PEATSim Model: Documenting Its Use in Analyzing Global Commodity Markets, SSRN ELECTRONIC JOURNAL·JULY 2012, Economic Research Service/USDA
130. Stanković M. (2012). Agrarna politika Srbije i zajednička poljoprivredna politika, Škola biznisa, Broj 3/2012, UDC 338.43.02(497.11), str. 65-72
131. Steger D. (2004). Peace through trade: Building the World Trade Organization, Cameron May Ltd, London, ISBN: 1874698740
132. Stokstad, G. (2010, October). Exit from farming and land abandonment in Northern Norway. In 116th Seminar, October 27-30, 2010, Parma, Italy (No. 95343). European Association of Agricultural Economists.
133. Subić, J., Simonović, Z., Mihailović, B. (2009). "Komparativni pregled Rumunske poljoprivrede u predpristupnom periodu“, *Ekonomika Niš*, Ekonomski fakultet u Nišu, Društvo ekonomista „Ekonomika“ Niš, broj 6/2009., str. 18-32.
134. Swinnen, J.F.M. (2003). The EU Budget, Enlargement and Reform of the Common Agricultural Policy and the Structural Funds, Katholieke Universiteit Leuven & Centre for European Policy Studies, Brussels.
135. Swinnen, J., Martha, N., Negash, M., Dries, L., & Vandemoortele, T. (2011). Consumers and EU agricultural and food policies, Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
136. Szabó, M. (2008). Hungarian agriculture – starting the fifth year with in the European Union, The Vienna Institute Monthly Report 2008/7, Dostupno preko: <http://www.wiiw.ac.at/monthly-report-no-7-2008-dlp-174.pdf>, (Pristupljeno 12. novembra 2015. godine), str. 1-7
137. Thomas, M. A. (2010). What do the worldwide governance indicators measure&quest. European Journal of Development Research, 22(1), pp. 31-54.
138. Tmušić M. (2011). Ekonomska politika u funkciji makroekonomske stabilnosti, FNP, Godišnjak br. 6, I deo: Politička teorija, politička sociologija, politički sistem, Dostupno preko: <http://stari.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Marko-Tmu%C5%A1i%C4%87-Ekonomska-politika-u-funkciji-makroekonomske-stabilnosti.pdf>, (Pristupljeno 20. novembra 2015. godine), str. 263-279
139. Tomić Petrović N. (2012). Opšta pitanja poljoprivrede i ruralnog razvoja, Usklađivanje prava Republike Srbije sa pravnim tekovinama EU: prioriteti, problemi, perspective, Institut za uporedno pravo, Beograd, ISBN 978-86-80059-85-3, str. 21-38

140. Tomić, D., Popović, V., Šuljmanac-Šećerov, M. (2007). "Održiva poljoprivreda – osnova ruralnog razvoja: evropska iskustva". *Ekonomika poljoprivrede*, Beograd, br. 1/2007, str. 85-90.
141. Tomić, D., Popović, V., Vlahović, B. (2010). Implikacije primene Prelaznog trgovinskog sporazuma na agroprivredu Srbije. M. Ševarlić, D. Tomić, ured. *Agroprivreda Srbije i evropske integracije*. DAES, PK Vojvodine, str. 27-58
142. Tomić, D., Ševarlić M. M., Lukač, D. (2008). *Agroprivreda Srbije, zemalja CEFTA i EU – komparacije i problemi integracije naše agroprivrede, tematski zbornik Agroprivreda Srbije i Evropske integracije: gde smo i kako dalje?*, DAES, Novi Sad, str. 47-61
143. Trbović, A., Crnobrnja M. (2009). *Efekti integracije Srbije u Evropsku uniju*, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju Univerziteta Singidunum, Beograd, ISBN 978-86-86281-08-1, str. -257
144. Ukaz o proglašenju Zakona o potvrđivanju Sporazuma o izmeni i pristupanju Sporazumu o slobodnoj trgovini u Centralnoj Evropi - CEFTA 2006, Službeni glasnik RS, broj 88/2007.
145. USDA (2009). *USDA Agricultural Projections to 2018. Long-term Projections Report OCE-2009-1*. US Department of Agriculture, Washington, D. C, 100 pp.
146. Van Berkum S., Bogdanov N. (2010). *Serbia on the road to EU accession – Consequences for agricultural policy and the agrifood chain*, LEI Wageningen UR, The Hague
147. Visek, L. (2007). *EU rural development policy 2007-2013, Regional Workshop on EU Rural Development Programme 2007-2013 and its application to land consolidation*, Prague.
148. Volk T., Rednak M. and Erjavec E. (2012). *Ex-post EU accession effects on the agro-food sector – The case of Slovenia, Agriculture & Forestry*, Vol. 52, (06) (1-4), Podgorica, Dostupno preko: <http://89.188.43.75/agricultforest/20120319-06%20Volk%20et%20al.pdf>, (Pristupljeno 20. novembra 2015. godine), str. 61-83
149. Weisz, H., Krausmann, F., Amann, C., Eisenmenger, N., Erb, K. H., Hubacek, K., & Fischer-Kowalski, M. (2006). *The physical economy of the European Union: Cross-country comparison and determinants of material consumption*. *Ecological Economics*, 58(4), 676-698.
150. Westhoek, H. J., Overmars, K. P., & van Zeijts, H. (2013). *The provision of public goods by agriculture: Critical questions for effective and efficient policy making*. *Environmental science & policy*, 32, 5-13.
151. World Trade Organization (2004). *The issues and where are we now*, Geneva, WTO.
152. World Trade Organization (2003). *Understanding the WTO*, Geneva, WTO.
153. Zakić, Z., Stojanović, Ž. (2006). "Međunarodne integracije i agroprivreda Srbije u tranziciji", *Ekonomski vidici*, vol. 11, Br. 2, str. 329-340.

154. Zakon o potvrđivanju sporazuma između Savezne vlade Savezne Republike Jugoslavije i Vlade Ruske Federacije o slobodnoj trgovini između Savezne Republike Jugoslavije i Ruske Federacije, Službeni list SRJ, Međunarodni ugovori, br 1/2001.
155. Zakon o potvrđivanju Sporazuma o slobodnoj trgovini između Republike Srbije i Republike Turske, Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 105/2009
156. Zakon o potvrđivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske zajednice i njihovih država članica, sa jedne strane, i Republike Srbije, sa druge strane, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 83/2008.
157. Zekić, S., Tošin M., Kresoja M. (2010). Spoljnotrgovinska razmena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije, Tematski zbornik Agroprivreda Srbije i Evropske integracije, Društvo agrarnih ekonomista Srbije, Beograd, Dostupno preko: http://portal.zzbaco.com/mojo_baco/Data/Sites/1/docs/EvropInt/05.pdf, (Pristupljeno 19. oktobra 2015. godine), str.95-102
158. Zekić, S. (2008). „Reforma agrarnih politika i restrukturiranje poljoprivrede zemalja jugoistočne Evrope u procesu evropskih integracija“, Doktorska disertacija, Ekonomski fakultet Subotica
159. Zemlér, T. (2009). The Effects of EU accession in Hungary, Enlarging the European Union: Effects on the New Member States and the EU, Trans European Policy Studies Association, Belgium, Brussels, ISBN: 978-2-9600828-1-4, str. 36-40
160. Zenić-Zeljko, J. (2011). Uticaj CEFTA 2006 Sporazuma na trgovinu Srbije industrijskim proizvodima u regionu: stanje, problemi i pravci razvoja, CEFTA 2006 - Izazovi i mogućnosti, str. 21-40
161. Zubić-Petrović, S., Raković, A. (2005). Svetska trgovinska organizacija – Pravni instrumenti i savremene tendencije, Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose Srbije i Crne Gore, Beograd

Biografija autora

Miloš Milovanović je rođen 1979. godine u Kruševcu. Osnovnu i srednju ekonomsku školu je završio u rodnom gradu. Godine 1998. je upisao studije na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Odsek za agroekonomiju. Diplomirao je 2004. godine, sa ocenom 7.69 i iste godine upisuje magistarske studije na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, koje je završio u oktobru 2007. godine. Godine 2010. prijavljuje doktorsku disertaciju na Poljoprivrednom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu.

Od maja 2004. do maja 2013. godine radio je u Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije u kome je obavljao različite dužnosti. Od maja 2004. do jula 2008. godine je radio u Sektoru za analitiku i agrarnu politiku i bio učesnik tehničkih pregovora u sklopu procesa pridruživanja Republike Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji, CEFTA i Evropskoj uniji praktično od samog početka ovih integracionih procesa. Od jula 2008. godine do maja 2013. godine je vršio funkciju pomoćnika ministra poljoprivrede za različite oblasti, počevši od analitike i agrarne politike do međunarodne saradnje, kao i pregovarača Republike Srbije u pojedinim oblastima integracionih procesa. Od juna 2011. do juna 2013. godine vršio je dužnost ovlašćenog predstavnika Republike Srbije u Organizaciji za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (UN FAO). Od novembra 2013. godine radi u UN FAO kao internacionalni konsultant i menadžer UN FAO projekata u Srbiji. Učestvovao je u velikom broju nacionalnih i međunarodnih projekata u oblasti unapređenja poljoprivredne proizvodnje.

Autor i koautor je naučnih radova objavljenih u domaćim i inostranim naučnim časopisima i zbornicima naučnih skupova. Učestvovao je na velikom broju naučnih i privrednih skupova u zemlji i inostranstvu, kao predavač i kao učesnik. Stručno se usavršavao od marta do jula 2007. godine na Univerzitetu Oksford, St Peters koledž, Velika Britanija iz oblasti ekonomije. Takođe, u periodu januar-mart 2007. godine je radio u Agrobiznis sektoru Evropske banke za obnovu i razvoj u Londonu (EBRD).

Novi Sad, 24. jun 2016. godine

Miloš Milovanović MSc
